

A vörös és a fehér szamár, avagy a határzónák intenzivitása

Tolnai Ottóval beszélget Virág Zoltán

A Magyar Irodalmi Díj átadási ceremóniáján elmondott, nyomtatásban is megjelent és olvasható beszéded (Nem galamb), amely egyszerre több különböző mű körvonalait őrzi, olyan ünnepelt alkotó invenciózus megnyilatkozása volt, aki nem a kisebbségi sors bús pecsétjével a homlokán óhajtotta megköszönni a kitüntetető figyelmet és elismerést.

Komoly kérdés ez számomra, ugyanis a Móra Kollégium e terméről, összetéveszthetetlen hangulatáról eszembe kell, hogy jusson, tulajdonképpen itt alakítottam ki, valahogy éppen itt kezdtem el élni ezzel a beszédformával, amely majd a *Disznózsír*hoz, annak relatív eredményeihez vezet, nem túlzok, s nem azért mondom, mert most ismét meghívott vendég vagyok, hanem mert valóban itt mondtam az első hosszú, élő szövegeket, nagy monológokat, itt adtam elő irodalmi áriáimat, itt estek meg az első hasonló jellegű, parttalan, a kérdésekhez bizony csak nagyon lazán kapcsolódó, terjedelmes interjúk. Kötődöm ehhez az épülethez, igazgatói irodájához (az ott látható könyvekhez, képekhez), konyhájához (ahol mindenkinek megvolt a maga kisedeszkája), vendégszobáihoz, ahol Mészöly és Hrabal, illetve hát az egész új magyar irodalom otthonos volt. Révült megnyilatkozásaimra, ahogy mondtam, élő szövegeimre most kicsit elérzékenyülve gondolok vissza, s tényleg nem tudnám megmondani, hány éve kezdtem, hányszor voltam, beszélgettem itt. Talán az otthoni kínos, fojtogató kötődések, pitiáner ügyek alól való felszabadulás, a kedves barátok – Ilia Mihály, Baka István, Darvasi László, Szajbély Mihály, Mikola Gyöngyi, Szilasi László, Balogh József, Pozsik László, Perovics Zoltán, Orcsik Roland stb. – jelenléte oldhatta meg ennyire a nyelvemet, nem tudom. Emlékszem, sokszor utaltam itt Kosztolányi *Virágnézet* című kis írására, és tegnap Kecskeméten, ahol hasonló beszélgetésen vettem volt részt, kaptam egy kötetet Pintér Lajostól, és annak a címe juttatta eszembe e szereplések állandó, szolid alapját, ugyanis így szól: *Virágnézetünk alapjai*, még akkor is, illetve éppen akkor, hiszen Pintér Lajos barátom csongrádi, talán ott a legszebb a Tisza-part, de hát itt is jól érzem a víz-szagot, a Tisza szagát, ha a virág, amelyről legtöbbször szó esett, éppen: a tiszavirág volt...

A díjátadáson felolvasott kis szöveggel nem volt a szándékom valamiféle gesztust csinálni. Számomra valóban komoly problémát jelentett az *Akadémián* egy ilyen díjat megköszönni, vajon mit mondjon az ember ott, Arany János szobájához, s ahhoz a zöldlámpás asztalhoz közel, ahol Bartók ült volt egykor fonográfja mellett, s noha tényleg nem említődött benne a vidéki író, valami

Elhangzott Szegeden, a Móra Ferenc Kollégiumban, 2005. április 21-én.

módon mégis hangsúlyossá vált, szerettem volna, ha azzá válik, a vidék jelenléte. Berlinben írtam e Pesten felolvasandó szöveget, ám minden betűjével otthoni dolgokhoz hurkolódik, egy otthoni, bácskai-délvidéki (a dél, tudod, nálam az Adriáig ér) lény megváltásáról, angyallá tünéséről-tollasodásáról beszél...

Mikor példának okáért a szabadkai rezgőnyakúakról tettem benne említést, a közönség talán megérezte, ha másról nem, hát az én felettébb fokozott rezgéséről, hogy immár a szegedi rezgőnyakú galambok után, általam, illetve a kis szöveg hőse által, a szabadkai rezgőnyakúak is nevezetessé lettek. Egy pillanatra belebennhettek az Akadémiára. Magamat ugyanis újabban (ami azt jelenti, Újvidék után) szeretem szabadkai rezgőnyakúnak nevezni, mivel nagyon rezgő lény, azaz én is, már-már egy az egyben (ugyanis az a galambos történet nem kitálat, valóban megtörtént, igaz) ilyen rezgőnyakú galamb vagyok. Egy szép állat annyira rezegteti hátracsapott fejét, valamiért olyannyira érzékeny lesz, annyira transzba esik önnön szépségétől, avagy az egekbe való indulás izgalmától, örömétől, hogy a hátára esik. Egy hátára esett állatnál pedig csak a dolgát végző állat a védtelenebb, megvertebb... A szabadkai fellumpen galambászokban (lám, a filatelisták után ők következnek, ők vannak soron, mivel az én világom a hasonló éhenkórászokról szól), a szabadkai rezgőnyakú galambokban megtaláltam valamit. Megboldogult bátyám fia (aki bátyám és szüleim helyett jelen lehetett a díjátadáson) ismert galambász, a Szerbiai Galambászok Szövetségének titkára, aki, különös mód, előtte a harci kutyák megszállott edzője, bírója volt. Tehát az ördögöktől érkezett az angyalokhoz. Amikor Magyarországon az egyik kereskedelmi tévécsatorna magazinműsorában először mutattak be egy kutyaviadalt, az az ő kishomoki tanyáján történt események szegmentuma volt, amiről viszont az édesanyja nem tudott semmit, ő is az adás nézése közben sikított fel, amikor fölismerte a helyszínt. Én is csak később értesültem a dologról, persze tudtam, tele a háza ezzel a veszedelmes kutyákkal, vastag láncokra kötött ördögökkel, senki sem mert közelükbe menni rajta kívül. Mesélte, egyszer valami okból be kellett másznia a kutyaólbá, és amikor a fenekébe kapott a kutya, megmeredt, gondolván, itt a vég, jöllehet, ő aztán tényleg kitűnően tudott bánni e kutyákkal, az ország egyik legjobb-leggyengédebb, s ugyanakkor legkönyörtelenebb edzője volt, aki a háború alatti nagy, titkos versenyekre is készített volt fel kutyákat.... Angyali lény – állatorvosnak tanult Pesten, a Rottenbiller utcában, most pedig éppen az irodalmat kellene befejeznie Újvidéken –, aki maga észre sem vette az ördögöktől az angyalokra való átváltást... Ám a kis szövegben szereplő hős, akinek angyallá válásáról szoltam, mégsem ő, hanem egy másik, semmivel sem kevésbé színes egyéniségű rokonom, akiről már vannak kész szövegeim, csak még nem kezdtem el közölni őket...

A bátyám Németországban dolgozott vendégmunkásként (a Vietnamban megsérült tankokat reparálta, majd óceánjárókat hegesztett, hogy végül a Mercedesek ajtóit centrírozza a futószalagon), s hazatérve, mint általában a vendégmunkások, ő is nagy házat kezdett építeni. A kint, Németben látott háztípust koppintották le, pontosan olyanokat akartak csinálni ők is itt, Bácskában, mint a munkaadóik házai voltak ott, északon, de aztán hirtelen elkezdett fogyni a pénzük, s így csak minden másodikat tudták befejezni, sőt az emelet, emeleték még a befejezetteknel is beépítetlenek maradtak. Azért tudom ezt, mert egyfajta fölmérést készítettünk, amikor elhatároztuk, elmegyünk Újvidékről, s netán szülővárosomban, Magyarokánzsán fogunk letelepedni. Sorba jártuk ezeket az eladó házakat, amelyeket, láttuk, egyet sem laktak be, egytől egyig valami katasztrófáról tudósítottak, egytől-egyig

nagyobbhoz, hogy úgy mondjam, Nagy-Jugoszláviához lettek méretezve, a hirtelen utána jövő gazdasági válság, a háborúk nem lettek bekalkulálva. Lentről, az előszobából próbálták fűteni őket, az erdőben gyűjtött tuskókkal, valami réműletes dobkályhával, amelynek a tűz minden tíz percben megemelte a tetejét, úgy tűnt, fölrobbant, s mi, akárha semmi sem történt volna, ültünk, mosolyogva a nagy füstben, alig vártuk, hogy lelécelhessünk, nem hogy még meg is vegyük a házat. Szóval a bátyám is egy ilyen nagy házat épített, ám az ő fiának kapóra jöttek ezek a befejezetlen terek, ugyanis közben annyi harci kutyája gyűlt össze, hogy a fiatalokat fönn kellett tartania a padláson. Ilyet még nem látott a világ, fönn tele a ház ilyen iszonyatos, szörnyű képű, fejű kutyákkal... Hogy aztán pedig, egyik napról a másikra, túladjon rajtuk, felszámolja borzalmas telepét, szegény anyja is biztosan sokat dolgozott azon, hogy e váltás megtörténjen, hogy a felső terek immár hófehér, rezgő lényekkel telítődjenek, hogy a nagy ház immár vérfagyasztó hangok után angyali bűgástól visszhangozzon. Tehát hozzá kötődnek az én harci kutyákat és a galambászatot illető ismereteim, ezért tudtam a magok neveivel költészetet csinálni, hiszen tíz-húsz fajta gyönyörű maggal eteti őket, a repülés előtt ráadásul mindig fokozza, tehát akkor már fénymagok s más egyéb különlegességek is sorra kerülnek. Másrészt ugye ott az utalás a bácskai disznóvágásokra is... Egyedül a mestereimről, az íróársaimról nem érkeztem beszélni abban a kis szövegben. Mennyire örülnék most, ha Koncz Istvánt, Domonkos Istvánt, Ladik Katalint és Brasnyó Istvánt is megemlíthettem volna, ha velük oszthatom meg örömöm, hiszen ők nagyobb díjakat is megérdemelték volna, hogy most az idősebb nemzedék tagjairól ne is beszéljünk. Mostanában erről már a *Disznósírban* is tettem említést, nagyon szeretem, újraolvastam Berlinben Sinkó Ervintől az *Egy regény regényét* meg Majtényi Mihálytól a *Bige Jóska házasságát*, de Gál írásait és Fehér Ferenc költészetét is. Gyakran mondogatom mostanában, jóllehet egy más világérés koordinátaiban, Bacon és Dado képei borzalmainak ígézetében, egy-egy sorát:

*Úgy hordom itt már napok óta a tájat,
Mint bensejét a fölhasított állat...*

Vagy két még aktuálisabb, ijesztően aktuális, számomra egyelőre még felfoghatatlan, 75-ben írt sorát például (Szumátra szerepéről Crnjanski költészetében, Veljačić filozófiájában szintén beszéltem a *Disznósírban*, most nem kell kitérnem költészetünknek, filozófiánknek erre az abszolút tiszta, egzotikus és ezoterikus pontjára, ahonnan részben az én kékségem, azúrom is vétetett minden bizonnal):

*Napláng kormozta sziget
Sárba vert Szumátra...*

Ilyen értelemben némileg adós maradtam az *Akadémián*, olykor ezt így érzem. Mindezek ellenére mégis úgy gondolom, a kérdésedben említett bús pecsétet illető megfigyelésed pontosnak mondható.

A *Költő disznósírból című kötet felépítésével, műfaji meghatározhatóságával kapcsolatos észrevételek között az interjújelleg áttételességére talán kevesebb figyelem fordítódott. A rádiós beszélgetés alaphelyzetével ugyanis finoman rájátszol egykori rádióműsoraid bensőséges világára – ezt a nyolcvanas évek szorgalmas műsorfigye-*

lőjeként merem állítani –, ám a szöveg átírásával, tehát a végeredménnyel nemcsak visszaállítottad ezeknek a műsoroknak a meghítt hangulatát, hanem az előbb is érintett különleges kulturális közegekbe, ismeretlen értéktartományokba való kalauzolásal mintegy újraértelmezted a szerző, hallgató, olvasó szokványos viszonyrendszerét.

Az újvidéki rádióhoz nekem szintén nosztalgikus viszonyom van immár. Hasonlóan, mint irodalmunkhoz. Akárha kívül, távol lennék, olykor szeretném is, ha ez így érződne, jóllehet, valójában éppen hogy nem, sőt mind jobban beléje fúródni igyekszem, kalandnak tudom az irodalmat, kalandozom, ám csak, mint egy galandféreg (lám, ez még a galambra is alliterálhatna, tehát még e borzalmas féregállapotban, a bélsárból is keresni, nyitva tartani a kiutat az ég felé) ... A minap a pincébe indultam fűteni, én vagyok ugyanis a Homokvár fűtője, a konyhán áthaladva a nyitva felejtett rádióban valami különös szövegre lettem figyelmes. Megálltam, majd leültem, ott feledkeztem. Az Újvidéki Rádió szólt, felismertem az egyik fiatal színésznőket: Rilke *Elégiáit* szavalta sorban. Megilletődve hallgattam, ugyanis úgy mondta őket, ahogyan sovalam is hittem volna, hogy valaha, valahol is mondani fogják, hibátlanul, az *Elégiák* adekvát szintjén, úgy, ahogyan egyetlen magyarországi színész sem tudná mondani, mert a patetikus versmondási hagyománynak egyszerűen nincsenek relációi az ilyen jellegű költészet irányában. Az volt az érzésem, rólam, nekem olvassa azokat a szavakat, a *részvétlen tavakra* való hullásról...

Büntetésből kerültem oda, a rádióba, mikor letiltottak a *Symposion* szerkesztéséről, keresték, hol tudnak nekem olyan helyet találni, ahol szem előtt maradok, nem csinálhatok nagy kárt, és akkor ott ment egy éjjeli műsor, az *Elmélet-Vita-Gyakorlat*, ami nem volt egy hallgatott műsor (jóllehet, ne feledjük, az előző szerkesztő rendszeres munkatársai közé tartozott például a nagynevű professzor, Németh G. Béla is!), hát oda vezényeltek (az előző szerkesztőt pedig, aki a rádió egyik színikritikusa volt, majd a híradók szerkesztőjévé léptették elő). Előbb a tévébe akartak, de a tévések, a tévések pártszervezete ellenem fordult, nem fogadtak be, így kerültem a rádióhoz, egy idősebb főszerkesztő keze alá, mellé, akit meg valami szerelmi ügy (volt vagy tíz felesége) miatt helyeztek oda, szintén büntetésből, a *Magyar Szó* főszerkesztői posztjáról, talán mert ismét összeszűrte a levet valamelyik fontosabb ember feleségével. Aranyos, pipás embert kell elképzelni, még irodája sem volt, egy rossz fotelban pipázott, ám ezzel szemben nagyon sokat adott például a külsejére, sportos soványságára, meg arra, hogy egész nyáron a tengeren hajózhasson. Mindig olyan feleséget választott, aki befért kis vitorlásába. Ezt az embert én nagyon megszerettem. Meséltem már róla a *Disznósírban*. Szóval, ő mindig odaült az asztalunkhoz, ahol az általam említett heti műsort szerkesztettük, amelyben én képzőművészeti kisesszéimet olvastam lámpalázasan, igen, húsz évig hétről hétre lámpalázas, rezgő hangon – rezgő nyakkal, kis híján hátamra zuhanva... Gion volt ott még, mint autoratív főnök, valamint Balázs Attila, később Sebők Zoltán. De rendszeresen közreműködött irodalmunk doyenje, Herceg János és Bori Imre is, valamint Juhász Erzsébet, Bányai, Thomka Beáta, Piszár Agnes stb., mindig szépen változott, hullámozott a munkatársak névsora. Az ott felolvasott írásaim vajdasági magyar képzőművészekre (akiket, szeretném hangsúlyozni, én nagyon fontosaknak tartok az egységes magyar képzőművészetet illetően is, attól függetlenül, hogy egyáltalán nem vesznek róluk tudomást, jóllehet felfoghatatlan számomra, hogyan lehet nem tudomást venni Fülep Lajos, Kosztolányi, Csáth, illetve Sinkó, Major, Koncz, Domonkos, Bányai, Végel művésztársaíró) vonatkozó

részét közzétettem a *Meztelen bohóc* című könyvemben, egyfajta lírai jellegű alapozást: alapítást próbáltam volt elvégezni, akkor még nem is sejtve, még nehezebb helyzetbe is kerülhet ez a művészet, a délszláv térségek képzőművészeiről pedig most a *Disznószírban* szoltam valamicskét...

Már maga a rádió épülete is nagyon különösen hatott rám, magát az épületet is intenzíven megéltem, hiszen egy időben ott muzsikált Domonkos István barátom is. Szép, hatalmas gyógyszertár működik a hajószerű épület alatt, szemben a szép formájú építészeti remekművel, a Báni palotával. Mögötte tenispályák húzódnak, a régi Szerb Nemzeti Színház. A főszerkesztő minden reggel ott teniszezett, ám az első bombák után már többé nem öltött mezt, felöltözve ült hetekig, és ott, úgy érte a halál, nem nyitotta többé szóra a száját. Akkoriban már nem találkoztunk, nem láttam többé őt, csak majd a ravatalon, a Futaki úti temető kápolnájában. Mérheterlenül megszenvedte, belehalt a szó szoros értelmében, az ország ilyen véres szétesését. Magáról a rádió épületéről mindig Herceg János jut eszembe, ez a kétméteres, délceg ember, akit konzervatív irodalmárnak ismertünk, jóllehet avantgárd folyóiratot szerkesztett volt ő is, fiatal korában a *Bauhaus* levelező tagja volt, pilóta, nagyon beleváló ember tulajdonképpen, összetettebb, más, mint ahogy egyes írásai alapján gondolná az ember, igazi világhi. Minden évben elment Rómába és Párizsba, noha közben minden vasárnap papos tárcákat olvasott föl az ebéd mellé a népnek. Én nagyon szerettem, kezdetben bonyodalmasan indult a viszonyunk, össze-összekoccantunk, majd közel kerültünk egymáshoz, nagyon közel. Valójában én ikerpárban látom őt Konjović Milánnal, a nagy szerb festővel, Tihanyi, Czöbel párizsi barátjával, akik olykor még titkaikba is beavattak. Figyelmes, értő kritikákat írt a verseimről. Emlékszem, egyszor egyetlen soromról írt esszét:

zab szúrja immár kékem...

Hetente vagy kéthetente lejött Zomborból, Doroszlóról beolvasni az írásait, öt-hat kis tárcát, régi vágású, komoly tárcaíró volt, s ilyenkor mindig sokat beszélgettünk, jóllehet, a Mosztonga melletti, doroszlói azilumában is gyakran meglátogattam. Egyszer arról mesélt, körülmutatva a szerkesztőségben, le-föl vezetve az emeleteken, hogy itt régen, az ő fiatal korában, kupleráj működött. Tehát a rádió, ahonnan a kommunizmus jugoszláv, ún. titói változatának elveit, amelyről nekem, különösen a későbbi tapasztalatok alapján, nincs is olyan rossz véleményem, hirdették, sugározták, voltaképpen: kupleráj volt. Sokszor elnéztem, ahogy szálfaegyenesen, ám ugyanakkor vén kujon módjára rám kacsintva bejött, jelezvén, egyfajta tanításként adva át mindezt, hogyan montázsolódnak egymásra a kupleráj obszcén lihegései és az éppen aktuális elvek, lihegő cikkek, vezércikkek. A főszerkesztő nem volt régi típusú komisszár, fiatal korában jazz-zenész volt Belgrádban, később pedig Zentán balos hatások alá került, belépett a pártba, elment a Petőfi-brigádba, ahol írni lett. A háromkötetes Platónt hordozta a hátizsákjában, egész életében magánál tartotta ezeket a kis formátumú, bibliapapírosra nyomtatott könyveket, amelyeket szerettem volna megszerezni, megörökölni.

Nem kért számon semmit, sosem ellenőrizték szövegeimet, jóllehet, mondtam, valójában egy büntetett előéletű szerkesztő, scriptor voltam, akadt is egy-két újságíró, aki végig úgy tekintett rám. Megírtam az írásomat, magam választottam, miről szóljon, egy képnek valamely motívumáról, netán csupán tónusáról, amit, mármint a tónust mint olyant, ugyanolyan fontosnak tekin-

tettem, mint bármely világrengető ideológiát, ezt olykor érzékeltetem, meg is mondtam, vagy egy kiállításról írtam éppen, amit az épület földszintjén láttam, esetleg elutaztam Belgrádba, Zágrábba, Ljubljanába, netán Párizsba, Londonba, majd bementem a stúdióba, felolvastam, igazán mesébe illő, különös időszak volt ez a rádiónak. Mindez valamiféleképpen visszaköszönt az elém installált fekete mikrofon: a 13-as mikrofon előtt, mikor Parti Nagy Lajos megjelent nálunk, jöllehet akkor már rég eltávolodtam ettől a rádiós korszaktól...

Mondtam, e nagy szabadság ellenére, én mindig lámpalázzal olvastam, minden alkalommal elkezdett rezegni a hangom, ugyanis minden alkalommal valami nagyon személyes titkom igyekeztem elrejtetni azokba a semmis szövegekbe... És most kellene visszakanyarodni a rezgőnyakú galambokhoz, hiszen a könyvben is szerepel, hogy amikor életem első rádióinterjúját adtam volt kisgimnazista koromban, 1955–56-ban valamikor, az interjú készítője, aki később rovatszerkesztőm lett a rádióban (egy időben közel is laktunk egymáshoz, szöveget, verset is írtam róla, haláláról, szerettem, afféle futó művelődési riporter volt tulajdonképpen, állandóan terepen dolgozott, ki kellene adni az írásai egy részét), hát jó volt, amit mondtál, jegyezte meg nagy komoly arccal, majd hozzátette, szépen rezgett a hangod, mint a szitakötő segge. Ezt egész életemre megjegyeztem. Noha ettől teljesen függetlenül lettem a tiszavirág, a szitakötő és a szabadkai rezgőnyakúak szakértőjévé, lettek költői lényeimé, kategóriáimmá...

Mint tudod, én fogom majd megnyitni az idei könyvvetet a Szent István-bazilika előtt, még Berlinben kértek föl rá. És ennek a szövegnek a megírása talán még nagyobb problémát jelentett, mint ama köszönő beszéd megírása. Érdekes lesz majd összevetni a kettőt, hiszen egyszer majd egymás mellé kerülnek, még néhány alkalmi indíttatású szöveggel, valamelyik újabb kötetében a *Prózák*nak. Több változatát készítettem el ennek a szövegnek is, amelyek közül egy-kettőt meg is őriztem. Kint, Göttingenben, megismertem egy fiatalembert, aki az ottani közönségtalálkozón fölállt, és meglepően jól rezonált arra, amit mondtam volt, említhettem akármit, akármilyen váratlan furcsaságot, ő azonnal pontosan húzta tovább a fonalat, göngyölte tovább a motívumot, teljesen ledöbbsentem. A flamingókról beszéltem, felvázoltam a motívum történetét munkásságomban, ugyanis levetítettem az egyik Japánban tartott előadásomhoz készült, *A végtelen berlini flamingó* című filmemet is, ő pedig kapásból előadást tartott a '48-as flamingókról, többször is utalva Jókai *Politikai divatok* című regényére például.

Természetesen már arra sem emlékezik nagyon sok ember, hogy miért hívták egy időben flamingóknak, akik veres tollakat viseltek?

Minden labdát fogott, visszaütött. Egyébként könyvrestaurátor, híres könyvrestaurátor. Tudod, Németországban az Amália könyvtár leégése után nagyon fejlődött ez a szakma. Ott tanultam meg, hogy mivel ugyanolyan kárt okozott a tűzoltók által fecskendezett víz a könyvtárban, mint a tűz, a fecskendők szétmállasztották ugyanis a könyveket, kitalálták, jégsokkot alkalmaznak, lefagyasztották a szétázott könyveket. Meglátogattam munkahelyén, ott, ahol előbb egy másik ifjú magyar barátja, a Gutenberg-bibliát restaurálta, végigvezetett, megmutogatott mindent, megismertetett a papírokkal, munka alatt álló könyvekkel, a jégsokk eljárásával stb. Később ő is meglátogatott Berlinben, elvezettem a Flohmarktra, ahol finom szerszámokat, aprócska, zsillettből készített élű gyalukat, semmis kis vésőket, vájókat vásárolt. Nagyon megszerettem,

és ahogy közeledett a Könyvhét megnyitója, segélykérően kérdeztem tőle: Mi az, hogy könyv?! Na már most, az egyik változata beszédemnek az ő meghatározásaira támaszkodik. A másik változat, a végleges változatban szereplő, ún. zentai könyvhöz kötődik, ugyanis ebben is felbukkan Benes alakja: *Jarry Übü király* című, kis, Kondor-illusztrálta kötetéről szól, amit egy időben zsebemben hordoztam. Mellesleg említtem, én ezeknek a Kondor-illusztrációknak az eredeti darabjait is ismertem, tartottam kezemben a Petőfi Múzeumban, még Németh Lajos hívta föl rájuk, s mind a Kondor-illusztrációkra a figyelmemet. Az történt ugyanis akkor, hogy a zentai fiatalok megkerestek a Forum klubjában, és elmondták, kísérleti színházat alakítottak, és most a színháznyitó darab kiválasztásával bajlódnak, ebben kérik a véleményemet, segítségemet. Gondolkodás nélkül válaszoltam nekik: az *Übü királyt* kell előadnotok, és már át is adtam nekik a szeretett kis könyvet. Ám a zentai politikusok, a zentai rendőrség akciót indított e színház, illetve alapítói ellen. Komoly kihallgatások, vizsgálati fogás. És, mesélték később, a fő bizonyíték ellenük éppen az én kis könyvem, az *Übü király* volt. Ugyanis már a Forum klubjában figyeltek az embereik, amikor a diszkriminált kis könyvet átadtam. Engem szinte egész életemben figyelt a rendőrség, sokszor kettő, két rendőrség, sőt több is. Ám én, holdkórosként, nem vettem tudomást róluk, ma is ugyanilyen holdkórosként élek, jóllehet akár meg is ijedhetnék, de ha megijednék, többé nem tudnék saját dolgaimmel foglalkozni, elfogadnám az ő játékszabályukat... A vád a zentai fiatalok ellen így hangzott: királyságot akarnak, méghozzá visszaállítani a magyar királyságot. A rendőröknek fogalmuk sem volt a könyvről, csupán a címben szereplő király szó zavarta őket... *Szahar*, mondja Übü apó, a király...

Számomra különben e kis *Übü* mellett, amelyet még mindig nem származtatott vissza nekem a zentai rendőrség: Szenteleky Kecskeméten nyomtatott levelezésének a kötete, Fenyves cikkei, Kosztolányi *Nyugat-* és *Révai-kötetei*, a bátyám által szétolvasott *Svejk*, illetve hát a *Prae* eredeti, nagy alakú kiadása, valamint Csáth maga illuminálta, Corvina-értékű orvosi naplója A Könyv mint olyan. Noha a megnyitó egy harmadik változatában kizárólag a mi könyvcsinálási tapasztalatunkról akartam beszélni, nevezetesen arról, hogyan lett maga a szerző is része ennek a csodálatos folyamatnak, nevezetesen a *Rovarház*, a *Világpor*, a *Gogol halála*, az *Agyonvert csipke*, a *Valóban mi lesz velünk* és például a *Cápácskám: apu!* előállításának.

Kiderült az imént, hogy a könyv felidézett eszménye mennyire meghatározó számodra. Sőt az is világossá vált, jócskán túlnő a nyomdatechnikai realizálódás lehetőségén, és komoly érintkezésben áll a művészeti, irodalmi, ideológiai angazsáltság problémájával.

Bizonyos időszakokban adódnak ilyen lehetőségek, pillanatok a könyvkiadásban. Például nemrég került a kezembe a később Hollywoodba került szabadkai író, Fülep Ilona, *Kacag a sátán* című, 1913-ban (!) megjelent könyve. Egy európai színvonalú, szecessziós könyv, amelyet nagy festőnk, Oláh Sándor tervezett. Minden bizonnyal egyik legszebb könyvünkről van szó. Régebben Szabadka nyomdák, kiadók és újságok székhelyének számított, aztán a központ lassan áttevődött Újvidékre, ahová részben a szabadkai tapasztalatokat is áthozták, ahol idővel a Testvériség-Egységben, illetve majd a Forumban mind szolidabb könyveket csináltak. Számptalan érdekes és értékes, megkerülhetetlen könyv-tárgy született. Az iparművészeti iskolában, amelynek a Dobrovič- és

Milunović-tanítvány, Ács József volt az igazgatója, komoly szakembereket képeztek, elég Kapitány Lászlót, Dobó Tihamért, Mauritsot, Baráthot említeni. Mikor mi elindultunk, találkoztunk ezekkel a képzőművészekkel, és észrevétlen befolytunk, részesei lettünk a könyvek, folyóiratok előállításának, egy közös, boldog papírmunka vette kezdetét. Valós forradalomnak számított, ahogy a *Symposion* melléklet első oldalait betördeltük, a nyomdászok előbb nem akarták elfogadni, kinyomni... Persze akkor már ott lógott a fejünk fölött a politika, észrevétlen nagyobb játékok részesei lettünk, de mondom, mégis adatott a könyvnek egy csodás pillanata, egy pillanat, ami elszállt. A Forum nyomdájának leégése, ott közel a Virág utcához (ahol a *Virág utca 3*-at is nyomták volt), engem különösen érintett, számomra szimbolikus jelentőségűvé nőtt. Mindig így emlegetem írásaimban: leégett a *Forum*-nyomda, ahol engem nyomtak. Ez a nyomás természetesen több értelmű, kinyomták immár bibliofil-értékű könyveinket, folyóiratunkat, másrészt présekbe fogták a fejünket, ólomnehezítékeket raktak ránk. Még Berlinben is álmodtam arról, hogy ég a Forum-nyomda, folyik a forró ólom a vakvágányon, újvidéki-telepi művészetem valós kísérleti terepén, a vakvágányon, igen, a vakvágány felvállalása volt az a művészet, illetve hát az Azúr expressz elindítása e vakvágányon, s lám, álmodtam, persze nem minden alap nélkül, immár az azúr helyett forró ólom hömpölyög rajta...

„Úszni a virágzásban. Ez az én költészetem” – olvasható a kötetben, s e szigorú, radikális George Bataille-i kategória mellé szépen felsorakoznak a lebegés, a leledzés, az irodalmi csiborság képzetei, a vizualitás, a pikturalitás „öreg harcosának”, az egykoron telepi, ma homokvári inkognitóban élő Homérosznak az önmetaforái.

Gyerekkoromban a folyóban, a Tiszában, a virágzásban éltem, része voltam, egyike a miriád kérésznek (a kisebbségi író: kérész), ám azóta, szanaszét kóvályogva a világban, óceánok, vagy semmis kis, ahogy Rilke mondja, *részvéltlen tavak*, Vértavak partján gubbasztva, csak vadászom a virágzás napjait, pillanatát, legtöbbször lekésem, elkések, néha az újságból értesülök: virágzott, elvirágzott a Tisza. Tényleg poétikus valami ez, költőiségem gyökere a kérésszel fúródik az agyagos iszapba. Annyi minden lehet a költőiség meghatározó gyökere, lényege vagy titka, de ez nem kitaláció, nem rájátszás, nem belemagyarázás, okoskodás, ez az észbontó vacogás, boldog kishalál, más néven, virágzás belső dologgá lett már gyermekkoromban. Az alkotás pillanatai, rezgésszáma azonosak e kishalállal, e kishalál rezgésszámával, azért is félek újraolvasni, újramondani egyes szövegeimet. A Tisza most épp magas, de amikor teljesen lenn van, legtöbbször júliusban, a születésnapom körül megy le, leapad, nos akkor langyossá lesz, majdnem megáll a folyása, lecsendesedik minden, megteremtődik az úr, a semmi formaként ragyog, megteremtődik az akusztikája e bámulatos explózióknak, pozitív atomrobbanásnak... Már Arisztotelész írt a tiszavirágról, a kérészekről. Barátaim szebbnél-szebb filmeket készítenek róla. És olykor az én régi szövegeimet húzzák a filmek alá. E vacogás (kistál kocsonya etc.), most az ólom forró folyamában, mint meséltem volt, például a szabadkai rezgőnyakú galambok által tovább transzformálódik...

Sok-sok műhelytitok lelepleződik a szövegeidben, mégis viszonylag keveset lehet tudni a munkafolyamatokról, a készülési fázisokról, általában a munkarendedről. Mennyire szigorú időbeosztásban élsz? Penzumszerűen dolgozol, előre kijelölöd a feladataidat?

Fiatalabb koromban éjszaka, aztán már jó ideje, legalább húsz éve hajnalban dolgozom, tehát négy óra felé felkelek, asztalhoz ülök, s míg föl nem ébred a család, elvégzem a teendőimet. Kivéve, ha este nem maradok ki, nem iszogatok véletlen a barátaimmal a Vitorlásklubban avagy más, akárha világvégi, palicsi csehóban. Néha örömmel kelek, néha valami felvállalt alkalmi szöveg elkészítése kényszerít. Amint kialakítok egy új életformát, ritmust, rendszerint már éjfél után felkelek, s mire az emberekkel találkozom, én már szabad ember vagyok, tenghetek-lenghetek, lötyöghetek, csoszoghatok rissz-rossz ruháimban, papucsaimban az utcán, mint a falubolond, gyakran megtörténik ugyanis, hogy csak vele találkozom, vele beszélem meg a világ ügyeit, ő ugyanis naponta bejár Szabadkára, floraby, illetve reggelit hord az irodákba (a pártoknak nem tudom, dolgozik-e), tehát meghozza a szabadkai híreket is nekem, nem kell beutaznom, várhatom a következő hajnalt.

Berlinben is sikerült ezt az életformát kialakítanom. Asztalomtól egy népszerű kis kávéháza láttam, amely hajnali két óráig tartott nyitva. Megtörtént, hogy fölébredtem, odaültem az asztalhoz, és nem tudtam, nyit-e avagy zár éppen. Legtöbbször akkor ébredtem, mikor még sötét volt a kávéház, ám fél óra se múlt és érkezett a takarítónő, aki, úgy tűnt nekem, a mi vidékünkéről származhatott, netán éppen Srebrenicából. (Később valóban kapcsolatba kerültem a berlinbe menekített srebrenicai asszonyokkal, írtam is róluk.) Utána, a berliniek későn kelnek, zsebemben kis breviáriumával, sétálni mentem a Kant strasséra, lévén éppen Kant-év... Futottam, meg-megálltam kedvenc kirakataim előtt. Egy iráni könyvesbolt volt ez, az egyik Németországba emigrált iráni regényíró tulajdona, őt is gyakran ott láttam a boltban (nála vettem meg Rumi, Kiarostami, Adonys verseskönyveit), egy játékantikvárium, lemezbolt, filatélia, halas... És csak aztán kezdődtek a napok ún. hivatalos részei, a képtárak, ismerősökkel, barátokkal való találkozások.

Palicsi asztalomtól balra van egy ablak – a Homokváron lévő 200 ablak közül –, közvetlen a könyökömnél, és hajnalonta hallom az első madárhangokat, morzejeleiket a pléhpárkányon, majd puha nagy ütéseket is hallok olykor, amikor is, nem tudom miért, talán engem, a kontár kísénekest, céloz velük, hamulabdákkal, valaki, netán maga a Teremtő, nekiszállnak az üvegnek, valóban hamuszerű nyomokat hagyva rajta, legtöbbjük ugyanis balkáni gerle, vagy pedig a ház beszögellésében, ahol esőcsatorna fut föl a kis toronyig, lévén a szobám egyfajta toronyszoba (igen, elefántcsonttorony, alkimista műhely, én mindent itt magam állítok elő magamnak, olykor ezt az eljárást hermetikusként, kísérletinek nevezik), s a madarak több fészket raktak a csatorna mögé, így, a horganyzott cső afféle hangszerként funkcionál, észrevétlen, a kopasz kismadarak közvetítésével tán, átveszi vacogásomat, rezgésemet, át az egész Homokvár, lám, ha akarom, világgá kürtölhetem dalaimat... Több szövegen dolgozom párhuzamosan. Kéthárom versciklus, kötet alakul (most például az *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* és a *Szifonbél*). Dolgozom a bécsi és a berlini anyagokon, lehet, majd egy könyvbe ömlesztsem őket, írom az *Infaustust*, befejeztem a *Pompeji filatelistát* (Balthusnál, a nagy festőnél tett látogatásunk leírása is ennek a része, de hát Berlinben is folytattam a bélyegezést, ezek szerint kell, hogy legyen egy berlini fejezete is), közben szaporodnak a Palicsra vonatkozó szövegek, amelyek különböző iratgyűjtőkbe szortírozódnak, hol *Palics filozófiája*, hol a *Mi kis Azúr-partunk*, hol pedig a *Csomag* cím alatt, ugyanis nemrég egy csomag érkezett Palicsra, egy ismeretlen infaustus szállt le vele, ám senki sem tudja, mi volt az a bebugyolált

dolog, amit magával hozott, amit leemelt a sínóbuszról, majd ismeretlen irányba magával cipelt, több helyi infaustus kutat, nyomoz utána, Fizand Tivadar, a vegyész-méhész szerint például: egy hárfáról van szó... Már meséltem, hogy Szilárd Leó, a világhírű atomtudós levelet írt volt megboldogult Magyar László barátomnak. Magyar László helytörténész ugyanis levéllel fordult hozzá, nem érti az elméletét, magyarázná már el neki egyszerűen, röviden. Magyar egy aranyos ember volt, aki egész életében helytörténeti apróságokkal foglalkozott, ám titokban híres, nagy tudósokkal, művészekkel levelezgetett. Croninnal, Richterrel, Szabolcsi Bencével, Henry Moore-ral, Vas Istvánnal, Bernard Buffet-vel, hihetetlenül hangzik, de valóban mindenkivel. Úgy ismerték, mint aki folyton az utcaneveket, a helyi semmis nyomokat böngészi, helyi szólásokat jegyzeteli. Közben egyszer nekem elszólta magát, hogy ő a világ minden fontos művészeivel, tudósával kapcsolatban áll, ám amíg nem mutatta meg a leveleket, nem hittem neki. Erről írtam már, életem legszebb történetei közé tartozik. A gyerekek most vitték ki Kanadába a gyűjteményt, biztosan megpróbálnak pénzt csinálni belőle, nem tudom, sikerül-e szegényeknek.

A legizgalmasabb történet Caldwellhez kapcsolódik. Magyarországon egy időben népszerű volt, Laci magyarul olvasta először, de aztán kiadták az összes művét szerbül is. Laci, mi sem természetesebb, levélkapcsolatba lépett vele, s mivel ezek a nagy, a természethez közel élő írók kiváló emberismerők, Caldwell megérezte, pontosan megérezte, milyen ember is volt ez a Laci. Válaszolt neki, leveleztek, ugyanis Laci nyelveket tanult az egyetemen. Elmúlt néhány év, egyszer csak a kiadója meghívta, látogasson el Jugoszláviába, mire az öreg azt mondta, szívesen, de van egy feltétele: Magyar László kell, hogy várja az állomáson, majd állandóan ott kell, hogy legyen mellette. Pánik, hiszen senki sem tudta, ki az a Magyar László. Végül a szerbiai, a szabadkai rendőrség kapta a feladatot, nem vicc, keressék, teremtsék elő. Laci, amikor megtudta, a rendőrség keresi, elbújt az ágy alá, annyira megijedt, hiszen nem tudhatta, fogalma sem volt, miről van szó. Végül esküvői ruhájában ott várta a nagy amerikai író a vonatonál, képük a belgrádi *Politika* első oldalára került... Nos, visszatérve Szilárd Leóhoz, ő is megérezte, hogy egy igazi, őszinte, még véletlenül sem tolakodó emberrel van dolga, megérezte kisugárzását. És Szilárd Leó szépen megválaszolta Laci sorait, ám, a repülőposta kék papírján alul maradt egy picit, egy sornyi hely, ahova a nagy tudós még odaírt egy váratlan, egy személyes mondatot:

Mi az, hogy Palics?

Nekem ez a mondat afféle refrénemmé lett, reggelente felírom, s mindig újra próbálom megválaszolni, tehát a *Palics filozófiája* kis fejezeteinek minden mondata így kezdődik, amit aztán különböző helytörténeti idézetekkel, esetekkel próbálok megválaszolni.

Palics például az, ami két barátommal történt mostanában. Egyik sokác, a másik koszovói szerb. Sokác barátom nyaralni készült, ugyanis kapott kölcsön egy kitűnő, később persze kitűnt, regisztrálatlan, gyanús származású, lakóköcsit. Térképeket tanulmányozott, a Loire völgyét, majd a Kárpátokat, illetve már a szegedi lehetőségek felől faggatott, hol tudna ott a Tisza és a medencék között letáborozni. Végül még Szegedre sem futotta pénze, így egy hajnalban szépen áthajtotta a kocsi a nemzetközi úton, le a Palics mellé, tehát az egyik palicsi utcából elutazott a Palicsi-tóhoz. Szépen rákapcsolódott a Vitorlásklub hálózatára. Előbb mindannyian kinevettük, de aztán, ahogy szépen kitett egy asztalt, néhány padot a kocsit elé, mi is kezdtünk odajárni, odaszokni, hallgatni

rajongásukat a nyugis éjszakákról, a hajnali párában rezgő tó látványáról, ültünk szépen, valójában már mi is ott nyaralva az ő hálókocsijuknál. Kijártunk tehát szorgalmasan, végül már a feleségem főzött nekik, vittük ki az ebédet, ott ebédeltünk mi is velük. Az egyik barátunk hűtőtáskában hozta a sört, a másik meg ballonban a pinchehideg bort.

Egyszer a felesége megemlítette, milyen borzalmas éjszakája volt, képzeljük el, mondta: kiszökött a gorilla az állatkertből. Ott van ugyanis nem messze az állatkert. Kiszökött és a mi kocsink tetején szült, mondta. Egész éjszaka üvöltött kínjában, majd verte a mellét boldogságában. Mondtam nekik, ilyen szafari, mármint hogy egy gorilla szüljön hálókocsid tetején, Afrikában egy vagyonba kerülne. Palicson lám, még ez is ingyen van.

Ott, annál az asztalnál hallottam koszovói származású barátom történetét is. Képzeljétek, mi történt velem, kezdte közömbös arccal a koszovói fiú, aki Szarajevót is végigcsinálta, eltűnt a kedvenc kutyám, nagy körvadászatot rendeztünk a fiaimmal, de hiába. Már lemondtunk róla, amikor valakitől azt hallottuk, hogy a tó túlsó oldalánál krisnások ütötték fel a táborukat, és mint-ha ott, a krisnások között látták volna a kutyánkat. Erre gyorsan elmentem a krisnásokhoz. Benn a táborban, közepén ott ült a krisnások főnöke. És mellette: az én kutyám. Ugyanolyan komoly pofával, mint a főnök. Kissé közelebb mentem, mert nem akartam hinni a szememnek. A kutyám nem reagált. Nem érzett, nem látott meg. Üveges volt a tekintete. Már átjárta az eszme. Szólítottam, szerbül hívtam a nevén, ám a kutya nem reagált, rám se hederített. Fölszesződtem, föl nagyon, hiszen szentül meg voltam győződve: az én kutyám egy pravoszláv kutya. Ám, kisült, hogy: krisnás. És végül, se szó, se beszéd, valóban elment a krisnásokkal. Palics tehát az a hely, ahol az egykori koszovói és szarajevói szerb katonatiszt kedvenc kutyája krisnássá lesz.

A vidéki Queen Kongnak meg a Bhagavad Gita ebtani összefüggéseinek tájfilozófiai kapcsolatánál maradva, beszéljünk még a kisvárosi imaginációról. A vidék védvonaláról, a folyópartról, a tómederről, a Járásról, azokról a számodra izgalmas helyszínekről, amelyek az alkotásnak és a rejtőzésnek egyenrangú erőtereiként foghatók fel. Sőt úgy tűnik, a zonális átjárást, a határmezsgyéken való vándorlást ugyanennek az alkotásnak és rejtőzésnek a megerősített, kiterjesztett formájaként képzelhetjük el.

Az első a Szegedhez való kötődés, ugyanis azonos tájegységről van szó tulajdonképpen, amit Tömörkénytől, Mórától kezdve Kosztolányiig, Bálint Sándorig mindenki jól tudott. Én is gyakran emlegetem, járási tanyánkon mesélték, hogy amikor még sok ló volt errefelé, s ha valami megzavarta őket, rendszeresen átszaladtak a határon. Egyszer a csikósok befestették vörösre az egyik juhász szamarát, ám nem a juhásszal toltak ki, saját lovaik rémültek meg a vörös szamártól, nyargaltak át Magyarországra. Ez a vörös szamár idővel kezdett szimbolikussá nőni papirosaimon, jóllehet különben éppen egy fehér szamár foglalkoztat, tudod, írtam róla a püspökladányi *Első Magyar Szamártár* kapcsán a *Forrásban*. Bátyám halála előtt arról beszélt nekem, nyugdíjba megy (a menekültek túlságosan is lelkiismeretes biztosaként dolgozott a városházán, talán azért durrant szét a szíve), kiköltözik a tanyára, és vesz egy fehér szamarat. Most én is itt tartok, tavaszra meg akarom venni azt a fehér szamarat... Tehát egy konkrét számárról van szó, ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy papirosaimon nem nő ezen a szikes, árvalányhajás pusztán, a vörös szamár ellenpontjaként ő is

szimbolikussá... Mondtam, egy összefüggő tájról van szó, amelyet a Kanizsai út köt össze (biztosítván a tékozló fiú relációját), s amely Kishomok, Kispiac után Ludas és Palics felé már homokossá lesz, árvalányhajas puszták váltják fel a sivatag szikét, amely különben szintén virágzik, mármint maga a szikló... A sivatagi, Segalentől, Saint-John Perse-ig, Jabèsig, Lorand Gasparig: a modern költészet helye. *Sol absolu*. Én valójában e szik, e puszták beduinja vagyok.

Lorand Gaspart említettem. Különös, éppen egy versciklusomat fordít, amelyet egy mallorcai katalán festőről, Miquel Barcelóról írtam, aki az év nagy részét szintén a sivatag peremén, Maliban tölti... Nagy József ismertetett meg vele. Egyik képe különösen megfogott, megpróbáltam írni róla, ez még Orleans-ban, Párizsban történt, majd itthon, a tanyán és Palicson is folytattam, lassan egy kis kötet lett belőle, amit Nagy Józsefnek szántam tulajdonképpen, ugyanis az idén majd egy közös performanszt fognak bemutatni az avignoni fesztiválon... A lokális és a világi dolgok lám még a sivatagban is koreszpondálnak.

A bölcséleti orientációról, az exjugoszláviai térségről ejtettél szót, s a felidézett művészetelméleti, filozófiai közelítésmód, irodalomszemlélet nyelveket és kultúrákat átvéelő kibontakozása igazából egykori zágrábi tartózkodásod, egyetemi tanulmányaid idején válhatott teljessé, bár erről az időszakodról viszonylag kevésszer olvashatni a veled készült interjúkban. A kötetben szintén érintőlegesen jön elő, főként előadásemlékek, villanások formájában. Merüljünk most el ebben a különleges világban.

Mielőtt az 1960-as évek elején leléptem Zágrábba és beiratkoztam a filozófiai fakultásra, Brasnyó István feleségétől értesültem, biztos információt kapott, napok kérdése és le fognak tartóztatni, tehát ezért indultam, szöktem el, igaz, különben is vágytam mozdulni... Fölkütem este a vonatra, elmentem Zágrábba. Domonkos István és egy barátóm kikísértek az állomásra, csak ők tudtak a dolgról. Közben átadtam Bosnyák Istvánnak a *Symposion* szerkesztését, tudtam, ő nem fogja kiereszteni a kezei-fogai közül. Megőrzi, amíg visszajutok, ha visszajutok.

Zágráb Sinkó Ervin és Miroslav Krleža városa volt, másrészt feltűnt egy nemzedék, a *Krugovi* folyóirat alkotógárdája, Antun Šoljan, Ivan Slamnig, Slavko Mihalić, Tomislav Ladan és Slobodan Novak nemzedéke, akikhez én nagyon kötődtem. Kritikusként, fordítóként is elsőrangúak, többnyire angol szakosok voltak, Eliotot, Poundot fordítottak, s már rögtön Kerouacot. Főleg Eliot-fordításaik keltették fel az érdeklődésemet, mert már akkor ismertem Weöres Sándor változatát, úgyhogy izgalmas volt látni, milyen módon viszonyul a két kultúra egy nagy alapvershez. Ott volt a horvát filozófiai iskola is, ők domináltak az egyetemen, ott volt jelentős, nagy hatású folyóiratuk, a *Praxis*, a Korculai Nyári Iskola Blochhal. Említettem már, ezek a fiatal ellenzéki marxisták, akiknek a folyóiratát természetesen betiltották, már akkor megfordultak Heidegger feketeerdői azilumának kis kunyhójában, síházában.

Persze a horvát képzőművészet már akkor is nagyon érdekelt, rendszeresen jártam a tárlatokat, visszajártam a képtárak egyes képeihez, Stancichoz, Vanistához, a karsztot festő Glihához, aki egy házban lakott Hangyával. Igaz, Hangya nem szerette, ő nem fogadta el a 48 utáni váltását a jugoszláv festészetnek, s különös mód, e váltás egyik fő szószólójának, Ács József barátja mellett, éppen engem tartott... Gliha festészete még most is foglalkoztat, ő geometrizálta, állandósítani próbálta a kis dalmát kertek kánikulában rezgő mozaikját. Erről jut eszembe, hogy a festészet által mostanában ismét aktualizálódott Korčula.

A belgrádi Képzőművészeti Akadémia egy osztálya 47-ben (!) kivonult az Adriához, Zarába, ez a Zárai csoport, egyik legismertebb képviselőjük, a dal-máciai születésű szerb festő: Omcikus, aki Zadar után Párizsba költözött, mostanában nyaranta nemzetközi művésztelepet szervez Korčulán. És kitűnő, tengervonatközösnek mondható képeket fest, amelyek számomra mostanság a legfontosabb képek közé tartoznak, olyan értelemben, hogy segítenek itt létezni, élni, ami nem semmi, semmi, semmi...

A fehérséghez szorosan kapcsolódik a gipsz központi kategóriája, amelyik sűrűn fölbukkan munkásságodban, a kötetben is fontos helyet szántál neki. Olyan anyagként jelenik meg nálad, amely bármilyen textúrával összekapcsolható, könnyedén felveszi ezek karakterét, azt is mondhatnám, a korlátlan lehetőségek anyaga, tökéletesen alkalmazkodik, mindenfajta tapasztalatot befogad. Lehet szín, de egy tetszőleges felület illúziója is. Az örömlélés megbízható médiuma, a te esetekben pedig a semmisségét formaként felvállaló kisénekes alapvető matériája.

Most jártam nemrég Rózsánál, a palicsi Thesszaloniki utca ószeresénél, ahol vettem egy palatáblát. Immár csak azt a vásári gipszkeresztet kell még megtalálnom, hogy elkezdhessek írni rá, hogy kezdetét vehesse ez a vakíráson túli valami, ez az általános fehérség, amely, lám, még a szik fehér szamarától sem függetlenül, régtől ígérkezik... Különös, mostanában egyik hosszúversemben, *Az argentin arcában*, amely az *Ómama*-könyvbe készült, a kastély egyik argentin származású komornyikját lisztesládába fojtják a nők a tanyán, de hamarosan oda kerül, a lisztbe, egy orosz katona is, akin a Szibériában veszett sógort akarják megbosszulni, előbb persze, de ez most nem ide tartozik, nagyokat táncolnak velük... A liszt, a szik, a gipsz, a hó vonalán egész Szibériáig értem, s most éppen a jég (nem függetlenül a jégsokktól) az alapanyagom. Ha már a versekről kezdek beszélni, megemlíthetném a *Szibériai kórus* ciklust, amelyet egy Szibériát járt palicsi emberrel való találkozásom indította el. Mindennap ellopott három tojást a feleségétől, átjött a forró homokon idős szomszédjához, rajztanárra barátomhoz, aki bort árul. A három tojásért mindig kapott egy liter bort. Ott találkoztam, iszogattam vele, miközben a nagy forróságban, a három tojás csendélete felett, egyszer csak Szibériáról kezdett mesélni. Arról, hogy álltukban fagytak meg az emberek, hogy gúlákba rakták őket, miközben a szájukba nagy, kék jéglabda nőtt a nyálukból, úgy tűnt, énekelnek:

*mint fahasábokat úgy rakták egymásra
megfagyott társaikat
szájukban öklömnyi jég ragyogott
végre mind kiénekelte a magas cét
voltak akik meg állva fagytak meg
ragyogtak a poláris napban
isten drága jégsakk-készlete*

Most, hogy Japánban járva átrepültem Szibéria fölött, gyönyörűnek tűnt, újra-éltem Cendrars nagy versét, amely annyira fontos volt indulásomkor, fiammal el is határoztuk, egyszer végigutazzuk vonaton is azt a relációt, újraéltem, akárha felülről követtem volna őket, rokonaim hazagyaloglását, láttam versem sógorát, ahogyan feleségül vesz egy tatár lányt a tajgán, új életet kezd...

Újabban minden versemet jégsokknak teszem ki, így az a kék jéglabda akkor is nőni kezd bennük, a szibériai kórus akkor is felcsendül, ha a vers maga valami egészen másról szól...

Tegnap, mint említettem volt, Kecskeméten jártam, nagyon kellemesen éreztem magam a *Forrás* szerkesztőségében, melynek falán már régen is lógtak Tóth Menyhért-festmények... A *Forrás*, mint tudod, elkötelezettje Tóth Menyhértnak, én is elkötelezettje vagyok, egyik legfontosabb magyar festőnek tudom. Azért említem ezt, mert Tóth Menyhért is a fehérrel dolgozó-élő festők családjába tartozik. A szerkesztőségben beszélgetve aztán valamiképpen szóba került Ryszard Kapuściński lengyel író, aki a *Forrás* házi szerzője tulajdonképpen. Kecskeméti barátainak Bora Ćosićról, a Berlinben élő nagy szerb íróról kezdtem mesélni. (Valóban nagy írónak tartom, *Dr. Krleža* című regénye számomra a XX. század egyik legfontosabb műve, hiszen Krleža félig-meddig magyar író is, nélkülözhetetlen szellemi életünkéből.) Boro Berlinben él, ösztöndíjjal került ki, mint most én, de kint maradt, majd a háború kitörésekor, Rovinjon keresztül örökre Berlinbe távozott, közben majd minden könyve megjelent németül, magyarul csupán a *Családom szerepe a világforradalomban*, sokat barátkoztunk vele, szép és tragikus dolgokat is megélve... Majd még visszatérek ezekhez a dolgokhoz, de most, ott a kecskeméti szerkesztőségben arról meséltem, hogy van Borónak egy *Berlini lakó* című könyve, amelyben arról ír, hogy amikor Berlinbe érkezett, kapott egy lakást, az Akadémia lakását, és még be sem rendezkedett, máris csöngött a telefon, felvette, leült, gondolta, lám, beindul berlini élete, valami fontos ügyben keresik máris. Ám egy hideg hang az előző lakót kereste. Aki természetesen szintén író volt. Velem is ugyanígy történt.

Na már most, Boro felvette a kagylót és egy hang azt kérdezte tőle: Kapuściński? Boro egy igen kedves, hiú ember, az egyike a leghiúbbaknak, akit valaha is ismertem, persze: van mire hiúnak lennie, természetesen megsértődött, miféle Kapuściński?!, Bora Ćosić, uram! Ám attól kezdve egy évig mindennap Kapuścińskit keresték rajta. És ő mindennap határozottan közölte az emberekkel, hogy nem Kapuściński, miféle Kapuściński: Bora Ćosić! Rajtam egy holland írókat kerestek. Az mégis könnyebb. Boro végül is megbosszulta a lengyel kolónia kitarató hezselését, regénybe kezdett, amelyben állandóan csöng a telefon és Kapuściński urat keresik.

Boro, éreztem, nem igazán tudta, ki is ez a Kapuściński, akit követeltek rajta, ezért mesélni kezdtem neki róla. Hallgatott, majd egyszer csak dühösen rám nézett. Honnan tudod te ezt? – kérdezte. Tudod, mondtam ugratva őt: én egy Kapuściński-szakértő vagyok. Elképedt. Mire én tovább fokoztam a dolgot. Mindent tudok Kapuściński úrról, mondtam, ugyanis van Magyarországon egy város, ahol létezik egy folyóirat, amely minden Kapuściński-szöveget leköszöl. Ámulva nézett rám. De hát miért?! Miért nem engem, Bora Ćosićot közöl az a folyóirat? Tovább kínoztam, immár komoly értekezésbe kezdve Kapuściński úrról. Bizonygatván, milyen fontos író, gondolkodó is lett ebből az egzotikus országokban szaladgáló riporterből, ugyanis megérezte, azon kevesek közé tartozik, akik elsőként érezték meg, korunk, az emberiség kruciális kérdése nem más, mint: a kolonializmus. Minden jel szerint, Heidegger, Derrida után, ismét újra kell értelmezni Hölderlin alapvető szavait a szeretett kolóniáról:

Kolonie liebt...

És ebben éppen Kapuściński lehet majd segítségünkre, amikor például azt mondja:

Fél évezred elteltével Kolumbusz világa egyszer s mindenkorra véget ért. Sokféle civilizáció, kultúra, érték új, teljesen más világa jön helyette..

Majd, Boro nem kis ámulatára, még hozzátettem: ha tud jönni, mert egyáltalán nem biztos, hogy tud. És akkor Hölderlin hajósának nem lesz honnan hazatérni... Szóval így meséltem Borónak, illetve Füzi Laciéknak, s miközben ismét visszatértünk Tóth Menyhérthez, a fehér színhez, Szibériához, Laci is mesélni kezdett. Mégpedig arról, hogy amikor Kapuściński itt járt Kecskeméten, megnézte a Tóth Menyhért-képeket, ugyanis a lánya, aki művészettörténész, már előbb járt Kecskeméten, korábban fölfedezte Tóth Menyhértet, ráparancsolt az apjára, ha Kecskemétre megy, ki ne hagyja Tóth Menyhértet. Kapuściński tehát teljes egészében abszolválta Tóth Menyhért életművét. Később a véletlen úgy hozta, ésbontó utazásai közben, Szibériába került. És Kapuściński jelentkezett a *Forrásnak* Szibériából, mondván, úgy érzi ott Szibéria végtelen fehér terein, akárha Tóth Menyhért képein araszolna... Akkor, Szibéria kapcsán Pintér Lajos barátom is bekapcsolódott a mesébe. A fehér mesébe. Említette, megismerkedett egy bácsival, aki szintén fogoly volt Szibériában, és ez a bácsi most egy szibériai fogolyújságot szerkeszt, ír egyedül, jelentet meg... És olykor bedob egy-egy ilyen lapot a postaládájába. Hihetetlen. Egy szibériai lapot csinálni, mintha még mindig ott raboskodna. Abban olvasott Lajos egy történetet – a *Disznózsír* kötetemre akart ezzel utalni, tehát összekötni Szibériát és a *Disznózsírt*, különös, ugyanis most is ez a célunk, hiszen a *Disznózsír* bemutatását végezzük, celebráljuk tulajdonképpen –, szóval ott olvasta, hogy mikor estefelé hazajöttek a vakító fehérségben, jégben a borzasztó kényszermunkából, ott a Gulágon, az egyik rabnak a kezében egy kis pléhbögrét pillantottak meg, kenyérháj-darabkákat mártogatott bele. Elképedtek. De ahogy hitetlenkedve, ám ugyanakkor az éhségtől gyötörve, belenéztek a bögrébe: aranyló kacsazsír pillantottak meg az alján. Azt hitték, lázálom, szemfényvesztés áldozatai. Ám a fogoly egyre csak tunkolta a kacsazsírt. Nem is gondolva arra, hogy megkínálja őket. Teljesen megőrültek, számon kérték rajta, honnan szerezte, mire a fogoly azt mondta, talált egy sündisznót, és kisütötte a zsírt. Több lett egy akónál, igen, több, egy egész bögrére való. Senki sem tudta addig (én sem, pedig én sokat értekeztem a forró, tüzes kemencébe élve begurított sült sündisznó húsának ingyenc falat voltáról), senki, hogy a sündisznónak pontosan olyan a zsírja, mint a kacsának... Lám, különös, ki hitte volna, igaz, nem kevés (sok-sok) jégsokkal, ismét sikerült visszagörbíteniük a teret...

Araszolván a fehér felületen, a jégsokokról a hibernáció jutott eszembe, záró észrevételem is ezzel lenne kapcsolatos. Életműved kevésbé hozzáférhető, könyvtárakban egyelőre őrizhetetlen részét legalább olyan jelentősnek értékelem, mint a könyvformában, folyóiratközlésekben könnyedén nyomon követhetőt. A kiadatlan költeményekről, prózai alkotásokról, drámákról beszélek, az imitt-amott megcsillantott részletekről szólok, az előzékenyen bemutatott hősök fő- és mellékszereplésével játszódókról. Arról a szüntelenül gyarapodó, készenlétben pihenő, félhivatalos, vagy az ismeretlenség homályában tartott, hűsölő univerzumról, amely talán közel akkora méretű, mint a lexikonok meg a Digitális Irodalmi Akadémia révén mérlegre tehető.

Géczi János

A fekete

*A fekete füst. Felkeltem
hogy széttárjam a nehéz függönyt
kihajoljak az ablakon
lélegezzem a friss levegőt
saját szememmel lássam
a csillagok
nem az égbolton fénylenek.*

Milyen

*Milyen sok szót érdemel egy madártetem
milyen keveset az asszony
aki elbúvik a szél elől? Az igazság
tükröként háttal fordul
levedli foszló bőrét a ténynek.
A bűn bűnbeesés előtt és után
nem ugyanaz? A hosszú köpenyű szél
a hegylábánál és túl a szirtjein? S a tükör
amelynek két felülete közül
kicsorog a foncsor
hová raktározta el a képeit?
A madár hol fekszik
a végítéletre hol vár aki elbútt a szélfúvás elől?*

Ryszard Kapuściński

Utazások Hérodotoszal

VI.

Zópürosz arca

A Paulis nevű kisváros (Kongó, Keleti Tartomány) szélén, kicsit félreeső helyen várakozunk, mert elfogyott a benzinünk. Ácsorgunk, arra számítva, hogy egyszer majd csak jön erre valaki, és hajlandó lesz legalább egy kannányi benzint adni. Az egyetlen lehetséges helyen szálltunk meg – egy belga misszionáriusok által vezetett iskolában, amelynek az apró, soványka, láthatóan súlyosan beteg Pierre abbé a perjele. Minthogy az országban polgárháború dúl, a misszionáriusok katonai gyakorlatozást tartanak a gyerekeknek. Az iskolások hosszú, vastag botokkal a vállukon, négyes sorban menetelnek, énekelnek és hangos kiáltásokat hallatnak. Milyen kemény az arckifejezésük, milyen erélyesek a mozdulataik, mennyi komolyság és elfogódottság van ebben a katonásdiban!

Tábori ágyat kaptam egy üres osztályteremben, az iskolabarakk végében. Csönd van, a harci gyakorlatozás zaja alig jut el ideig. Elöttem virágágyás tele buja, trópusi, nagyra nőtt dáliaikkal és gladióluszokkal, ezerjófűvel és más gyönyörűségekkel, amilyeneket most látok először, s a nevüket sem tudom.

Nekem is jut a háborús hangulatból, de nem a helyi háborúéból, hanem egy másik, időben és térben távoli háborúéból, amelyet Dareiosz perzsa király indított a fellázadt Babülón ellen, s amelyet Hérodotosz írt le könyvében. Ülök most az árnyékos tornácon, és a legyeket, a moszkítókat hessegetve olvasom Hérodotoszt.

Dareiosz fiatal, huszonéves férfi, aki kora leghatalmasabb birodalmának, a perzsa birodalomnak lett a királya. A soknemzetiségű birodalomban hol egyik, hol másik nép lázad fel és indít harcot a függetlenségéért. Az ilyen felkeléseket, lázadásokat a perzsák mindig könnyedén és kegyetlenül leverik, most azonban nagy veszély jelent meg láthatáron, olyan veszedelem, amely az egész állam sorsát megpecsételheti, nevezetesen az, hogy fellázadt Babülón, egy másik birodalom, a tizenkilenc évvel korábban, 538-ban Kürosz király által a perzsa birodalomhoz csatolt Babülónia fővárosa.

Nos, Babülön ki akarja kiáltani függetlenségét, s ezen nincs is mit csodálkozni. A város a keletet nyugattal, az északot déllel összekötő útvonalak kereszteződésében fekszik, s így a bolygó legnagyobb és legdinamikusabb városának számít. Ráadásul a világ kulturális és tudományos központja. Különösen a matematika és a csillagászat, a geometria és az építészet virágzik. Etlilik egy évszázad, mire ezt a világvárosi szerepet átveszi tőle Athén.

A babülóniak egyelőre – annak tudatában, hogy a perzsa udvarban hosszan tartó fejetlenség után, amikor is önjelölt mágusok uralkodtak, akiket palotaforradalomban döntött meg perzsa előkelők egy csoportja, csak nemrég választották meg az új királyt, Dareioszt – felkelést szítanak a perzsák ellen, és a függetlenség kikiáltására készülnek. Hérodotosz följegyezi, hogy a perzsák *Elpártolásukat gondosan előkészítették, jól kihasználták a /.../ zavaros állapotokat, hogy alaposan felkészüljenek az ostromra. Nem tudni, hogyan, de előkészületeiket titokban tudták tartani.*

Hérodotosznál most ilyen passzus következik: *Mikor aztán sor került a nyílt lázadásra, a következőképpen jártak el. A tulajdon anyján kívül mindenki választott a házából egy asszonyt, hogy főzzön rá, a többi nőt azonban összegyűjtötték és megfojtották, nehogy elegyék a férfiak elől az ételt.*

Nem tudom, tisztában volt-e Hérodotosz azzal, hogy mit ír. Elgondolkodott-e a leírt szavakon? Babülónnak ugyanis ez idő tájt, a VI. században, legkevesebb 200–300 ezer lakója volt. Egyszerűen ki lehet tehát számítani, hogy több tízezer nőt – feleségeket, leánygyermekeket, testvéreket, nagymamákat, nagynéniket, szívbeli mátkákat – ítéltek megfojtásra.

Történetírónk nem mond semmi többet az ítéletről. Ki döntött így? A népi gyűlés? A város vezetése? Babülön védelmi bizottsága? Volt-e az ügygel kapcsolatban valamilyen vita? Tiltakozott-e valaki? Volt-e ellenvélemény? Ki döntött az ítélet végrehajtásának módjáról? Arról, hogy meg kell a nőket fojtani? Volt-e másmilyen javaslat? Például, hogy dzsidákkal szúrják le őket? Vagy kardokkal mészárolják le? Máglyán égessék el? Vagy hajítsák őket a várost átszelő Euphratészbe?

Más kérdések is fölmerülnek egyébként. Az asszonyok, akik otthon várják, hogy hazaérjenek a férfiak arról a gyűlésről, amelyen megszületett az ítélet, vajon leolvashatnak-e valamit a férfiak arcáról? Zavart? Szégyenkezést? Fájdalmat? Dühöt? A kislányok természetesen semmit sem sejtene. Hát az idősebb lánykák? Nem súg-e valamit az ösztönük? Minden férfi betartja-e hallgatási fogadalmát? Egyiküknek sem szólal meg a lelkiismerete? Egyikük sem kap hisztériás rohamot? Nem kezd el ordítva rohagálni az utcán?

Aztán mi történt? Aztán összeszedték a nőket és megfojtották őket. Kellott tehát lennie valamilyen gyülekezési pontnak, ahol minden nőnek meg kellett jelennie, s ahol szétválogatták őket. Aztán azok, akik életben maradhattak, mentek az egyik oldalra, a többiek pedig? Voltak valamiféle városi végrehajtók, akik megfojták az eléjük hozott lányokat, asszonyokat, és sorban megfojtották őket? Vagy esetleg a férjeknek és az apáknak kellett saját kezükkel végrehajtaniuk az ítéletet, persze a kivégzést ellenőrző, arra kijelölt bírák jelenlétében? Csöndben zajlott az egész? Vagy jajgatások közepette? Jajgattak-e a férfiak? Könnyörögtek-e a csecsemőik, a lányaik, a lánytestvéreik életéért? És mi lett aztán a holttestek-

kel? A tízezrével megölt áldozatokkal? Mert a tisztas temetés a további nyugodt élet feltétele, egyébként a legyilkoltak szelleme vissza fog járni, kísérteni fog éjszakánként. Milyen éjszakáik lehettek ettől kezdve a babülóni férfiaknak? Felriadtak-e álmukból? Szenvedtek-e lidércnyomásoktól? Gyötörte-e őket álmatlanság? Érezték-e úgy, hogy démonok szorongatják a torkukat?

Nehogy elegyék a férfiak elől az ételt. Igen, mert a babülóniak hosszú ostromra készültek fel. Tisztában voltak Babülónnak, a gazdag és virágzó városnak, a függőkertek és aranyozott szentélyek városának értékeivel, s tudták, hogy Dareiosz nem vonul vissza, hanem mindenáron le akarja őket győzni, ha nem karddal, akkor éheztetéssel.

A perzsák királya nem késlekedett. Amint hírért vette a lázadásnak, *összeszedte teljes haderejét, és megindult a város ellen. Babülónhoz érve késlekedés nélkül hozzáfogott az ostromhoz, de a lakosság nemigen törődött vele. Felmásztak a polgárok a bástyafalakra, táncmozdulatokkal és gúnyolódó szavakkal ingerelték Dareioszt és seregét. Egy ember azt kiabálta le: „Mit ültök itt, perzsák, mért nem takarodtok haza? Akkor lesz a tiétek a városunk, ha majd az öszvér megellik!”* (Az öszvérek pedig alapvetően terméketlenek.)

Gúnyt úztek Dareioszból és seregéből.

El tudjuk képzelni a jelenetet? Babülón alá vonult a világ legnagyobb hadserege. Tábort ütött a város alatt, amelyet sártéglákból rakott hatalmas falak vesznek körül. Több méter magas falak ezek, és olyan szélesek, hogy négyes fogattal lehet a tetejükön utazni. A falban nyolc nagykapu helyezkedik el, s az egész építményt ráadásul még mély várárok is védi. Dareiosz hadserege tehetetlenül áll a monumentális fallal szemben. A világnak ebben a felében majd csak ezerkétszáz év múlva jelenik meg a lőpor. A lőfegyvert pedig csak kétezer év múlva találják fel. Még ostromgépek sem léteznek ekkor: a perzsáknak nincsenek faltörő kosaik, a babülóniak hát legyőzhetetleneknek, büntetleneknek tartják magukat – semmit sem tehetnek velük a perzsák. Érthető hát, hogy *gúnyolódó szavakkal ingerelték Dareioszt és seregét.* Egy ilyen hadsereget!

A szemben állók között olyan kicsi a távolság, hogy az ostromlottak és az ostromlók beszélgethetnek egymással, előbbieket nyugodtan gúnyolhatják, ingerelhetik utóbbiakat. Ha Dareiosz közelebb megy a falhoz, hallhatja a neki szóló legdurvább sértéseket és becsmérléseket. Mindez hihetetlenül megalázó, annál is inkább, mivel már oly régóta tart: *Egy év és hét hónap telt el, s bőszen harag ült már Dareioszon és egész seregén, mert sehogy se tudták bevenni Babülónt.*

Egyszer aztán mégiscsak változik a helyzet. *A huszadik hónapban aztán csodát látott Zópürosz: /.../ megellett egy eleségszállító öszvér.*

Az ifjú Zópürosz az előkelő perzsa Megabüszosznak a fia, és a perzsa birodalom szűk vezetőrétegéhez tartozik. Megdöbben a hír, hogy öszvére megellett. Az isteni akarat megnyilvánulását látja ebben, jelet arra, hogy Babülónt mégiscsak be lehet venni. Megy a hírrrel Dareioszhoz. Elmeséli neki, mi történt, és megkérdezi tőle, hogy valóban annyira szeretné-e bevenni Babülónt.

– Igen, nagyon – válaszolja Dareiosz –, de mi a módja?

Már szinte két éve ostromolják a várost, már minden módszert, cselt, furfangot kipróbáltak, de Babülön falain a legkisebb csorba sem esett. Dareiosz elcsüggedt, nem tudja, mitévő legyen: ha elvonul, szégyent hoz saját fejére, ráadásul elveszíti legfontosabb tartományát, ugyanakkor viszont a város bevételének perspektíváját sem látni.

Kétkedések, viták, ingadozások. Zópürosz, látva a király gyötrődését, *azon törte a fejét, hogyan tudná bevenni a várost úgy, hogy az egész hőstett csakis az ő nevéhez fűződjön.* Elvonul egy Hérodotosz által közelebből meg nem határozott helyre, ott valamilyen késsel – vasból vagy sárgarézből lehetett – levágja orrát, fülét, kopaszra nyírja a haját, ami a bűnözők jele, és véresre korbácsolatja magát. Ilyen állapotban, megcsonkítva, véresen Dareiosz elé áll. Az összekaszabolt Zópürosz láttán Dareiosz sokkot kap: *felugrott trónjáról, haragjában kiáltozni kezdett, és azt kérdezte, hogy ki és miért tett ilyesmit.*

Zópürosz, bár frissen levágott, vérző orra és sérült orrcsontja iszonyúan fájhat, a felső ajka és fél arca bizonyára alaposan feldagadt, mégis válaszol:

– Rajtatd kívül, királyom, nincs ember a világon, akinek akkora hatalma volna, hogy így elbánjon velem. Nem is más tette ezt velem, hanem én saját magam, mert nem tudom már hallgatni, hogy az asszürok gúnyolják a perzsákat.

Erre Dareiosz:

– Te szerencsétlen ember! A legrútabb tettnek a legszebb nevet adod, ha azt állítod, hogy a város elfoglalásáért csúfítottad el magad ilyen rettentően. Te esztelen! Hamarabb megadja magát az ellenség, amiért megcsonkítottad magad? Egészen elment az eszed, hogy ilyen iszonyatosan elbántál magaddal?

Zópürosz viselkedésében Hérodotosz azt a gondolkodásmódot mutatja be, amely abban a kultúrában évezredek óta létezett, nevezetesen, hogy az, akinek becsületén folt esett, akit megaláztak, lealacsonyítottak pusztán azért, mert ő másvalaki, csak úgy szabadulhat meg a szégyen és a gyalázat égető érzésétől, ha elpusztítja önmagát. Érzem, hogy megbélyegzett vagyok, s mivel az vagyok, nem élhetek tovább. Zópürosz is szeretne megszabadulni ettől az érzéstől. S teszi ezt úgy, hogy megváltoztatja arcát, borzalmassá változtatja, de ez már nem az a megbecstelenített perzsa arc, amelyből gúnyt úztek a babülóniak.

Nagyon jellemző, hogy Zópürosz a babülóniak gyalázkodását nem egyéni, az ő személye ellen irányuló sértésnek fogja fel. Nem azt mondja, hogy engem sértettek meg, hanem azt, hogy minket sértettek meg, az összes perzsát. Am a kiutat ebből a megalázó helyzetből nem abban látja, hogy harcra szólítja fel az összes perzsát, hanem abban, hogy az egyéni, individuális önmegsemmisítést (vagy öncsonkítást) választja, s így szabadul meg a szégyentől.

Dareiosz ugyan elítéli Zópürosz tettét mint felelőtlen és kalandor tettet, ugyanakkor ki is használja, úgy kapaszkodik bele, mint utolsó szalmaszálba, hogy megóvja a szégyentől népet, birodalmát, uralkodói tekintélyét.

Elfogadja tehát Zópürosz tervét, amely a következő: Zópürosz elmegy a babülóniakhoz, s úgy tesz, mintha Dareiosz zaklatásai és kínzásai elől menekülne. Hiszen sebei fényes bizonyítékul szolgálnak erre! Biztosra veszi, hogy sikerül meggyőznie a babülóniakat, hogy a bizalmukba férkőzik, parancsnoki megbízást kap tőlük, s akkor beengedi Babülónba a perzsákat.

Egy szép napon a babülóni falakon álló katonák azt látják, hogy erődvárosuk felé vérző arcú, rongyos alak közeledik. Az illető állandóan hátrafelé tekintet, nem üldözik-e. *Meglátván őt a bástyára kirendelt őrök, leszaladtak, s az egyik kaput résnyire nyitva megkérdezték, hogy ki ő és mit akar. Erre elmondta, hogy Zópürosz a neve, és átszökött hozzájuk. Az őrök végighallgatták a szavait, aztán a babülóni tanács elé vezették. Mikor ott állt, kitört belőle a panasz. Arról, amit ő követett el önmagán, azt mondta, hogy Dareiosz király cselekedte. Aztán így folytatta: „/.../ nem marad ő büntetlen, amiért így megcsonkított, hiszen minden tervét, minden szándékát jól ismerem.”*

A tanács mindezt elhiszi, és katonaságot ad Zópürosznak, hogy bosszút állhasson. Zópürosz csak erre várt. A színlelt szökését követő tizedik napon Dareiosz – előzetes megbeszélésükhöz híven – legsilányabb katonái közül ezret a megfelelő babülóniai kapuhoz küld. A babülóniak kirohannak a kapun, s az ezer perzsát egy szálíg legyilkolják. Hét nap múlva Dareiosz, ugyancsak a korábbi megállapodás szerint, kétezer semmire sem jó katonát küld a megfelelő kapuhoz, a babülóniak, Zópürosz parancsára, ezeket is lekaszabolják. Zópürosz egyre nagyobb hírnévre tesz szert a babülóniak között, hősnek, mentőjüknek tartják őt. Eltelik húsz nap, s Dareiosz, a terveknek megfelelően, újabb négyezer katonát küld a falakhoz. Az ellenség ezeket is lekaszabolja. A hálás babülóniak fővezérüknek és az erődváros főparancsnokának nevezik ki Zópüroszt.

Zópürosznál már ott van az összes kapu kulcsa. Megbeszélt napon Dareiosz minden oldalról ostromot indít Babülón ellen, Zópürosz pedig kinyitja a kapukat. A várost beveszik a perzsák. *Dareiosz, hatalmába kerítvén a város lakóit, lebontatta a falakat és a kapukat (...) továbbá legalább háromezer vezető embert karóba húzatott.*

Hérodotosz most is napirendre tér az események fölött. Tekintsünk el a falak lebontásától, bár gigantikus méretű munka lehetett. De karóba húzatni háromezer férfit? Hogyan zajlott ez le? Talán egyetlen karót állítottak fel, s a szerencsétlenek egymás mögé állítva várták, hogy sorra kerüljenek? És mindegyikük látta, hogyan húzzák karóba az előtte állót? Menekülésről szó sem lehetett, hiszen le voltak kötözve? Megmozdulni sem tudtak, mert a félelem megbénította őket? Babülón volt a világ tudományos központja, a matematikusok és csillagászok városa. Vajon őket is karóba húzták? Hány nemzedéknyi időre vagy hány évszázadra fogta vissza mindez a tudomány fejlődését?

Ugyanakkor Dareiosz a város jövőjére és lakóira is gondolt. *Ahogy mondtam, a babülóniak mindjárt az elején megfojtották asszonyaikat, hogy minél kevesebb élelem fogyjon. Most Dareiosz gondoskodott róla, hogy újra legyenek asszonyok a városban, és ne vesszenek ki az itteniek. Elrendelte a szomszédos népeknek, hogy meghatározott számú asszonyt küldjenek Babülónba. Így összejött ötvenezer asszony, s ezektől származnak a mai babülóniak.*

Zópürosz jutalmul élete végéig kormányozta Babülónt. Ám a hagyomány szerint *Dareiosz sokszor emlegette, hogy többre tartaná húsz Babülónnál, ha Zópürosz épen marad, és nem volna megcsonkítva.*

A nyúl

Az ő nyilaik élesek, és minden
kéziveik felvetve, az ő lovaiknak körmök
mint a kova és az ő szekereknek
kerekei mint a forgósél.
Ézsaiás 5, 28

Perzsia királya alighogy végez egyik hódításával, máris másikba fog: *Babülön elfoglalása után Dareiosz a szküthák ellen vezetett hadjáratot.*

Hol fekszik Babülön, és hol vannak a szküthák! A perzsáknak jószerivel akkora utat kellett megtenniük, mint a Hérodotosz által ismert világ fele. Maga a vonulás is hónapokig tarthatott. Akkoriban egy hadseregnek ahhoz, hogy megtegyen ötszáz-hatszáz kilométert, egy hónapra volt szüksége, itt pedig a legyőzendő távolság ennek a többszöröse volt.

Még a szívós Dareiosz is alighanem megszenvedte az utat. Igaz, ő maga királyi kocsin utazik, ám ez a jármű is – könnyen elképzelhetjük – borzalmasan ráz. Ekkoriban még nem ismerik a rugókat, lengéscsillapítókat, nem tudnak gumiabroncsokról, ráadásul az esetek többségében semmiféle út nem létezik.

A szenvedélynek tehát olyan erősnek kell lennie, hogy képes legyen legyőzni mindenféle kényelmetlenséget, fáradtságot, testi fájdalmat. Dareiosz esetében ez a szenvedély a birodalom kiterjesztésének, s ezzel együtt saját viláгурalma növelésének olthatatlan vágya. Érdekes kérdés, hogy vajon mit képzelnek maguk elé ekkoriban az emberek, ha azt hallják, hogy „világ”? Hiszen még megfelelő térképek, atlaszok, földgömbök sincsenek. Ptolemaiosz majd csak négyszáz év múlva látja meg a világot, Mercator pedig kétezer év múlva. Nem lehetett madártávlatból bolygónkra pillantani; egyáltalán létezett-e ez a fogalom? A világról alkotott tudás ekkoriban a szomszéd másságának megtapasztalása által alakul.

– Minket giligamáknak neveznek. Szomszédaink az aszbüszták. És nektek, aszbüszták, kik a szomszédaitok? Nekünk? Az auszkhiszák. Az auszkhiszáknek pedig a naszamónok. Hát nektek, naszamónok? Nekünk délről a garamantok, keletről a makák. És azoknak a makáknak kik a szomszédaik? Nekik a gindanok. És nektek? Nekünk a lótophagoszok. És nekik? Az auszeuszok. És kik laknak még távolabb, igazán nagyon távol? Az ammónioszok. És még távolabb? Az atlantok. És az atlantok mögött? Azt már senki sem tudja, meg se próbálja elképzelni.

Nem elég tehát a térképre pillantani (amely egyébként sincs még), hogy megállapíthassák azt, amit egyébként már az iskolában tanítanak (iskola sincs még), nevezetesen, hogy Oroszország Kínával határos. Ahhoz ugyanis, hogy ezt a tényt valaki megállapíthassa, akkoriban töbttucatnyi egymással szomszédos szibériai néptörzset kellett volna végigfaggatnia (keleti irányban haladva), mire eljutott volna végre azokhoz, akiknek szomszédai a kínai törzsek voltak. Dareiosznak azonban, amikor a szküthák ellen indult, volt már róluk némi információja, és tudta – többé-kevésbé –, hogy merrefelé keresse őket.

A Nagy Uralkodó, aki a világ meghódítására törekszik, lelkes, ugyanakkor módszeres gyűjtőként teszi mindezt. Így morfondíroz magában: enyéme már a iónok, a kariaiak és a lüdek. Ki hiányzik még? Hiányoznak még a thrákok, a geták, a szküthák. És szívében azonnal lángra gyúl a vágy, hogy megszerezze azokat is, akik még kívül esnek hatókörén. Ők, az eddig szabad és független népek azonban még nem tudják, hogy felkeltették a Nagy Uralkodó érdeklődését, s ezzel sorsuk is megpecsételődött. És hogy a többi már csak idő kérdése. Mert az ilyen ítéletet nem szokás könnyelmű és felelőtlen sietséggel végrehajtani. Ilyen helyzetekben a Nagy Uralkodó általában olyan, mint a lesben álló ragadozó, amely szemmel tartva leendő áldozatát, türelmesen várja a megfelelő pillanatot, hogy lecsaphasson.

Igaz ugyan, hogy népek esetében valamilyen ürügyet is kell találni. Az a lényeg, hogy egyetemes emberi küldetés vagy isteni parancs rangjára emeljük ezt az ürügyet. A választék egyébként nem túl nagy: vagy azt mondjuk, hogy védekeznünk kell, vagy azt, hogy másokat kell megvédenünk, vagy pedig, hogy égi akaratot teljesítünk. A legjobb, ha összekapcsoljuk a három indítékot. A támadóknak ugyanis a felkentek glóriájától övezve, isteni gondviseléssel óvott kiválasztottak szerepében kell fellépniük.

Milyen ürügyet talált Dareiosz?

Egy évszázaddal korábban a szküthák lerohanták a médek (a perzsák mellett a másik iráni nép) földjét, és huszonnyolc évig uralkodtak fölöttük. Most tehát Dareiosz elindul a szküthák ellen, hogy bosszút álljon a már feledésbe merült epizódért. Jó példa ez Hérodotosz törvényének működésére: az a felelős, aki egy adott eseményt elindított, mivel pedig rossz dolgot tett, meg kell büntetni, akár sok-sok évvel később is.

Nehéz meghatározni, kik voltak a szküthák.

Egyszer csak, ki tudja, honnan, fölbukkantak, léteztek ezer évig, aztán ki tudja, hol, eltűntek, csak szépen kidolgozott fémtárgyakat és a halottaik temetkezési helyéül szolgáló kurgánokat hagytak maguk után. A szküthák Kelet-Európában és az ázsiai sztyeppéken élő földművelő és pásztorkodó törzsekből alkottak csoportot, majd törzsszövetséget. A királyi szkütháknak nevezett elit egységek harcos, mozgékony és hódító lovas osztagok voltak, bázisuk a Fekete-tengertől északra, a Duna és a Volga között fekvő terület volt.

A szküthák egyúttal félelmetes mítoszt is jelentettek. Ilyen névvel illették az idegen és titokzatos, vad és kegyetlen népeket, amelyek bármely pillanatban támadhatnak, rabolhatnak, gyilkolhatnak.

Nehéz közelről szemrevételezni a szküthákhoz tartozó földeket, mert mindent hófüggöny takar el: *az északra lakó szomszédaiakon túli területeken a kavargó tollpihék miatt nem lehet sem látni, sem keresztülhaladni, mert a föld és a levegő annyira tele van pelyhekkkel, hogy lehetetlenné teszik a látást.* Hérodotosz mindezt így kommentálja: *A tollról pedig, amely miatt a szküthák állítása szerint ezeken a vidékeken nem lehet sem látni, sem keresztülhaladni, a következő a véleményem. Ezeken a vidékeken túl állandóan hull a hó, nyáron persze kevésbé, mint télen. Aki már látott közelről*

sűrű hóesést, az tudja, miről beszélek, a hó ugyanis hasonlít a tollpihékhez. Ezek miatt a téli jelenségek miatt lakhatatlan hát a vidék ettől a területtől északra. Azt hiszem, a szküthák és szomszédaik a tollpihe szóval jelképesen a havat jelölik.

Ezekre a földekre indul most Dareiosz, miként huszonnegy évszázaddal később Napóleon. Le akarják őt beszélni a hadjáratról: *Testvére, Artabanosz, Hüsztaszpész fia kérve kérte, hogy ne kezdjen háborút a szküthákkal, és azzal érvelt, hogy szinte lehetetlen megközelíteni a földjüket.* Dareiosz azonban nem hallgat rá, és gigantikus előkészületek után útnak indul hatalmas sereg élén, amelyben ott volt minden nép, amely az uralma alatt állt. *Katonáinak száma – a hajóhadat nem számítva –, a lovasokkal együtt, hétszázezret tett ki, hajóhada pedig hatszáz hajót számlált.*

Elsőnek felvereti a Boszporusz-hidat. Trónján ülve szemléli, hogyan vonul át serege a hídon. A második híd az Isztroszon vezet át, ezt a sereg elvonultával Dareiosz le akarja bontatni, ám egyik vezére, bizonyos Kóész, Erxandrosz fia kérlelni kezdi, hogy ne tegye:

– *Királyom! Olyan vidék ellen vezeted hadseregedet, amelyen nincsenek gabonaföldek, nincsenek lakott városok. Hagyd hát ezt a hidat, s bízd rá őrizetét azokra, akik építették. Ha megtaláljuk a szküthákat, ahogy tervezzük, használhatod visszafelé jövet. Ha nem találjuk meg őket, akkor meg végképp jó lesz a visszavonulásra. Mert nem attól félek én, hogy vereséget szenvedünk a szkütháktól, ha megütközünk velük, hanem inkább attól, hogy nem fogjuk megtalálni őket, és veszedelmek közepette kell fel-alá bolyonganunk.*

Az a Kóész prófétának bizonyult.

Dareiosz egyelőre helyén hagyja a hidat, és tovább indul.

Eközben a szküthák megtudják, hogy hatalmas sereg közeledik ellenük, tanácskozássra hívják hát a szomszédos népek királyait. Ott van köztük a budinoszok királya – *A budinosz nagy, népes törzs, amelyben mindenkinek két a szeme és vörös a haja. /.../ A vidék lakói közül egyedül ők eszik meg a fenyőtobozban lévő magokat.* Ott van az agathürszok királya, akiknél az asszonyokat közösen használják, *úgyhogy valamennyien vérrokonai és testvérei egymásnak, ezért nincs köztük sem gyűlölség, sem irigység.* És ott van a taurosok királya. A taurosok, *ha egy ellenségük kerül a kezükre, azzal a következőképpen bánnak el. Levágják a fejét, hazaviszik, hosszú póznára tűzik, s ott tartják, magasan a ház, sőt a kémény fölött. Állítólag azért tűzik ilyen magasra a fejeket, hogy az egész házat őrizzék.*

Ekkor a szkütha követek ezekhez és a többi összegyűlt királyhoz fordulnak, közlik velük, hogy hatalmas perzsa támadó sereg közeledik, majd így érvelnek: *Nem maradhattok hát közömbösek, nem nézhetitek tétlenül a pusztulásunkat, hanem vonuljatok velünk, egyesült erővel, a támadó ellen.*

Hogy pedig rávegyék őket az együttműködésre és a közös harcra, elmondják, hogy a perzsák nem csak a szküthákat akarják lerohanni, mert: *a perzsa király... amióta átkelt a mi földrészünkre, minden útjába eső népet leigázott.*

A királyok, Hérodotosz beszámolója szerint, meghallgatták a szkütha követeket, véleményük azonban megoszlott. Voltak, akik úgy vélték, hogy a szkütháknak feltétel nélkül segítséget kell nyújtani, ki kell állni mellettük, a

többiek azonban jobban szerettek volna egyelőre félreállni, azt állítva, hogy a perzsák valójában csak a szküthákon akarnak bosszút állni, a többieket békén hagyják.

Az egység hiánya miatt a szküthák, tudván, hogy az ellenség nagyon erős, úgy döntöttek, hogy szövetségesek nélkül semmiképpen sem szállnak szembe nyílt csatában az ellenséggel, hanem kitérnek előle, elhajtják a jószágot, útközben betömnek minden kutat és forrást, elpusztítanak minden legelőt, haderejüket két részre osztják, egy-napi járással a perzsák előtt haladva egyfolytában hátrálnak, s állandóan változó mozgásukkal megtévesztve az ellenséget, egyre mélyebbre csalják azt az ország belsejébe.

Ahogy döntöttek, úgy is cselekedtek.

A lakószekereket, asszonyostul-gyerekestül, valamint a nyájakat útnak indították, és meghagyták, hogy mindig északnak tartsanak.

Északnak, ahol a forró délről érkező perzsáktól majd megvédi a hó és a fagy.

A Szküthia földjére benyomuló Dareiosszal nem bocsátkoznak nyílt ütközetbe. Taktikájuk, fegyverük ettől kezdve a csel, a rejtőzködés, a csapda. Hol vannak? A ravasz, gyors, titokzatos szküthák váratlanul föltűnnek a sztyeppén, mint holmi kísértetek, majd hirtelen el is nyeli őket a nagy pusztá.

Hol itt, hol ott látja Dareiosz felbukkanni a vágózó szküthá lovasosztásokat, amelyek aztán hirtelen eltűnnek a láthatáron. Jelentik neki, hogy északra látták őket. Arrafelé indítja seregét, ám amikor odaérnek, észreveszik, hogy sivatagba jutottak. *Ez a sivatag, amely a budinoszok földjétől északra húzódik, s amelyen nyoma sincs emberi településnek, széltében hét nap járóföld.* És így tovább, és így tovább. Hérodotosz részletesen ír minderről. A szküthák ugyanis, hogy harcra kényszerítsék az ódzkodó szomszédokat, úgy cikáznak ide-oda, hogy Dareiosz csapatai, őket üldözve, kénytelenek legyenek betörni a közönyösen tartózkodó törzsek földjeire. A perzsák betörése után már ők is arra kényszerülnek, hogy a szküthákkal együtt harcoljanak Dareiosz ellen.

A perzsák királya egyre tanácstalanabb, végül követet küld a szküthák királyához, azzal a követeléssel, hogy a szküthák hagyják abba a menekülést, és vagy ütközzenek meg vele, vagy ismerjék el maguk fölött az ő uralmát. Erre a szküthák királya azt válaszolja, hogy nem szokásuk gyáván menekülni, ám mivel nekik nincsenek sem városaik, sem megművelt földjeik, nincs is mit védelmezniük, s ezért nem bocsátkoznak harcba. *„Azért pedig, hogy uramnak mondtad magad, sírva fogsz még megfizetni!”*

A szküthá királyok pedig a szolgaság szó hallatára haragra gerjedtek. Szerették a szabadságot. Szerették a sztyeppét. Szerették a határtalan térségeket. Felháborodásukban, amiért Dareiosz megalázza, semmibe veszi őket, taktikát változtatnak. Úgy döntenek, hogy nemcsak köröznek, cikáznak ide-oda, hanem időről időre le is csapnak a perzsákra, amikor azok élelmet fognak keresni maguknak és lovaiknak.

Dareiosz hada egyre súlyosabb helyzetbe kerül. Itt, a hatalmas pusztaságban két stílus, két struktúra összeütközésének lehetünk tanúi. A reguláris hadsereg

zárt, merev, monolitikus struktúrája ütközik össze a kisebb taktikai szövetségek laza, mozgékony, meghatározhatatlan struktúrájával. Ez utóbbi is hadsereg, de árnyak, kísértetek, az áttetsző, összesűrűsödő levegő amorf hadserege.

– Mutassátok meg magatokat! – kiált Dareiosz a pusztaságba. De csak az idegen, megfoghatatlan és határtalan föld csöndje válaszol neki. Ott áll a hatalmas hadsereg, amelyet azonban nem tud használni, amely erőtlen és semmit sem jelent, hiszen csak az ellenfél adhatna neki jelentőséget, az ellenfél viszont csak nem akar fölbukkanni.

A szküthák látják, hogy Dareiosz gondban van, s követ útján egy madarat, egy egeret, egy békát és öt nyílvesztőt küldenek neki ajándékba.

Minden embernek megvan a maga felismerő és értelmező kódja, amelyet leggyakrabban ösztönösen, gondolkodás nélkül húz rá a valóságra, amellyel találkozik. Csakhogy néha az új valóságra nem illik rá a kódunk, s ilyenkor az adott valóságot és annak elemeit tévesen olvashatjuk le, s így hibásan is értelmezhetjük. Innentől kezdve hamis valóságban, megtévesztő és fals fogalmak, jelek világában fogunk mozogni.

Ez történt a perzsákkal is.

A perzsák, végighallgatva a követ szavait, tanácsot tartottak. Dareiosz úgy vélekedett, hogy a szküthák földjükkel és vizükkel meghódolnak előtte, mert – magyarázta – az egér a földben él, és a föld terményeivel táplálkozik, akárcsak az ember, a béka a vízben él, a madár alighanem a lovat jelképezi, a nyilak pedig azt, hogy a szküthák egész fegyveres erejüket átadják neki. Dareiosz tehát így magyarázta a dolgot. Ezzel szemben Gobriúasz a következőképpen értelmezte az ajándékot: „Ha nem repültök el a levegőben, perzsák, mint a madarak, ha nem bújtok be a föld alá, mint az egerek, ha nem ugráltok be a tavak vizébe, mint a békák, akkor sose tértek haza, mert ezek a nyílvesztők fúrnak át benneteket.” Ekképpen magyarázták hát a perzsák az ajándékot.

Eközben a szküthák gyalogos és lovascsapatai felsorakoztak, hogy megütközzenek a perzsákkal. Imponáló látvány lehetett. Minden archeológiai ásatás, minden, amit azokban a kurgánokban találtak, amelyekbe a szküthák a halottaikat ruháikkal, lovaikkal, fegyverzetükkel, szerszámaikkal, ékszereikkel együtt temették, mind, mind arra mutat, hogy a szküthák öltözetét arany és bronz borította, hogy fémmel kivert, művészien megmunkált lószerszámaik voltak, hogy gondosan cizellált, gazdagon díszített kardot, íjat, tegezét használtak.

Két hadsereg áll egymással szemben. Az egyik a perzsa sereg, a világ legnagyobb hada, a másik a kicsi szkütha sereg, amely országát védi, azt az országot, amelynek belsejét fehér hófüggöny rejti Dareiosz elől.

Feszültséggel teli pillanat lehet – gondolom magamban, ám ebben a pillanatban jön egy fiú, és mondja, hogy Pierre abbé hív az udvar másik végébe, ahol egy terebélyes mangófa alatt megterített asztalon vár az ebéd.

– Máris megyek! Egy pillanat! – kiáltom. Ösztönösen letörlöm izgalomtól verejtékes homlokomat, és olvasok tovább:

Már csatarendben álltak a szküthák, mikor felugrott előttük egy nyúl. Ahogy ezt meglátták, mind üldözőbe vették. Észrevette Dareiosz, hogy a szküthák közt fölbomlott a rend, és nagy kiabálás támadt, és megkérdezte a körülötte állóktól, hogy mi oka lehet

ennek a kavarodásnak. Mikor megtudta, hogy egy nyulat üldöznek, így szólt kísérőjéhez, akikkel egyébként is mindig közölte gondolatait: „Ezek az emberek csakugyan semmibe vesznek bennünket! Végre elhiszem, hogy Gobriász helyesen fejtette meg a szküthák ajándékának jelentését, és magam is osztom a véleményét. Most már csak jó tanácsra lenne szükségünk, hogyan vonuljunk vissza biztonságban.”

Egy nyúl? Történelmi szerepben? A történészek egyetértenek abban, hogy a szküthák állították meg Dareiosz Európa ellen indított hadjáratát. Ha nem így történik, a világ sorsa egészen másként alakulhatott volna. Dareiosz visszavonulását végül is az döntötte el, hogy a szküthák azzal, hogy gondtalanul nyulat kergettek a perzsák szeme láttára, semmibe vették, lenézték, lekezelték a perzsa hadsereget. És ez a lenézés, megvetés a perzsa király számára nagyobb csapást jelentett, mint egy akármilyen nagy csata elvesztése.

Leszállt az éjszaka.

Dareiosz, mint ilyenkor mindig, tábortüzeket gyújtat. A tüzek mellett maradnak azok a katonák, akiknek már fogytán az erejük – a nyamvadtak, a csavargók, a betegek. Kipányváztatja a szamarakat, hogy ordítsanak, s ezzel azt a látszatot keltsék, hogy a perzsa táborban normálisan zajlik az élet. Ő maga pedig, az éj leple alatt, hadserege élén megkezdi a visszavonulást.

Halott királyok és elfeledett istenek között

Mivel szeretnék még egy kicsit Dareiosszal maradni, felborítom utazásaim sorrendjét, és az 1960-as Kongóból hirtelen átköltözöm az 1979-es Iránba, ahol éppen tart az iszlám forradalom az ősz, komor és hajthatatlan Homeini ajatollahhal az élen.

Az ilyen, korszakról korszakra történő ugrálás állandó kísértést jelent az idő könyörtelen szabályainak rabságában élő embernek, hogy ha csak egy pillanatra is, ha csupán illuzórikusan is, az idő urának és parancsolójának érezze magát, fölötte álljon, és tetszése szerint illesztgesse egymáshoz – szétszedje, összerakja, áthelyezze – a különféle időszakaszokat, stádiumokat és etapokat.

De miért éppen Dareiosz izgat? Nos, ha a keleti uralkodókról szóló Hérodotosz-írásokat olvassuk, azt látjuk, hogy jóllehet mindegyikük borzalmas dolgokat művel, néha mégis akad köztük olyan is, aki csinál *még valami mást* is, és ez a *még valami* hasznos és jó dolognak bizonyulhat. Ez a helyzet Dareiosszal is. Egyfelől gyilkos volt, akkor például, amikor sereggel indult volna a szküthák ellen: *Egy Oiobazosz nevű perzsa, akinek három fia volt, és mind a három Dareiosz seregében szolgált, azzal a kéréssel állt a király elé, engedné meg, hogy egyet a háromból otthon tarthasson. A kérésre a király azt válaszolta, hogy Oiobazosz neki jó barátja, ezért mind a három fiát otthon hagyja. Oiobazosz megörült, azt hitte, egyik fiának sem kell hadba vonulnia. Dareiosz azonban megparancsolta, hogy mind a három fiút végezzék ki. Így aztán, hogy lefejezték őket, valóban otthon is maradtak.*

Másfelől azonban jó gazda volt, törődött az utakkal és a postával, pénzt veretett és támogatta a kereskedelmet. Mindenekelőtt pedig, szinte attól a pillanattól kezdve, hogy fölteszi fejére a királyi diadémot, elkezd építeni egy

nagyszerű várost – Perszeopoliszt, amelynek jelentőségét és fényét Mekkáéhoz és Jeruzsáleméhez hasonlítják.

Teheránban figyelemmel kísérem és papírra vetem a sah utolsó heteit. A hatalmas, homokos síkságon elterülő, rendezetlen városban teljes a káosz. A közlekedést bénítják a naponta ismétlődő, vég nélkül tartó tüntetések. A férfiak mind fekete hajúak, a nők mind hidzsabában menetelnek kilométeres, sőt több kilométeres oszlopokban énekelve, kiáltozva, ritmikusan fenyegetőzve magasba tartott öklükkel. Időről időre páncélozott kocsik jelennek meg az utcákon, tereken, és lőnek a tüntetőkre. Komolyan, élesben lőnek, potyognak a halottak és a sebesültek, a tömeg páni félelemtől hajtva szétfut, elrejtőzködik a kapualjakban.

A háztetőkről mesterlövészek lövik a tömeget. Valakit eltalálnak, az illető olyan mozdulatot tesz, mintha megbotlott volna, s előre akarna zuhanni, de azonnal elkapják őt a mellette haladók, a járda szélére kísérik, a menet pedig halad tovább, ritmikusan rázza az öklét. Van úgy, hogy a menet élén fehér ruhás, fehér homlokpántos lányok és fiúk vonulnak. Ők a *martyrs*, a vértanúk, akik a halált is vállalják. A homlokpántjukra is ez van írva. Néha, még mielőtt a menet elindul, odalépek hozzájuk, próbálom kitalálni, mit fejez ki az arcuk. Semmit. Mindenesetre semmi olyasmit, amit le tudnék írni, amire megfelelő szót találnék.

Délutánonként a tüntetések abbamaradtak, a kereskedők kinyitották üzleteiket, a könyvárusok, akik itt igencsak sokan voltak, szétrakták az utcán portékájukat. Vettem náluk két albumot Perszeopoliszról. A sah büszke volt erre a városra, nagyszabású rendezvényeket, fesztiválokat tartott ott, amelyekre a világ minden tájáról hívtak vendégeket. Ami engem illet, mivel a várost Dareiosz kezdte építeni, feltétlenül el akartam oda jutni.

Szerencsére beköszöntött a ramadán, és Teheránon nyugalom lett úrrá. Megtaláltam a buszpályaudvart, vettem jegyet Sirázig, mert onnan már közel van Perszeopolisz. Minden nehézség nélkül kaptam jegyet, bár később kiderült, hogy a busz tele van. Légkondicionált, luxus Mercedes busz volt, hangtalanul suhant a kiváló minőségű úton. Útközben messzire elnyúló, fakoszürkés, köves sivatagi pászmarkák övezik az utat, néhol nyomorúságos, árnyék nélküli, agyagból épült kis településeken játszadozó gyerekcsapatokat, kecske- és juhnyájakat látni.

A megállóban mindig ugyanazt lehet kapni – egy tányér porhanyós köleskását, forró birkasaslikot és egy pohár vizet, desszertnek pedig egy csésze teát. Nehéz megértetnem magam, mert nem beszélem a fárszi nyelvet, de a légkör kellemes, a férfiak barátságosak, mosolygósak. A nők azonban félrebámulnak. Már tudom, hogy nem szabad őket fixírozni, ha azonban az ember hosszabb ideig tartózkodik ugyanazon iráni nők között, néha egyikük-másikuk úgy igazítja meg a csadorját, hogy egy pillanatra kivillan mögüle a mindig ugyanolyan fekete, csillogó, nagy, hosszú pillákkal keretezett szempár.

Ablak mellett ülök az autóbuszban, mivel azonban néhány óra után is ugyanolyan unalmas a táj, előveszem Hérodotoszt, és olvasom, amit a szküthákról ír.

A harcban ilyen szokásokat követnek. Amikor egy szkütha életében először megöl egy ellenséget, iszik a vérből. A csatában leterített ellenség fejét elviszi a királyhoz, mert a

zsákmányból csak az kap, aki legalább egy fejet bemutat, más nem kap. A koponyát úgy nyúzza le, hogy a két fül körül körbevágja, majd erősen megragadja a fejbőrt és egyetlen mozdulattal lerántja a koponyáról. A fejbőrrel ökörbordával vakarja le a húst, aztán ököllel gyúrni kezdi a bőrt, amíg olyan puha nem lesz, mint egy kendő, s ha elkészült, a lova kantárszárára akasztja dísznek. Mert az a férfi náluk a legkülönb, aki a legtöbb fejbőr kendővel büszkélkedhet. Sokan ruhát csinálnak maguknak ezekből a fejbőrökből, amelyeket úgy varrnak össze, akár az állatbőröket. Vagy lenyúzzák a bőrt, körmöstül, az ellenség jobb kezéről, s azzal vonják be nyíltartó tegezeiket. Az emberbőr ugyanis szívós, fényes, és minden más bőrnél fehérebben ragyog. Nem olvasok tovább, mert az ablakban hirtelen pálmaligetek, tágas zöld mezők, épületek, távolabb pedig utcák és utcai lámpák bukkannak fel. A tetők fölött mecsetek kupolái ragyognak. Sirázban, a kertek és szőnyegek városában vagyunk.

A szállodai recepción azt mondták, hogy Perszopoliszba csak taxival lehet eljutni, és legjobb napkelte előtt indulni, mert akkor látni fogom, hogyan világítják meg a felkelő nap első sugarai a királyi romokat.

És valóban, a sofőr már a szálloda előtt várt, s azonnal indultunk is. Telihold volt, így aztán láttam, hogy kiszáradt tó fenekére emlékeztető, lapos síkságon haladunk. Már fél órája mehettünk az üres úton, amikor Jafar – ez volt a sofőr neve – megállt, és a csomagtartóból egy üveg vizet vett elő. A víz jéghideg volt, egyébként is, abban az órában elképesztő zimankó volt, úgy dideregtem, hogy Jafar megszánt, és betakart egy pokróccal.

Csak mutogatva tudtunk értekezni egymással. Mutatta, hogy mossam meg az arcomat. Megtettem, aztán meg akartam törölni, de Jafar tiltó mozdulatot tett – az arcot nem szabad megtörölni, a nedvességet a napnak kell felszárítania. Megértettem, hogy ez itt egyfajta szertartás, türelmesen várakoztam hát.

A sivatagi napfelkelte mindig fényes, néha misztikus látványosság, amelynek során az előző este eltávozott, és az éjszakában tovatűnt világ hirtelen visszatér. Visszatér az ég, a föld, visszatérnek az emberek. Mindez újra megjelenik, láthatóvá válik. Ha valahol a közelben van egy oázis, megpillantjuk, ha kút van, azt is megpillantjuk. Ebben a megrendítő pillanatban a mozlimok térdre borulnak, s elmondják aznapi első imájukat – a szalát asz-szubh imát. Elragadtatott állapotuk a nem hívőkre is átragad, mindenki együtt éli át, hogy a nap visszatért a földre, talán ez az ökumenikus barátkozás egyetlen ennyire őszinte megnyilvánulása.

Világos lesz, és ekkor láthatóvá válik Perszopolisz a maga királyi méltóságában. A szentélyekből és palotákból álló hatalmas kőváros gigantikus, tágas teraszon helyezkedik el, amelyet úgy vájtak ki a minden átmenet nélkül, hirtelen kezdődő hegység oldalában ott, ahol véget ér a síkság, amelyen épp állunk. A napfény szárítja arcomat, a jelenetnek pedig ez az értelme: az élethez a napnak, miként az embernek is, vízre van szüksége. Ha felébredéskor észreveszi, hogy szerezhet néhány csepp vizet az arcunkról, könnyőrelevesebb lesz hozzánk abban az órában, amikor majd kegyetlenné válik, vagyis délben. Könnyőrelevesességét pedig úgy mutatja ki, hogy a déli órákban árnyékot ad nekünk. Persze nem közvetlenül, hanem különféle dolgok – fák, tetők, barlangok – által. Tudjuk ugyanis,

hogy napfény nélkül ezeknek a dolgoknak önmagukban nincs árnyékuk. Ily módon tehát a nap, miközben éget, védőpajzsot is jelent.

Pont ilyen pirkadat lehetett akkor is, amikor kétszáz évvel azután, hogy Dareiosz elkezdte építeni Perszeopoliszt, vagyis i. e. 330 januárjának végén csapatai élén Nagy Sándor közeledik a városhoz. Még nem látja az épületeket, de hallott már pompájukról, és arról, hogy hihetetlen gazdagságot rejtenek. Éppen ezen a síkságon, ahol most Jafarral állunk, furcsa csapattal találkozunk: „Rögvést a folyón túl találkoztak az első küldöttséggel. A toprongyos alakok azonban erősen különböztek azoktól az előkelő megalkuvóktól és kollaboránsoktól, akikkel Sándornak addig dolga volt. Üdvözlő kiáltásaik és a kezükben tartott olajágak arról tanúskodtak, hogy görögök lehetnek: többnyire középkorú vagy idősebb emberek, akik talán zsoldosokként harcoltak valamikor a rossz oldalon a kegyetlen Artaxerxész Óchosszal. Szánalmas, sőt kísérteties látványt nyújtottak, ugyanis mindegyikük borzalmasan meg volt csonkítva. Jellegzetesen perzsa módszerrel sorra vágták le fülüket és orrukat. Volt, akinek a keze, másnak a lábfeje hiányzott. Mindannyian elcsúfító jegyet viseltek homlokukon. »Olyan emberek voltak – mondja Diodórosz –, akik jártasságot szereztek és szép sikereket arattak a művészetekben és mesterségeikben; ezért aztán levágták végtagjaikat, és csak azokat hagyták meg, amelyek nélkülözhetetlenek voltak a szakmájukban«”.

Ezek a szerencsétlenek mégis arra kérik Sándort, hogy ne küldje őket vissza Görögországba, engedje meg, hogy Perszeopoliszban maradjanak, amelynek építésénél dolgoztak: Görögországban ezzel a külsővel „mindegyikük kiközösítettnek, könyörületre szorulónak, számkivetettnek érezné magát”. (In: Herodotus, *The Histories*, Oxford University Press, 1998)

Közeledünk Perszeopoliszhoz.

Széles, hosszú lépcsősor vezet a városba. Egyik oldalán magas, sötétszürke, tökéletesen csiszolt márványba vésett relief húzódik – vazallusokat ábrázol, akik a királyhoz igyekeznek, hogy kifejezzék hódolatukat és alattvalói mivoltukat. Minden lépcsőfokra jut egy vazallus, s többtucatnyi van belőlük. Amint a lépcsőfokra lépünk, társul szegődik hozzánk az adott vazallus, s amint egyet följebb lépünk, átad bennünket a következő vazallusnak, ő maga pedig a helyén marad, s őrzi tovább a saját lépcsőfokát. Megdöbbenő látvány, hogy a vazallusok kinézetre, méretre és alakjukra nézvést a legapróbb részletekig egyformák. Gazdag, földig érő ruhát, redőzött fejedőt viselnek, két kezükkel hosszú dzsidát tartanak maguk előtt, vállukon pedig díszes tegez. Arckifejezésük komoly, s bár megalázkodó aktus vár rájuk, mindannyian kihúzva magukat, tiszteletet parancsoló pózban haladnak.

A lépcsősoron mellénk szegődő vazallusok külsejének egyformasága a mozdatlan mozgás paradox érzetét kelti bennünk, mert bár haladunk, de folyton ugyanazt a vazallust látjuk, s így az a benyomásunk, hogy folyton egy helyben állunk, mintha valamiféle láthatatlan és csalóka tükrök foglyai volnánk. Végül csak fölértünk a csúcsra, s ekkor visszanezhetünk. A látvány felemelő: alattunk

a mélyben parttalan, ekkor már vakító napfényben úszó síkság terül el, amelyet csupán egyetlen út szel keresztül – az, amelyen Perszeopoliszba érkeztünk.

Ez a díszlet két, lélektanilag teljesen eltérő és ellentétes helyzetet teremt:

– a király felől nézve: a király áll a lépcsősor tetején és a síkságot nézi. Egyszer csak észreveszi, hogy a síkság szélén, vagyis nagyon, nagyon messze fölbukknak valamiféle alig látható, alig kivehető pontok, porszemek, mákszemnyi valamik. A király néz, töpreng, hogy mi lehet az. Kis idő múlva az apró kis pontok, mákszemek, amint közelednek, növekedni kezdenek, lassan kikristályosodnak. Bizonyára a vazallusok lehetnek, gondolja a király, mivel azonban mindig az első benyomás a legfontosabb, az pedig most porszem és mákszem, a király már ezt a benyomást őrzi magában a vazallusokról. Újabb idő elteltével már látja is az apró alakokat, a közeledők körvonalait. Hát nem tévedtem, szól a király az őt körülvevő udvaroncokhoz, valóban a vazallusok azok, igyekezni kell a Fogadóterembe, hogy elfoglaljam helyemet a trónon, mire ideérnek (a király csakis trónján ülve beszél alattvalóival).

– most pedig ellenkező oldalról, vagyis a többiek, köztük a vazallusok felől nézve: a többiek a Perszeopolisszal szemközti síkság szélén jelennek meg. Látják a város szédítően csodás, aranyozott, kerámia borítású épületeit. Elnémulva hullanak térdre (ám jöllehet térdre borulnak, ők még nem a mozlimok, azok majd csak ezerszáz év múlva érnek ide). Amikor magukhoz térnek, fölállnak, ruhájukat porolgatják. Ez az, amit a király porszemek, mákszemek mocorgásának lát. A jövevényekben, amint közelednek Perszeopoliszhoz, egyre nő az elragadtatás, ám ezzel együtt növekszik bennük az alázat, saját kicsinységük, nyomorúságuk, gyarlóságuk tudata is. Igen, semmik vagyunk, a király azt tehet velünk, amit csak akar, még ha halálra ítél is bennünket, szó nélkül elfogadjuk az ítéletet. Ha viszont sikerül innen élve kikerülniük, micsoda rangjuk lesz az övéik között! – Ez az, aki a királynál járt – fogják róluk mondogatni. Később aztán – ez annak a fia, majd unokája, dédunokája stb., aki a királynál járt, – a család ily módon biztosítja magát egész nemzedékekre.

Perszeopoliszban vég nélkül járkalhat az ember. Mindenütt csönd és üresség. Sehhol nem látni idegenvezetőket, őroket, árusokat, hajcsárokat. Jafar lent maradt, egyedül vagyok a hatalmas kőtemetőben. Oszloppá és pilaszterré formált, relieffé és portállá faragott kövek között. Merthogy itt egyetlen kőnek sincs természetes formája, egyik sem olyan, mint ahogyan a földben vagy a hegyekben található. Mindegyiket gondosan metszették, illesztették, megmunkálták. Mennyi éveken át tartó munka, mennyi verejték és mennyi kín fekszik ebben a gondosságban? Hány és hány ezer ember pusztult el a gigantikus méretű kövek vonzólása közben? Mennyien estek össze holtan a kimerültségtől, szomjúságtól?

Ha az ember már nem működő, halott szentélyeket, palotákat, városokat nézeget, eltöpreng az építők sorsán. Fájdalmaikra, megroppant gerincükre, kőszilánkok okozta szemsérüléseikre, reumájukra gondol. Egész boldogtalan életükre. Szenvedéseikre. És akkor felvetődik benne a kérdés – fölépülhettek volna-e ezek a csodák az említett szenvedések nélkül? Az örök botütései nélkül? A rabszolgában lévő félelem nélkül? Az uralkodóban lévő kevelység nélkül?

Vagyis, a múlt idők nagy művészetét vajon nem az hozta-e létre, ami az emberben negatív és rossz? Ám ugyanakkor nem az a meggyőződés hozta-e létre, hogy ami az emberben negatívum és gyöngeség, az csak a szépség, csak az erőfeszítés és az alkotókedv segítségével győzhető le? És hogy az egyetlen dolog, amely sosem változik, az a szépség? És a szépség iránt bennünk élő vágy?

Keresztülmegyek még a propülaian, a Száz Oszlop Termén, Dareiosz Palotáján, Xerxész Háremén, a Nagy Kincstáron. Borzasztóan nagy a meleg, s nincs már erőm sem Artaxerxész Palotájára, sem a Tanácsteremre, sem többtucatnyi más építményre és romra, amelyek ezt a várost, a halott királyok és az elfeledett istenek városát alkotják. Megyek lefelé a hatalmas lépcsősoron a reliefekből előtűnő, a királyhoz hódolni igyekvő vazallusok sorfala között.

Jafarral visszaindulunk Sirázba.

Hátrafelé nézelődöm – Perszeopolisz egyre kisebb és kisebb lesz, mind jobban elfedi az autónk mögött gomolygó por, míg végül, amikor már beérünk Sirázba, az első kanyar mögött végleg eltűnik.

Visszatérek Teheránba.

A tüntető tömeg, az éneklések, kiáltások, a lövedékek zaja, a kipufogógázok bűze, a mesterlövészek és a könyvárusok világába.

Nálam van Hérodotosz, aki arról mesél, hogy Dareiosz parancsára egyik, Európában hagyott vezére – Megabazosz – hogyan indul Thrákia meghódítására. Van a thrákok között, írja Hérodotosz, egy trauzosz nevű törzs. *A trauzoszok minden szokása megegyezik a többiekével, a születéskor és a halál alkalmával azonban a következőképpen járnak el. Ha gyermek születik, körülüli az egész rokonság, előre elsíratják, elősorolják, hogy mennyi bajt szenved, aki megszületett, hogy mennyi bánat és nyomorúság éri az embert. Ha meghal egy ember, mókázva-örvendezve temetik el a földbe, egyre csak azt hajtogatják, hogy mennyi bajtól szabadult meg s milyen boldog az illető.*

(A Hérodotosz-idézetek az Európa Könyvkiadó által 1989-ben Muraközy Gyula fordításában kiadott *A görög-perzsa háború* című könyvből valók.)

(Folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet

Jánk Károly

Vadkacsák éve

12 haiku

Zen

*Ó, zen, időtlen
lebeg a tudat az ég
magzatvizében.*

Ég

*Magzatkönnny perel
Árvalányhajjal. Sír az
üresre tárt ég.*

Alkony

*Kottafej lobban,
lehull, egy pillanat
és elég a nappal.*

Vadkacsák éve

*Vadkacsák éve,
a parton két gyerekkel
ér be az alkony.*

Aszály

*Apadó meder.
Izzó homoknyelvo nyúl ki –
vizet lefetyel.*

Repülő

*Zümmögj, kötőjel! –
távoli kondenzcsík a
túlnani kékben.*

Télen virágzó

*Télen virágzó
kínai tusrajz: csóka-
raj csüng a fákon.*

Tenger

*Sziklás part alatt
sziszegő tenger – zúg az
öröklét árja.*

Teherhajó

*Elefántbálák.
Karcú sirályláb tipeg
tonnahegyek közt.*

Levelibéka

*Zöld selyemfűre
tűz a sárga holdfény, ó,
levelibéka!*

Erdei tó

*Mogyoróbokor
alján száradó ruhák:
fürödj, cigánylány!*

Bashó nyoma

*Úttalan úton
csatangol a szél-szekér,
zörgő avart víz.*

Ferdinandy György

Chica

Trópusi lány

1.

Az ültetvény

Emlékszem, egy ilyen kis nehezen gombolható, kék ruhám volt. New Yorkba mentünk, én és a mamám. A repülőtérré elkísért az egész család, a két testvérem és a nővéreim, nagydada, rengeteg ember, nem is emlékszem mindenkire. Ott ácsorogtak az épület tetején, az egész csapat. Apám egy kicsit távolabb állt, nem tudom, hogy nézett-e egyáltalán. Azután a gép felemelkedett.

New Yorkról kevés emlékem van. Rokonoknál éltünk, a mamám dolgozni járt, azt hiszem éjjel, mert reggel mindig együtt vártuk a postát. Nem emlékszem az Államokra. Egyszer kint felejtettek a parkban, egész nap egyedül játszottam. Nem sírtam, nem hiszem.

Azután visszajöttünk Puerto Ricóba. A mamám a szomszédoknak adta a holminkat, a sálamat és a bakancsomat, azt mondta, hogy többé nem lesz szükségünk ezekre a vacakokra, mindent elosztogattott.

Az utazás olyan volt, mint egy ünnep. Éjjel indultunk és hajnalban érkeztünk haza. Ezek az éjjeli járatokon sok portorikói utazik. Férfiak, nők és rengeteg kölyök. Valahol mindig bőg egy gyerek. Hosszú az út, de olyan olcsó, hogy nem szolgál fel semmit a személyzet. Amint felemelkedik a gép, a férfiak előveszik a rumosüveget. Azután énekelnek egész úton. A *tyuárdesszek* amerikaiak, végig se mernek menni az ülések között.

Mondom, hajnalban érkeztünk. Sokáig vártunk bent a kabinban, útközben meghalt valaki, a mamám nem engedte, hogy megnézzem, senki se hagyhatta el a helyét. Amikor végre elengedtek, kint már süttött a nap.

Így kezdődött ez a visszaköltözés.

Apám nem várt minket, közös-taxira, publicóra szálltunk, egész nap utaztunk. Emlékszem, fenn a hegyekben felfordult a gyomrom, meg kellett állnunk. Apám nem élt egyedül, egy lány volt vele. Amikor megláttak minket, bezárkóztak a szobába.

A mamámnak volt egy pisztolya, itt, a fűzőjében tartotta, megfenyegette őket. Akkor apám előjött ezzel a nővel, összepakolták az ágyneműt, ránk se néztek, elvitték még a sparheltet is.

A mű könyv alakban 2006 Könyvhetén jelenik meg a Hét Krajcár Kiadónál – a szerző 30 felvételével, Pécsi Györgyi utószavával.

A ház üres maradt utánuk, erre jól emlékszem, egészen üres. A szomszédok adtak kölcsön egy ágyat, de ez már csak másnap volt. Feljelentették az apámat is, de azután felénk se néztek. Éppen hogy köszöntek nekünk.

A mamám egy vendéglőben dolgozott, egyedül maradtam. Félttem. A cukorgyár zajos, nem is annyira nappal, de éjszaka állandóan fúj és sóhajtozik.

Mielőtt elment dolgozni, a mamám harisnyákból kötelet font, és így, a bokámnál fogva az ágyhoz kötözött. A szomszédok néha benéztek, de nem sokat törődtek velem. Sokat sírtam. Játszani? Nem, eszembe se jutott. A szobában sötét volt, nem lehetett nyitva tartani az ablakot.

A Telep a tengerparton van, de hogy fürödni jártunk volna, arra nem emlékezem. Azt se tudom, hogy vezet-e valami út a vízhez a homokbuckák között. Ahhoz át kellett volna vágni a gyáron. Mondom, nem volt szokás. Senki se járt fürödni a Telepen.

Nem emlékszem, hogy valaha is beszéltem volna apámmal. Egyszer, miközben kifestette a konyhát, felkapott, és megcsókolta az arcomat. Egy másik alkalommal pedig megvert. Aludt, én pedig felmásztam a létrára, és nem mertem lejönni. A nadrágszíjával ütött meg, lett egy ilyen seb a nyakamon. A mamám védett. A mamám csak fent voltam a létra tetején, hangosan imádkozott. Utána sokáig veszekedtek. Nagyon mérges volt, ha felébresztették, amikor aludt.

A Telep nem város, és nem vidék. A Telep nem hasonlít semmire sem. Egy apró fehér faházban élünk, a lépcsőnek hat foka van a bejárat előtt. Bent szoba, konyha. A Telepen minden ház ilyen.

Az udvarban citromfa meg banán. És mindenütt a homok. Az út fel-le kanyarog a házak között, a miénk egy mélyedésben van, régen nagynak láttam, de most már egészen kicsiny. Meg se mozdul benne a levegő, még éjszaka sem.

Beljebb, az ültetvényeken túl, van egy falu, a *Coqui*. Lehet úgy félóránnyira gyalog. Szombaton este odajárnak a férfiak. Tele van kocsmákkal, lokálokkal, rossz hírű helyekkel. A *publicók* ott állnak meg előttünk; a sövény alatt a részegek mindenfélét mondanak, a lányok egymásba kapaszkodnak és gyorsabban szedik a lábukat.

A Telepen csend van és nyugalom. A mamámnak volt egy kecskéje, *Vaca* és a gidája, *Felton*. Lett még két másik kiskecske is, de nem emlékszem, minek nevezte el őket a mama.

Nekem volt egy macskám, koromfekete, mint az éjszaka. Egyszer a testvéreim bele-mártották a sárga festékbe, attól fogva sárga maradt. Azután megcsípte egy százlábú, és elpusztult szegény. A testvéreimmel sokat veszekedtünk emiatt.

Amíg apám velünk volt, senki se járt be hozzánk. Mindenki félt tőle, annyira más volt mint a többiek. Most már hat gyereke van a másikkal. Egy kicsit messzebb laknak, amikor elmegyek előttük, kiabálnak: *Chica, Chica!* Ők ismernek, de én nem ismerem őket. Még csak nem is a féltestvéreim, mert az apámat átküldte Luisianába a gyár, és a felesége más férfiakkal járkált. A hatból alig van kettő, aki hasonlítana rá.

Apa a mama második férje volt. Amikor elment, a mamám letérdelt és megesküdött rá, hogy embert nevel belőlünk. Hogy nem leszünk soha koldusok.

Apám járhatott volna iskolába, a szülei jómódban éltek, volt házuk és volt valami kis földjük is. Nem szerették a mamámat, merthogy a fiuk fehér volt, ő pedig sötétebb bőrű, olyan, mint én vagyok.

Ha az apámról beszélnek, azt mondom: a férfi, akiről azt mondják, hogy az apám. Amikor elment, anya harminckét éves volt, a másik meg éppen a fele. A mamám azt szokta mondani, hogy elvesztette a fejét. Megboszorkányozta az a lány. Követte. Mi mást tehetett.

Szobafestő volt. Fogalmam sincs, hogy most mit csinál. Tudni sem akarom. Felfordul a gyomrom a friss festék szagától. Ezt érzem, valahányszor rá gondolok.

*

Két testvérem és két nővérem van, én vagyok az utolsó. A nővéreimnek már udvarlói voltak, amikor járni kezdtem. Ők mostak, vasaltak, és ők mentek vízért. Én pedig néztem őket. Nem nagyon emlékszem ezekre az időkre, hamarosan el is mentek hazulról, egészen fiatalon. Egyszer a mamám kiküldött, hogy szemmel tartsam őket. Egy kis téren ültek, a sötétben. Láttam mindent, amit a fiúkkal csináltak.

Amikor megmondtam otthon, a mamám elkapta és mindennek elmondta őket. Muszáj volt neki, a Telepen mindenki ismeri egymást. Nem szerettem a nővéreimet. Amikor férjhez mentek, nem láttam többé őket. Otthagyták a Telepet.

A testvéreimmel jobban kijöttem, a kisebbikkel különösen. Most már ők is megnősültek. Az ültetvényeken így van. A fiúk tizenkét éves korukban állnak munkába. Tíz centet kapnak, ők szedik össze a szalmát, míg a férfiak megrakják a szekeret. Később húszat, amikor már ők vezetik az ökröket. Mire elég erősek, hogy felemeljék a *machetét*, mehetnek nádat vágni. Ettől fogva megnősülhetnek. Ezentúl ez lesz az életük.

Néha felveszi őket a boltjába egy rokon, rizst és dohányt árulnak, gyökereket és házi rumot. Megtanulják. De ez egy nagy szerencse. Ritkán fordul elő.

Régen nem volt sok idő a szórakozásra. Most pedig még az egészen nagy gyerekek is! Míg várom a *publicót*, elnézem őket. *Mistert* játszanak. Akit így hívnak, nevet ad a többieknek, azután parancsolgat nekik. *Mister* azt mondja, járj! *Mister* azt mondja, szaladj! Vagy táncolj, ne vess, ugrálj, mit tudom én. Aki hallja a nevét, ugrik. Ha lassú, kiesik. Nem valami intelligens játék, de hát régen az volt a jó, ha az ember engedelmeskedni tudott.

Amikor nagyok lesznek, a fiúk szerencsejátékokat játszanak. Lóverseny, kakasviadal. Lottó, sorsjegyek. De ehhez már át kell menniük a szomszéd faluba. Ott pedig meglopják őket, átverik. Mégis mindig újra mennek, minden hét végén átviszik a fizetésüket.

A testvéreimnek volt egy másik játékuk is. Letettek egy tojást a homokba úgy, hogy csak a hegye látszott. Aztán tízet léptek, és húztak egy vonalat. Onnan dobálták. Minden dobás egy centbe került, és fél dollárt nyert, aki eltörte a tojásukat. „Követ árulni” jó üzlet volt. Persze kellett egy kis pénz az induláshoz, no meg a tojás, hogy fogadhassanak.

Nem volt könnyű dolog célbatalálni, az új játékosoknak járt általában egy ingyen dobás. Ha eltöröd, fizeted! – mondták nekik. Egyszer, emlékszem, a testvéremnek volt egy tojása, amit senki se tudott eltalálni. Egy ilyen bűvös tojás, amivel annyi pénzt nyert, hogy lassan már senki se akart vele játszani. És akkor, egy éjjel, amikor hazajött a mamám, olyan éhes volt, hogy csinált belőle magának egy lágytojást. A testvérem nem szólt egy szót sem. De soha többé nem lett annyi pénze. Elhagyta a szerencse szegényt.

Múltak az évek, és ő, a mamám, csak dolgozott. Először felszolgált, de azután kiöregedett. A fiatalok jobban vonzzák a vendégeket. Akkor felvette őt a gyár, vágta a nádat *zafra*, aratás idején.

Hát igen. A melasz először fekete, és fekete a cukor is. Ezt elküldik egy másik finomítóba, ahol tovább tisztítják, amíg csak fehér nem lesz egészen. Ahhoz, hogy megtisztuljon, még a cukornak is fehérré kell válnia.

Nehéz munka volt, a mama mindig hullafáradtan jött haza. Én meg éjjel-nappal vártam őt, soha nem tudtam, hogy mikor érkezik. Éjfélkor megszólalt a sziréna, majd megint, a kisvasút zötyögése, és a csend. Azután újra elkezdtek vonítani a kutyák.

Később otthon maradt. Ő mosta ki a munkások holmiját, főzött, enni adott nekik. Majd megint visszament a gyárba. Most már csak a *zafra* idején dolgozik. Elmúlt negyvenéves, megöregedett. Üldögél, lesi a kisvonatot, leereszti a sorompót, ha szerelvény közeleg. Van egy kis kuckója, két ablak meg egy szék, lesi, hogy jön-e már a vonat.

Nézem a gyerekkoromat, és nem látok csak bajokat. Mama az egyetlen jó emlékem. Mindig kedves volt és szelíd, szerettem vele lenni. Emlékszem, a térdére ültetett és dör-

mögve beszélt hozzám, miközben kereste a hajamban a tetveket. „Szűzanyám, milyen nagy!” – kiáltott fel néha. Egy *caco macaco!* Így mondta, nem tudom, hogyan jutott eszembe, amikor tetves voltam, egészen kicsi lehettem... És erről a *caco macacó*ról ma sem tudom, hogy mit jelent.

Szegények voltunk, de nem szegényebbek, mint a többiek. Végül is szilárd cölöpökön álló házakban éltünk, ahová nem esett be az eső és nem jöttek be az állatok. Bútorunk nemigen volt, függőágyban vagy matracon aludtunk. Volt aki New Yorkból hozatott bútorokat, azután a *polilla destructora* megette őket néhány hónap alatt.

A szobában volt egy fekete láda, ez volt az asztal. Meg egy akasztó, a ruhámnak. Ennyi az egész. A konyhában állt egy igazi asztal is, de mi nem szoktunk odaülni. Mindenki a maga sarkában evett, a lépcsőn meg az ablak peremén. Olyasmi se volt, hogy vacsora vagy ebéd. Aki megéhezett, mindig talált magának valamit.

Reggel kávét ittunk. Délben zöld banánt főzött a mamám, kukoricaprószát, édesgyökeret. Este pedig mindig rizses babot. Néha leölt egy csirkét, vagy hozott *Coquí*ból sózott halat. A fiúk rákra vadásztak, és a mangó vadon termett egész év alatt.

Ma már csak a konzerveket ismerik az emberek, pedig el sem tudják olvasni rajtuk az angol szöveget. A nagyáruházakban minden olcsóbb, mint ami kint a földeken terem. A narancsot is külföldről szállítják. Úgy látszik, ez a haladás. Még a havat is behozzák, csak úgy, repülőn. Hadd hógolyózzanak a gyerekek!

Régen a parfümöket is házilag állították elő. Most már nem értenek hozzá, csak az öregek. Narancsvirágból, jázminból „angyalvizet”, tojáshejből púdert, citromból kenőcsöt készítenek. A kókuszolaj simává teszi a haját, mit tudom én. Amikor kicsi voltam, én is bekentem magam vele. Még az első májusi esőben is megmosakodtam, hogy egész évben üde arcszínem legyen.

*

Szent Iván éjszakáján a lányok három babszemet dugnak a párnájuk alá. Az egyiket meghámozzák, a másikat csak félig, és héjastól teszik el a harmadikat. Ha reggel a csupaszat húzzák ki, szegény ember lesz a férjük, és így tovább. Nem vagyok babonás, de ezt minden lány évről évre így teszi.

Szilveszter éjjel pedig egy marék rizst dob ki az utcára az ember, hogy az új évben ne szenvedjen hiányt semmiben.

A mamám azt mondja, hogy ha a békák brekegnek a fák alatt, akkor elpusztulnak a csirkék. Meg hogy aki meg akar szabadulni a hivatlan vendégektől, az átteszi a seprőt egy másik sarokba. Én nem hiszek ezekben a babonákban. A szellemekben sem. Tudom persze, hogy léteznek, de hinni bennük? Azt azért nem.

Mama médium. Még egészen kicsi voltam, amikor észrevettem. Az udvar végében volt egy sufni. Aznap sokan voltak nálunk, megfélekeztek rólam, oda bújtam el.

És meglestem a mamát. Az arcát a kezébe temette, és olyan furcsa hangon beszélt. Azt hittem, hogy sír: nagyon megijedtem. Hirtelen felállt, tett néhány lépést, az egész teste remegett. Azután összeesett.

Elkezdtem kiabálni. Egy asszony a karjaiba vett és megvigasztalt. Később megszoktam az ilyen jeleneteket. Az emberek eljönnek hozzá, és ő beszél nekik.

Volt egy fiú, akit azzal vádoltak, hogy feltört egy üzletet. Nem tudta, hogyan védekezzen, a mamám segített neki. Máskor egy férfi, akit elhagyott a felesége... nem tudom, mit csinál velük. Beszél hozzájuk, sokáig. Amikor elmennek, jobban érzik magukat.

A szobájában van egy oltár, fehér lepedővel letakarva, egy pohár víz, és egy piros virág. Nem kell neki ajándék, a népek pénzt kínálnak, de ő nem fogadja el. A szellemek – mondogatja – nem engedik, hogy kihasználják őket a médiumok.

Nekem nem tetszenek ezek a mesterkedések. De hát végül is nincsen jogom beleszólni. Ha nem akarom megbántani őt, nem mondhatom meg a véleményemet.

Vannak jó szellemek és vannak gonoszak. Ő csak a jókkal foglalkozik. Egyszer eljött hozzá egy nagyon gazdag asszony, és egy egész kosár pénzt hozott. Úgy hallottam – mondta a mamának –, hogy maga jól dolgozik. A férje halász volt, ő pedig azt akarta, hogy forduljon fel a hajó. És kirakta a kosárból a bankjegyeket.

A mamám nagyon megharagudott. Az egyetlen lény, akit gyűlölök – kiabálta –, a nő, aki elrabolta a férjemet. De még neki sem ártottam soha!

Mindenütt vannak varázslók az ültetvényeken. Még az olyan kis helyeken is, mint a *Coqui*. *Pancho Mascota*, az egyik leghűresebb, éppen ott lakik.

Pancho Mascota vagyok, lakhelyem a Coqui.

Vadnövényekkel dolgozom, mérgelem a moraviví!

Minden gyerek ismeri ezt a verset, még azok is, akik soha nem jártak itt a déli partokon.

Az emberek nem sokat tudnak a mágiáról, a legtöbben csak azt, hogy egy varázsló alulról égeti a gyertyát, és fordítva mondja el az imádságokat. Nem is hisznek bennük igazán, éppen csak a gyerekek csuklójára kapcsolnak egy amulettet, egy zsettláncot, hogy megvédjék őket a szemmelveréstől. És még ezt is csak azért, hogy bebiztosítsák magukat.

Pedig a mágia sokkal komplikáltabb dolog. Egy igazi varázslónak szobája és oltára van. Asztal, lepedők, fehérek vagy feketék, aszerint, hogy segíteni akar vagy ártani, hogy fehér vagy fekete a mágia. Kell neki egy palackkal hét templom szenteltvizéből, egy csokor *ventecommigo*, gyerevelem-virág, ami odacsalogatja a szeretett személyt. És még mit tudom én, mi minden. Mindez ma már nem titok, a gyógyfűszer-kereskedőknél bárki beszerezheti.

Leginkább az elhagyott szeretőkkel foglalkoznak. Ami engem illet, soha nem kértem ki a tanácsukat, de a barátnőim igen, és használt is nekik. Segített nekik legyőzni a féltékenységüket.

A varázslónál sokan vannak. Mindenkinek ki kell várni a sorát, sorszámokat osztogat. Nagyon fontos emberek. Van olyan hely, ahol a beleegyezésük nélkül nem történhet semmi.

A módszereikről nem sokat tudok. Soha nem láttam őket a Telepen, különben is, éjjel történik a dolog. De városban mindennapos a mágia. Annak idején New Yorkban el kellett költöznünk a latin negyedből egy ilyen boszorkányság miatt.

Ez pedig így történt: rossz szomszédaink jöttek, gógösen, foghegyről beszéltek a mamával. A bérház udvarában minden családnak van egy kertje, legalábbis azoknak, akik a földszinten laktak. A szomszédoknak nagy gyerekeik voltak, és csak egy rács választott el tőlük. Én még egészen kicsi lehettem, de volt már sálam, kesztyűm, jól emlékszem rá, ámbar az is lehet, hogy csak a mamám mesélte nekem.

Egy szó mint száz, ezek a gyerekek soha nem hívtak át játszani. Mindenfélet kiabáltak. Pedig portorikóiak voltak ők is, de egészen mások, még a beszédük sem olyan. Hát egy nap találtam egy rongybabát, egészen piszkosat. Nem törődtem vele, valamelyik emelet-ről eshetett le, különben se szoktam játszani.

De a szomszédok azonnal elkezdtek sápitózni. Hogy az övük volt, és hogy elloptam tőlük a babát. Amikor a mamám hazajött, eldugtam az ágyamban. Aznap éjjel a babával aludtam, gyantaillata volt, egészen megszerettem. Másnap, amikor a mamám elment, egy kötőtűvel kinyitottam a hasát. Hát a fűrészpor azonnal elkezdett folyni belőle. Én meg kimentem az udvarba, és úgy ahogy volt, a tűvel együtt, átdobtam a rácson.

Így kezdődött a dolog. Este a szomszédok meglesték a mamámat, mindenki kiabált, talán még verekedtek is. A mama egészen kócos volt, amikor bejött. Kifagगतott, nagyon haragudott rám, én meg mindent bevallottam neki. A szomszédok azt állították, hogy megrontottuk őket.

Azután megnyugodtak. Egy ideig csend volt, a gyerekek ki se jöttek játszani. Amíg egy nap a mamám friss földet talált az udvarunkban, a lépcső alatt. Szó nélkül kézen fogott, a nyakamba tekerte a sálát, és elmentünk egy rokon bácsihoz.

Később visszajöttünk, azt hiszem, hogy bácsinál nem volt hely. Különben is, időközben elmúlt a veszély. Ez minden, amire emlékszem. A többit a mamám mesélte, amikor már iskolába jártam, és újra itt éltünk az ültetvényeken.

Tehát, a bácsikánk azt tanácsolta, hogy forduljunk egy varázslóhoz. Azt mondta, hogy szembe kell szállni a rontással. Adott pénzt a mamámnak, ő pedig nekilátott.

Akármilyen hihetetlen, ezek a szomszédok el akartak minket tenni láb alól. Lelopták a mamám ruháját a szárítókötélről, bábút csináltak belőle, átszurkálták tűkkel, azután holdfogyatkozáskor bemásztak a kertünkbe és eltemették. Az áldozat elsorvad, miközben a báb megrohad. Elviszi a tüdőbaj a varázslat után.

Azám, de a mi varázslónk is munkához látott. Sok pénzünkbe került, mert először körül kellett néznie a hullaházban, keresnie kellett egy halottat, akinél még nem vált teljesen külön a test meg a lélek. Csak napokkal később sikerült egy kiábrándult lelket vennie, aki hajlandó volt segíteni neki.

Azután a következő holdfogyatkozáskor átjött az udvarunkba, mindent felforgatott, és tényleg megtalálta a bábút, amit eltemettek a szomszédaink. Megnyugodhattunk, a rontásnak vége lett.

Nem voltam boldog New Yorkban, és gondolom, a mamám sem lehetett. Nemsokára hazajöttünk Puerto Ricóba, és itt gyorsan elfelejtettem, ami odaát az én hibámból történt vele és velem.

2.

A város

Az iskolával új élet kezdődik. Ó, de szerettem iskolába járni! Az ember megkapja az első pár cipőjét, minden család kap egy ilyen utalványt, amivel megveheti. A fiúk nyakkendőt kötnek, felveszik az első hosszúnadrágjukat. Az egyenruhájában büszkén feszít minden gyerek. A nagylányok befonják a kicsik haját, a kislányok olyanok, mintha antennák meredeznének a fejükön. Mindenki sokat nevet az első iskolanapon, még akkor is, ha a cipő feltöri a lábát. Olyan vicces, hogy mindenki biceg!

A fiúk általában hat évig maradnak, azután unatkozni kezdenek. Elmennek dolgozni, egyik a másik után. A lányok már előbb abbahagyják: negyedik után elkezdnek hasznos dolgokkal foglalkozni, nem vesztegetik tanulással az idejüket. Otthon maradnak, mosni, vasalni. Őrzik a kistestvéreiket.

A szülők szemmel tartják őket. Hímek között vannak az iskolában, szerelembe eshetnek, és ebből nem kérnek a családok, azonnal kiveszik az iskolából, ha egy fiúval látják valamelyiket.

A mamám azt akarta, hogy tanuljak. Ő volt az egyetlen a barátnőim szülei között. Nekik az iskola csak addig volt jó, amíg nem tudtak otthon segíteni a gyerekek. De a lelke mélyén még a mamám is ellene volt a sulinak. Például, volt egy angol szakkör, én pedig szerettem az angolt, be akartam iratkozni. Amikor megtudta, rám kiabált: – Micsoda marhaság! Minek iratkoznál be, ha még csak nem is kapsz rá jegyet?!

Mindenki így gondolkozik. Aki el szeretne érni valamit, magára marad.

Az, hogy tanulni nem érdemes, jól látható még a reklámokon is. Az Esso plakátján annak a kisöregnek könyv van a hóna alatt. A tigris pedig kiüti.

A Telepen volt egy kilencosztályos iskola. Elsőben egy kis öregasszony lett a tanítóm. Szelíd volt és türelmes: az első hónap végén már olvastam. Jól tanultam, harmadiktól kezdve kaptam valami tanulmányi segélyt. De kívülről soha nem akartam bebiflázni a dolgokat.

Másodikban aztán jött egy új tanító. Egy *blanquito*, egy ilyen gonosz fehér, aki élvezte, ha egy gyerek sírva fakad. Vonalzóval csépelte, és ha valakinek piszkos volt a körme, hazazavarta. Azután végül is őt küldték haza. Elmondom ezt az esetet:

Ahogy múlt az idő, egyre kevésbé féltünk tőle. A nagyobb lányokkal nem is volt olyan szigorú, és mindig nézte őket a pad alatt. Annyira, hogy az első sorokban a *muchachák* nem tudták, hogyan húzzák a térdükre a szoknyájukat.

Amikor kihívta olvasni őket, állandóan fogdosta a lábukat az asztal alatt. „Gyerünk, *negrita!* – mondogatta, ha valamelyik megállt. Egy kicsit tovább, csak még egy egészen kicsit!”

Azután beleszeretett egy lányba, és attól fogva mindig csak azzal beszélgetett. Egy délután, amikor szokásuk szerint bezárkóztak az osztályterembe, rajtuk ütöttek. A *blanquito* nem akarta kinyitni, és akkor rájuk törték az ajtót a férfiak.

Emlékszem, aznap vihar közeledett, sötét volt, és megállt a levegő a szigeten. A férfiak bejöttek a földekről, beszélgettek az ajtókat és az ablakokat.

Azután lett valami nagy kiabálás. A tanítót meg a lányt egy nagy papirosba csavarták. Nyilván az Egyesült Államok térképébe, mert azt a térképet többé senki se találta meg. Fogalmam se volt róla, hogy mi történt, de hát nagy baj ugye nem lehetett, mert a lányt még aznap hazaküldték. Abban az évben nem volt több tanítónk a Telepen.

A városba a mamám vitt be először. Nem volt cipóm, elvitt *Guayamába*, és vett nekem.

Azt hiszem, elveszíthette az utalványt, mert a cipőmet nem akarták kiadni. Annál jobb! – mondta a mamám. Nem fog többé iskolába járni. Nem kell többé iskolába járnia! Nagyon megijedtem, de azután végül is megoldódott a dolog.

A városban egészen elszédültem. Mennyi autó, micsoda zaj és micsoda tömeg! A házak olyan nagyok voltak, mint a gyár. És hát körös-körül, mindenütt a hegyek.

Dundi gyerek voltam, félnék, nem valami szép. Pedig a mama remek asszony: magas, barna, finom arcú. A csípője széles, a lábszárai húsosak, a haja pedig majdnem egészen sima. Apám is szép ember volt: fehér bőrű, bajszos, egyenes orr és keskeny ajak. A nővéreimnek jó hajuk van, apánktól örökölték. A testvérem apánktól örökölte az arcát, de anyánktól a haját. Anyánk göndör fűrtjeiből nekem is jutott, *beauty*-ba kell járnom, hogy kifésüljek nekem.

A göndör hajnak több fokozata van. A *quinqui* simább, mint a *chonchi*, és így tovább, egészen a merev, mint mondják, a halott hajig. Mindenki sima haját szeretne: fésüli, préseli, bekeni mindenféle kenőccsel. A fiúk nejlonharisnyát húznak a fejükre, de a lányok ezt ugye mégsem tehetik.

A fekete bőrre azt mondják: *moreno*, barna, és *prieto*, ha nagyon sötét. A fehérek *proflírozottak*, ami azt jelenti, hogy finom arcvonásúak. A lapos orr neve *chata*. A keskeny, vékony ajkak a *bemba*, a vastag, húsos száj ellentétei.

Mindenki többre tartja a feketéknél a fehéreket. Úgy képezem, hogy az anyám örült, hogy nála fehérebbhez mehetett. A feketékről azt tartják, hogy forróvérűek. És hogy ellenállóbb a bőrük: a fehéreknél lassabban öregsznek. A fehér nők törékenyek. Ami a mamát illeti, ő szegény nem tartott sokáig: fáradt és kövér lett néhány év alatt.

Azután itt vannak a félvérek, a *jabadosok*. Ezek rosszabbak, mint a feketék, semmilyen fajhoz sem tartoznak, egészen elkorcsosultak a szerencsétlenek.

Az iskolában a legtöbb lánynak *noviája*, vőlegénye van. Én egy ötödikes menyasszonya lettem. Küldött egy levelet, nem mert megszólítani, én meg válaszoltam neki, hogy jó,

ugyanazon a papíron. A fiúk bókákat súgnak a lányok fülébe, nekem egyszer azt mondták, hogy olyan szép vagyok, mint egy színes matrica. Az ember azt feleli: köszönöm, vagy úgy tesz, mintha nem hallotta volna meg.

Az én vőlegényem mindennap hozott öt fillért az iskolába. Süvegcsukrot vett belőle az épület mögött. A cukrot mindig nekem adta, nem tartotta meg csak a süveget.

De hát ez csak olyan gyerekes butaság volt. Rég elvesztettem szem elől az első vőlegényemet. Magasabb lettem, mint ő, azután elkerültem a Telepről, véglegesen.

*

Egyelőre úgy tűnt, hogy ez a nap sohasem jön el. Tizennégy éves voltam, amikor a mamám végre-valahára beíratott a gimnáziumba. Attól kezdve minden reggel felszálltam a buszra, és bementem a városba. Alig húszperces út volt, de én boldog voltam. Úgy éreztem, hogy szabad vagyok.

Guayamában minden jól kezdődött. Jó tanuló voltam, pedig a középiskola, a *High*, egészen más, mint a régi sulim. Mindenféle tantárgyak voltak, és mindegyiket más és más tanár tanította. Még franciául is tanultunk, pedig az aztán egy komplikált nyelv, mondhatom! Rájöttem, hogy az ültetvényen mindig is használtunk francia szavakat. A Telepen *madamának* hívják a kártyavető öregasszonyokat, és az öregek még ma is *missiét* mondanak mister helyett.

Engem mindig vonzottak a hegyek. A második félévben nekiláttunk Juanitával, egy barátnőmmel, hogy felfedezzük, mi van odafent.

Nem mentünk be az órákra, buszra költöttük a zsebpénzünket. Sok mindent láttunk. Fent a hegyekben olyan keskeny az út, hogy ha valami jön szemben, a busznak meg kell állnia.

Láttuk messze lent a lábunk alatt a tengert. A part sárga vonalát, a néma hullámokat. A víz felszíne ráncos volt egészen. A korallok mögött teljesen egybemosódott az égbolt meg a tenger. És végig a síkság egész hosszában a cukornád. A mi gyárunkból nem láttam csak a kéményt. Minden olyan kicsi volt, olyan apró, hogy elsírtam magam.

A hegyekben egészen mások az emberek. Sokkal világosabb bőrűek, még szőkék is vannak közöttük, de igazi, született szőkék, akik nem a *beauty*-ban veszítették el a színüket.

Elmentem egy temetésre is. A barátnőm bácsikája halt meg, őt virasztottuk. A ravatalozóban mindenki kedves volt velem, csak az özvegy nézett át a fejem felett. Juanita elmagyarázta, hogy egy fekete galamb hozta a halálhírt, odaszállt az ablak peremére, ezért zokogott annyira az özvegy, amikor észrevett.

A temetés után a család még kilenc napig együtt imádkozik. A fiataloknak ez már inkább csak szórakozás. Amint leszáll az éj, játszani kezdenek. Kártyáznak, vicceket mesélnek. Ehhez már hozzászóktam az iskolában is.

Fent a hegyekben éjjel hideg van, rummal, kávéval kínálja a gyászolókat a család. Mi egész éjjel kint maradtunk a fiúkkal. Ilyesmi szóba se jöhetett volna a Telepen. De itt fent a fiatalok számára a virasztás soha vissza nem térő alkalom.

Emlékszem, az osztályban nekem jött meg utoljára a havibajom. Tudtam, hogy mi az, beszélünk róla a házimunkaórán. Nagyon vártam, hogy én is nő legyek, mint a többiek. Pedig ezen a napon kis híján otthagytam a várost.

Ez pedig így történt: volt egy fiú az osztályban, aki kikezdett velem. Hol kacsingatott, hol pedig kinevetett. Pedig volt már neki menyasszonya, idevalósi lány, *Guayamába* való, mint ő maga is.

Azután egy nap összevesztek, és a fiú az én vőlegényem lett, az én *novióm*. Az eset nagy port vert fel a *High*-ban, mert a lány fehér volt, és sokkal szebb, mint én. Én ráadásul az ültetvényekről jöttem, a *nádból*.

Sok barátnőmet elvesztettem emiatt, a dolognak még a tanárok között is híre ment. Mi mégis kitartottunk ezzel a fiúval, kiültünk beszélgetni a térre, hogy lássanak. Ő volt az első, aki megkérte a kezemet, ami nem is olyan gyerekes dolog. Nem én lettem volna az első, aki tizennégy éves korában férjhez megy.

A bajt az egyik tanárnő okozta. Egy sovány, szemüveges. Már a vetélytársam is bele nyugodott, hogy veszített, de ez nem hagyott békén. Egészen rövid kis szoknyákban jártam (a mamám igazította meg az egyenruháimat), ez pedig nem hagyta abba a megjegyzéseket.

Amikor látta, hogy nem törődöm a célzásaival, behívatott. Ott, az irodájában azután nagyon gonosz lett, tolvajnak és piszkos négernek nevezett. Mindez azon a napon, amikor megkezdődtek a vérzéseim.

Egyenesen az orientációra szaladtam, de ott annyira sírtam, hogy nem tudtam elmondani, mi történt velem. A tanácsadónő hívatta ezt a tanárnőt, aki hamis volt, de olyan hamis... követelte, hogy menjek vissza az osztályába, azt állította, hogy szeret. Nemet mondtam, nem hagytam meggyőzni magam.

Kiültem a térre. A vőlegényem arra ment, látott, de nem jött oda. Felszálltam a buszra, jól megnéztem magamnak a várost, és megfogadtam, hogy nem teszem be ide többé a lábamat. Így lettem nővé egyetlen nap alatt.

Azt szokták mondani, hogy a szigeten nincsen fajgyűlölet, a fehérek és a feketék együtt élnek. De a keveredés önmagában semmit se jelent. Mindenki ismeri a versikét:

*„Ha egy fehér egy feketével ebédel,
Akkor tartozik neki az ebéddel,
De az is lehet,
Hogy a fekete fizet.”*

Mivelhogy nem erőszakos a rasszizmus, úgy lehet tenni, mintha nem venné észre az ember. Kedveskedve *negritának* hívják a fehérbőrű lányokat is, a fehérek és a feketék együtt utaznak a buszokon. De hány feketét láttál már egy bank pultja mögött?

Így aztán, hogy javítsanak a fajukon, *para mejorar la raza*, az emberek náluk világosabb bőrűekkel kötik össze az életüket. A gyerekeik fehérebbek lesznek, nem tehetnek szemrehányást a szüleiknek, ha később rájönnek, hogy még így is hátrányos helyzetűek.

Ez persze nem tetszik nekem, az emberi fajt nem úgy kellene nemesíteni, mint a jószágot. De hát értem én, hogy egy feketének az az egyetlen esélye, ha jól házasodik.

A Telepen még ma is mesélik az első amerikai intéző esetét. Ez egy ilyen kérges szívű agglagény volt, egyedül élt egy akkora házban, hogy aki nem ismerte jól, eltévedt... És akkor egy lány a fejébe vette, hogy elvéteti magát vele.

Úgy kezdte, hogy elszegődött hozzá. Amikor bekerült a házba, minden éjjel felöltöztette a seprőt. Mindig azokba a ruhákba, amiket másnap ő maga vett fel. Egy idő után elkezdett szöke gyerekeket szülni, egyiket a másik után. Mikor megöregedett, az intéző mind elismerte őket, és mielőtt meghalt, elvette feleségül a lányt.

Amikor kicsi voltam, nagyon szerettem, órákig elhallgattam ezt a történetet.

Ami engem illet, soha nem bántak rosszul velem. És Juana, a barátnőm majdnem teljesen fehér. Ezekről a dolgokról gyakran beszélünk vele. A nagymamája egészen sötét bőrű volt, de nem szerette a feketéket. Egy fehér földműveshez ment feleségül. Tizennégy fiúgyermeket szült, és az egyik nagyon sötét volt, koromfekete. Ez volt a barátnőm legkedvesebb bácsikája, őt virrasztottuk, amikor először mentem fel a hegyekbe. Mégis azt állította, hogy nem menne férjhez egy feketéhez. Már alig maradt néger vér az ereiben, nem akarta elveszíteni ezt az előnyt.

Amikor Északon élt, a fehéreknek *chicana* volt, latin, és a feketék számára – *beké*. Fehér telepes. Egyedül maradt, senkivel sem barátkozott. Az állította, hogy a feketék közönségesek, de én, ami engem illet, inkább vidámnak tartom őket. Nem olyan gondterheltek, mint a fehéreket.

Most, hogy egyetemre járunk, sokat táncolunk. Gyakran felkérlik őt a fekete fiúk. A fehér lányok általában nemet mondanak, de ő elmegy velük, szánalomból. Sajnálja a négereket.

Persze nem tartottam be a fogadalmamat. Visszamentem a városba két nap után. Még három évig hajnalban keltem, végigmentem a kisvonal töltésén, és vártam a buszt a *Coqui*-ban. Amikor kicsi voltam, tanító néni akartam lenni, de amint múltak az évek, ez az álom egyre távolodott.

Az osztályban férjhez mentek a lányok. Mások munkát találtak, és egyik napról a másikra nyomuk veszett. A tanárok évről évre ugyanazt ismételték, unatkoztam. A fiatalok eljegyezték egymást, szakítottak. Sokan kábítószereket szedtek, csak úgy, kíváncsiságból, a végében tük heverték a földön, és olyan éterszag terjengett, hogy majd kihánytam a belemet.

Én soha nem próbáltam. Pedig a szipózók, a *tecatok* ingyen adják az első adagot. Annál többre fog kerülni, ha megszokod.

Úgy éreztem, hogy csak vesztegetem az időmet a suliban. Elmentem volna bárhová. Dolgozni, férjhez menni, mit tudom én. Esti kurzusokra jártam, kozmetikus akartam lenni, nyáron egy fodrásznál voltam egy ideig.

Amikor újrakezdődött a tanítás, megszöktem. New Yorkba mentem. Tizenhat éves voltam, a rokonok kerekre nyitották a szemüket, amikor megálltam a kapuban.

Egy textilgyárban dolgoztak, minden nehézség nélkül bevitték engem is. Én vágtam le a szálakat, amik hosszabbak lettek, szóval, amik kiálltak. Kétszer mentem be. Első nap éppen csak megmutatták a műhelyeket, de másnap már dolgoztam is. A munkavezető kedves volt, és mivelhogy lemaradtam, megvárt a műszak után és segített. Azután, amikor már mindenki elment, beszorított a bálák közé és mindent végigcsinált velem. A harmadik napon jött egy levél a mamámtól, hogy megoperálták és nagyon beteg. A bácsikám berakott az első repülőbe. Így fejeződött be ez a kaland.

Az orvosok kivették a veséjét a mamámnak. Amikor meglátott, sírva fakadt. Elmondtam neki mindent, amit csak a *High*-ről gondolok. És hogy dolgozni akarok. Végül is ő győzött meg. Egyetlen évem volt hátra. Azt, hogy befejeztem a középiskolát, az anyukámnak köszönhetem.

Az utolsó hónapokban egyre gyakrabban az egyetemről beszéltek a lányok. Én nem is gondoltam rá, rossz jegyeim voltak, és úgy hírelt, hogy még a jó tanulóknak is nehéz bejutniuk. A mamám akarta, hogy mégiscsak próbálkozzam meg vele. Jobban volt már, újra dolgozott. Sokáig beszélt velem.

Így aztán felszálltunk a buszra, és elmentünk Cayey-be. Ezt az utat nem fogom egyhamar elfelejteni. A busz annyit kanyargott, hogy felfordult a gyomrunk mindjárt az elején. A sofőr pedig nem akart megállni.

Az út mentén árusok ácsorogtak, narancsot kínáltak, zöld banánt. Vettem egy citromot, ami állítólag megnyugtatja a gyomrot. Tíz centbe került, a gyümölcs drága, mert le kell menni érte a kikötőbe, és fel kell ide szállítani. Van boltos, aki egyenesen a bevásárlóközpontokban veszi meg, éppen csak leáztatja az árcédulát. Még így is jól jár: a városiak nem tudják, hogy a hegyekben már nincsen narancs, és nincsen aki leszedje, még ha lenne is. Minden hajón jön, a mezőgazdaságnak már jó ideje vége.

Teljesen kimerültünk, mire megérkeztünk. Pedig még csak most kezdődött el a nap. Az egyetem egy kicsit távolabb állt, az emberek *barakk*knak hívták, mert kaszárnya volt ere-

detileg. Az utcákon mindenütt férfiak ácsorogtak, sehol egy nő, az asszonyok a dohánygyárban csavarták a szivarokat. Mióta megszűnt a földművelés, a férfiak itt a hegyekben egytől egyig munkanélküliek. Régen a hadseregből éltek, de már ott is csak az asszonyok dolgoztak, és idővel annyira meggyökeresedett ez a szokás, hogy a katonaság után a dohánygyárba se vették fel csak az asszonyokat.

Keresztülmentünk ezeken a csoportokon, életemben nem láttam ennyi tökkelütöttet és ennyi részegyet. Heverték az árnyékban, a fal mentén, aludtak vagy sem, átléptünk rajtuk. Kerestük az egyetemet.

A lányok később azt mondták, hogy az egyik már nem élt. Legyek mászkáltak az arcán, és bűdös volt: maga alá piszkított. Megbántam, hogy eljöttem ide, és az egyetem se változtatta meg a véleményemet.

Pedig a *barakk* szép volt, hosszú pálmásor vezetett a kaputól a házakig. Sűrű, zöld fű nőtt az út mentén, most, amikor lent, a tengerparton minden száraz és poros. És hát ez a nagy csönd, meg a csillogó, csukott üvegablakok...

Az egyik irodából kijött valaki, körbevitt, megmutatta a könyvtárat és az osztálytermetket. Még az uszodába is benyitottunk, kezdte tőlem, hogy tetszik-e, de hát, magázott minket, nem mertem neki megmondani, hogy úszni nem tudok. Végül kitöltöttünk egy kérdőívet, és ezzel befejeződött a vizit. Emlékszem, beírtam, ami csak eszembe jutott, biztos voltam benne, hogy elutasítanak. Még azt is, hogy nem szeretek tanulni, és hogy nem is akarok.

Beültünk a *cafeteria*ba. Az asztaloknál diákok beszélgettek. Ittam egy kávé, jól megéreztem mindent. Azt mondtam magamnak, használd ki az alkalmat lányom, soha többé nem leszel ilyen előkelő helyen.

Néhány héttel később megérkezett a válasz. Felvett az egyetem.

3.

A férfiak

Az évnyitó előtti vasárnap felszálltam az új kofferommal a buszra, és megérkeztem *Cayey*-be. Volt egy címem, befogadtak. Este az utcán talákoztam a barátnőimmal, úgy-hogy visszamentem a holmimért, és átköltöztem hozzájuk. Az új szálláson nyolcan lakunk egy szobában, nem félek, hogy unatkozni fogok.

Eleinte nem éreztem jól magam. Otthon akkor feküdtem le és akkor ettem, amikor akartam. Itt, a panzióban, figyelembe kellett venni a többieket. Ez így volt mindenütt, de én nem tudtam, és másnap újból továbbálltam. Az élet mégiscsak érdekes volt a szállásokon. Aki aludni akart, befogta a fülét. Mi meg átbeszéltük az éjszakát az emeletes ágyakon.

Mindjárt első nap gyorskölcsönt kellett kérnem, mert még nem érkeztek meg az ösztöndíjak. Mentem egyik irodáról a másikra, de végül is minden rendbejött. Az ösztöndíjam havi hatvan dollár volt, éppen ki tudtam fizetni belőle a panziót. Nem én voltam az egyetlen, akinek nem maradt egy vasa sem.

A többiek is mind segélyekből éltek, még azok is, akiknek nem volt szükségük rá. Ennyivel tartoztak nekik, ha már beleegyeztek, hogy tanulással töltik az idejüket.

Volt egy orvosi vizsgálat is, de oda csak utoljára mentünk. Féltünk, mert az orvos férfi volt. Feladtak az emberre egy fehér csuklyát, azután ránk szóltak, hogy vetközzünk pucérra a csuklya alatt. Az orvos pedig benyúlt, és végigtapogatott. Sokat viháncoltunk,

volt, aki elájult, nagyon zavarban voltunk. A legtöbb lányt most vizsgálták meg először az orvosok.

Az egyetemről mindenki rosszat beszélt. Hogy sokat kell tanulni, mert a tanárok szigorúak. Én lelkes voltam, felkészültem mindennap, még a tanárok sóhajtását is lejegyeztem. Az első vizsga könnyű volt, egy *bonbon*, elhatároztam, hogy folytatni fogom.

Nagyon jó volt a szabad élet, az ember nem függ ugye senkitől, és hát ez a rengeteg új ismerős! A tanárok a világ minden részéből verődtek össze, mindegyik másképpen beszélt. Joguk volt hozzá, nekünk kellett megszokni a kiejtésüket.

Reggel korán keltünk, ráment két óra, mire elkészültünk. Megigazítottuk a ruhánkat, megfésültük egymást. Az egész pénzem szépségápoló szerekre ment. A könyvtárban kivágtam a divatlapokból a modelleket, varrtunk, próbáltunk. Akinek volt rá pénze, vilányborotvát vett, borotválkozni olcsóbb volt, mint szőrteleníteni.

Nagyon megváltoztam. Szemüveget szereztem, szemüveggel okosabbnak néz ki az ember. Divatosan öltöztem, pedig hosszú lábam van, nem nekem találták ki a miniszoknyát. Nem voltam szép lány, jaj, dehogya! Inkább túl sovány, nem olyan formás, mint a többiek.

A feketék közé tartoztam, de ez nem zavart egyáltalán. Még sikerem is volt velem, a bálokban állandóan táncoltam. Az egyetemen kevés színes diák volt. Egyszer rendeztek egy meccset a fehérek és a feketék között, és a fekete csapatba csak nehezen találtak tizenegy tejeskávé színű játékos, és azokban is több volt a kávénál a tej.

Nem mentem haza hetekig. Amikor kifizették az ösztöndíjakat, elszántam magam. Aznap, jól emlékszem, egy szoborárus állt meg az egyetem előtt, én pedig megvettem Julius Caesart, havi részletekben. Azonnal megtetszett nekem. Már tudtam, hogy hogyan ölték meg, és ez az árulás nagyon elszomorított.

Beültem a *publicóba*, a közös taxiba, és így érkeztem meg, a császárral a térdemen. A szobor gipszből volt, belül teljesen üres, könnyen hazavittem a hónom alatt. Később Chopint is megvettem, ugyanannál az árusnál, amikor megint megállt az egyetem előtt.

Otthon senki se fűzött a szobraimhoz megjegyzéseket, de amikor Chopint is hazahoztam, a testvérem azt mondta, hogy vigyem be a szobába, mert nem szereti a konyhában a halottakat. Inkább harisnyát vennél magadnak! – mondta mérgesen. A mamánk közbeszólt, azt mondta, hogy mindenkinek más az ízlése. De ő sem akarta soha megérinteni a szobraimat.

Sokat olvastam azokban az időkben, főleg Emily Brontët. A panzióban zenét hallgattunk, minden éjjel. Rádióadókat, meg lemezeket. Így kezdődött az első évem az egyetemen.

Vőlegényem még nem volt év elején. Nem érdekeltek a fiúk. Megvolt róluk a véleményem, inkább egyedül jártam moziba. Néztam, hogy hogyan csókolódnak a többiek.

Elég szóba állni egy fiúval, és a többiek szemében máris a menyasszonya vagy. Ha nem hagyod rájuk, még rosszabb. Akkor azt mondják, hogy ez csak egy *guille*, egy flört, és máris rád sütötték a bélyeget. Attól fogva minden fiú csak flörtölni akar veled. Egy lányt, akinek ez a híre, nem veszi feleségül senki.

A barátnőimnek mindnek lett vőlegénye, pedig a családjuk nem is volt a hátuk mögött, lehettek volna egyszerűen jó barátok vagy szerelmesek.

A párok leülnek a *campusban*, a fák alá, és órák hosszat beszélgetnek. Ha a fiúnak autója van, akkor meg nem tudnak hová állni. A szerelmesek *drive-inekbe*, ilyen szabadtéri mozikba járnak. A parkolóhelyek nappal forróak, éjjel pedig veszélyesek.

Vagy akkor rendeznek egy ilyen tengerparti bulit. De hát ott meg a szúnyogok... Mindenütt annyi ember van, még a legeldugottabb helyen is meglesik a szerelmeseket. Persze ott vannak a motelek. De egy igazi szerelem számára nincsen hely a nap alatt.

A párok nem tudnak hová menni. Ha nagyon kívánják egymást, megházasodnak. Mi mást lehet!

Ami engem illet, az ilyen dolgokról tudni se akartam. A többiek csak csinálják! A fiatalság előbb-utóbb úgyis elszáll. Húsz év? Huszonöt? Utána olyan az ember, mint az édesgyökér: lekonyul, miután felágaskodott.

Karácsony felé kezdtem előbújni a kagylómból. Ebben az évszakban minden megváltozik a hegyekben. A *parrandák*, a bulizások november végén kezdődnek, és eltartanak január közepéig. Estefelé mindennap megszólal a házaknál a zene. Éjfél tájban csapatok alakulnak, bekopognak, felébresztik a barátokat. Táncolnak, esznek-isznak, amíg csak ki nem ürítik a jégszekrényeket.

Ahhoz, hogy bált rendezzen az ember, engedély kell. A rendőrségen befizetnek egy dollárt, és cserébe kijelölnek egy rendőrt. Nem árt az óvatosság, még így is. Karácsony táján sok a hegyekben a halott.

A lányok felöltöznek, kicsinosítják magukat, és beülnek a bálterembe. Minden szám végén vissza kell őket kísérni a helyükre. Mindig több lány van, mint fiú, a férfiak idegenben keresik a kenyerüket.

Év végén itt a szigeten mindenki zenész. Van egy *güirójuk*, egy rumbatök, amit villával vakarnak. Egy dob, amin kézzel dobol az ember, egy négyhúrú gitár, és hát ahányan vannak, annyi énekes. Ez a sziget lelke, ez a zenekar. A tök indián, a dob afrikai, és a gitárt a spanyoloktól örököltük. Ebből a három fajból állnak a portorikóiak.

Az első bálomon alaposan megzavarodtam. A lányok azt mondták, *bombát* fogunk táncolni, és mivel a *bomba* az ültetvények ritmusa, nem sokat törődtem vele. Igen ám, de nálunk a táncosok egymással szemben, két csoportban állnak. A ritmus monoton, néha kiáltanak valamit. Messziről a *bomba* olyan, mint a sírás. Így táncolnak, lehunytt szemmel, mindenki magának. Meg sem érinti egymást a két csapat.

Fent a hegyekben egészen másképp megy a dolog. Először is, párok járják a táncot. Azután hirtelen megáll a zene, és akkor az egyik *fiú bombát dob* a lánynak. Valami tréfás versikét, az alkalomhoz illőt, mert a *bombának* robbannia kell. A következő szünetben a párja válaszol neki.

Az első *bombámat* egy fehér fiú dobta:

*Kicsiny vagy és csípős
Mint a paprikamag,
Ha megnősz, én leszek az első,
Aki beléd harap!*

Én pedig így feleltem neki:

*A fehér őse egy szürke szamár.
Istennek hála én barna vagyok.
Éljenek a barna legények,
Mert én csak értük élek-halok!*

Ez a fiú többé nem kért fel, fölösleges is mondanom.

Közben a férfiak isznak. Nagy kannákban áll a *cañita*, a házi készítésű rum. Egyre többen berúgnak, egyre ritkábban akad az embernek táncosa.

Volt ezen a bálon egy fiú az egyetemről, egy igazi atléta: izmos és magas. Hát, ahogy elment előttem, odaszólt:

– Ejnye, kicsim, mi van veled?

– Senki se kér fel! – feleltem mérgesen.
– Ha csak erről van szó! – és már vitt is. Jól táncolt, de amikor megállt a zene, ezt a bombát dobta nekem:

*Ebben a bálban, urak,
Mint látják, sok a lány,
De Chica csúfsága mellett
Eltörpiül valahány!*

Nem feleltem neki, kimentem a ház mögé, jól kibőgtem magam. Szép, csillagos éj volt. Később odajött hozzám és bocsánatot kért. Úgy dadogott, mint egy gyerek.

– Nem történt semmi! – feleltem. – Te legalább felkértél!

Hazafelé menet eszembe jutott, hogy mit kellett volna mondanom neki:

*Amikor felétek jártam,
Odalöktél egy citromot.
A leve a szemembe fröccsent,
És a mag szíven dobott.*

De most már késő volt. Nem volt már sírni se kedvem. Csak álmodoztam ott az ágyamon, hajnalig. Egész testemben éreztem a bomba ritmusát, úgy, ahogy nálunk táncoljuk, az ültetvényeken. Így aludtam el, az első bálom után, tizennyolc évesen.

*

Másnap ott várt a panzió előtt. Együtt mentünk be az egyetemre, autón. Beültünk a kávézóba, mindent megtett, hogy megszédítsen, még egy szendvicset is hozott nekem. Délután át kellett mennie Cidrába, felajánlotta, hogy elvisz. Elmagyarázta, hogy szobát keres, mert a szálláson, ahol lakik, nem hagyják tanulni a többiek.

Cidrában meg sem állt. Van egy tó a falu mellett, sokáig kerestük a nádasok között. Egy romos szállodában voltak a kiadó szobák, valaha jól nézhetett ki, de most éppen hogy lábom állt. A tulajdonosok ki akarták használni, hogy olyan közel van az egyetem.

Ittunk valamit a bárban, azután Nelson megkérdezte, hogy vannak-e szobák. Amikor megmondta, hogy egész évre lesz, rögtön leengedték az árakat. Egy öregasszony mindent megmutogatott. Hát, amint sarkon fordult, Nelson teljesen megőrült. Megragadott, rám vetette magát, én pedig úgy megijedtem, hogy kiabálni kezdtem. A nő visszafordult, Nelson azt mondta neki, hogy gondolkozni fog; olyan dühös volt, hogy dadogott.

Szótlatlanul mentünk ki a kocsinhoz. Emlékszem, szomorú voltam. Ha mindjárt első nap így viselkedett, akkor nem is szerethetett. Éppen csak le akart feküdni velem.

A lányok már kiskorukban megtanulják, hogy a férfiak gonoszok. Ilyennek születtek, a születésüktől fogva azok. A lányoknak nem szabad alkalmat adni nekik, hogy vétkezzenek.

Ami Nelsont illeti, hazafelé még egyszer megpróbálkozott. Ezúttal hosszasan elmagyarázta, hogy szeret. De lassan most is begerjedt, és minden úgy ért véget, mint a szállodában. Amikor letett a panzió előtt, biztos voltam benne, hogy soha többé nem látom őt.

Hiába, nem tehettem másként. A férfiak szemében egy lány, aki elveszítette a szüzességét, fabatkát sem ér. Azt képzelik, hogy másokkal is ugyanúgy hagyja magát. Azt mondják, hogy a nő olyan, mint egy zárt kapu. Ha valaki kinyitja, akárki bemehet. Mindenki megtudta volna, Nelson lett volna az első, aki eldicsekedett volna velem. Hát ebből én nem kértem. Úgy gondoltam, hogy tanulni fontosabb.

A következő napokban a lovagom nem jelentkezett. Néha láttam, nőket furikázott a kocsjában, olcsó, alkalmi ismeretségeket. Joga volt hozzá: a férfiak szabadok. Szükségük van a szabadságukra, nem tudnak megenni nélküle. Nem olyanok, mint a nők, akiknek igazán nincsen rá szükségük, hogy megerősokolja őket valaki.

Azután egy nap újra beállított. Félnék volt, azt mondta, hogy gondolkozott, és ha akarom, megtarthatjuk az eljegyzésünket. Ettől a naptól fogva hozzám sem ért. Reggel megvárt a ház előtt, ajándékot hozott, este hazakísért. Teljesen megváltozott.

Persze tudtam, hogy másokkal is jár, de mit tehetett szegény, ha már elhatározta, hogy engem tiszteletben fog tartani. Néha olyan szerelmes volt, olyan figyelmes, hogy kis híján mindent bevallottam neki. A textilgyárat és a New York-i utamat. De az utolsó pillanatban mindig megjedtem.

– És ha a mamám nem egyezik bele, hogy elvegyél? – kezdtem tőle egyszer.

– Akkor elrabollok – felelte. De láttam, hogy el se tud képzelni egy ilyen visszautasítást.

– Tudod – mondtam neki máskor –, én nem vagyok olyan, amilyennek képzelsz.

– Tudom – felelte. – Ezerszer jobb vagy.

Azonnal otthagytam volna, ha folytatom. Vagy pedig azt csinálhatott volna velem, amit csak akar. Ha elveszítették a szüzességüket, a lányok teljesen védtelenek.

Egy fiú számára ennek éppen az ellenkezője igaz. Nincsen veszténivalója, minden neki van kitalálva. Ha megkérdezik egy kisfiút, mire szolgál a micsodája, azt feleli, hogy a lányoknak fog örömet szerezni fele. És akkor mindenki megdicséri, a lányoknak pedig még hallgatózni se szabad. Hamar megtanulják a parancsolgatást, a lányok pedig azt, hogy be kell fogni a szájukat.

A testvérem, aki teherautóval járt *Coqui*-ba, soha nem akarta bevinni a sarumát a cipészhez. Csak nem képzeld, hogy ilyen női dolgokkal fogok vesződni? – kezdte. Gyalog kellett bemennem, egyszer még egy részeg is megtámadott.

Később, amikor megházasodnak, semmi se változik. Akkor se veszítik el a függetlenségüket. Elmennek inni a cimborákkal, a feleségüknek éppen csak odavetik, hogy „későn jövök haza”. Ezek meg csak várják őket, amíg bele nem fáradnak a sírásba. Mert egy asszony egyedül még csak moziba se mehet.

Volt egy lány az egyetemen, aki már az első évben férjhez ment. Amikor meglátogattam, egyedül találtam. A férje minden este kártyázni ment.

– És téged miért nem visz magával? – kérdeztem. Amíg az egyetemen voltak, együtt jártak mindenhová.

– Azt mondja, hogy „egy ilyen rossz hírű helyre nem vihetem el a feleségemet!”

Így viselkednek. Gyerekeket csinálnak, az asszony kihordja őket, isznak, játszanak, verekednek. *Machok*. Anyám tudta, hogy mi vár rám, ha nem tanulok.

Ahogy múlt az idő, Nelson egyre gyakrabban beszélt arról, hogy mi lesz, ha összeházasodunk. Ami engem illet, félttem a perctől, amikor majd mindent be kell vallanom neki. Egy férfit nem lehet becsapni, és én nem is akartam becsapni a férjemet.

Ismerek egy lányt, akit megdugott a vőlegénye. Eltitkolta, és hozzáment egy katonához. Akik csak ismertük, a legrosszabbra vártunk. Azt mondtuk, hogy becsapta a Szűzanyát, mert fehér ruhában esküdött. Szegény anyyira félt, hogy még a nászéjszakán se hagyta magát. Azt mondta a férjének, hogy beteg. Egy héttel később azután mindent bevallott neki. Az pedig megölte. Idejében kellett volna mindent bevallani.

A déli parton sokan mesélik egy gazdag guayamai lány esetét. Ez kint tanult az Államokban, és ott volt egy kalandja neki. Amikor hazajött, férjhez ment, a vőlegénye pedig semmiről sem tudott. Nagy lakodalom volt, több mint száz meghívott. Vacsora után elkísérték őket a szállodába, azután ittak, táncoltak tovább.

Kis idő múlva rohan ám egy inas, hogy a férj öli a feleségét. A lánynak volt két bátyja, rájuk törték az ajtót, és lett egy nagy verekedés. A lány visszament a szüleihez, ezek pedig visszazavarták az Államokba. Mind a két család kitagadta szegényt. Nemsokára meg is halt: elrákosodott.

Az a szokás, hogy a lányt, aki nem vérzik a nászéjszakáján, visszaküldik a szüleinek. Van, aki piros folyadékot visz egy kis fiolával, de hiába! A vér megalszik, a festék pedig ragad. A férfiak mindent észrevesznek. Nem lehet becsapni őket, szüzesség dolgában ők a szakemberek.

Így aztán, amikor Nelson újra házasságról beszélt, összeszedtem minden erőmet, és azt mondtam neki: – Figyelj, még csak nem is ismeresz! – és mindent elmondtam neki. A szökésemet, és ami New Yorkban történt velem.

Kemény csapás volt. – Hát ezt akartad mondani! – sóhajtott, mert még az autóban, Cidrából jövet, mindenféle mást ajánlott nekem. Minden nyílásomon be akarta dugni a micsodáját, csak nem az igazin, hogy – mint mondta – ne vegye el a szüzességemet. Én pedig azt feleltem neki, hogy azt ugyan nem veheti el! Azóta se felejtette el ezt a kijelentésemet.

Amikor magához tért, rám parancsolt, hogy várjam meg a *cafeteriában*. Egész nap egy csésze kávé előtt vártam őt. Este beállított. Nagyon *macho* volt, azt mondta, hogy végül is rendes lány vagyok, és lehet, hogy mégsem szakít velem.

A szemeszterem közepesre sikerült, nem tanultam. Még három és fél évem lett volna hátra, azt gondoltam, hogy egy ilyen hosszú erőfeszítés szóba se jöhet. A barátnőim mind elnéző tanárokhoz iratkoztak be, de nekem ilyesmi eszembe se jutott.

Nelson ritkábban kísért el, sokat kellett tanulnia. Egyébként olyan kedves volt, mint azelőtt.

Telve reményekkel mentem haza a nyári szünetre. Ráadásul az érkezésem napján volt egy esküvő a Telepen. A vőlegény, egy nagypapa, már haldoklott, mikor utoljára erre jártam. Azután kórházba került, ott ismerkedett meg a pappal, aki most végigcsinálta a szertartásokat.

Ez az esküvő valami fogadalomféle volt, mert már harminc éve a gyerekei anyjával élt, kilenc fiuk volt és tizenhét unoka, és ez a sok nép mind ott ünnepelte a két öreget. Az ifjú férj még egy beszédet is megengedett magának: – Hát ez most már nem oszt – mondta – és nem szoroz, de mégis örülök, hogy kibékültünk a Jóistennel is.

Mindenki sírt. Én Nelsonra gondoltam, meg arra, hogy talán mégsem olyan rosszak a férfiak.

Még a mamám is jó hírrel fogadott. A mellszobraim – Caesar és Mozart – sokat segítettek, a szellemek újra a pártjára álltak, és az egészsége is rendbe jött.

4.

Az élet

Akármilyen jó volt a Telepen, hamarosan unatkozni kezdtem. Fölmentem *Cayey*-be egy héttel az iskolaév kezdete előtt. Ez egy keddi napon volt, az út mentén mindenütt sorban állt a nép: kedden osztották a segélyeket. Az egyetem üres volt. Csak mászkáltam, körbe-körbe, a teleses rádiómmal a fülelem. Pontosan úgy éreztem magam, mint *Guayamában*, amikor ott akartam hagyni a gimnáziumot. De akkor dolgozni akartam, most pedig nem tudtam mihez kezdeni.

Vettem egy sorsjegyet, nem nyertem. Ráadásul, amikor kinyitottam a könyveimet, kiesett belőlük a boszorkány-füvem. Porrá száradt, és ez azt jelentette, hogy az év végén

megbukok. Mi több, a lányok, akikkel találkoztam, figyelmeztettek, hogy a karácsonyi szünet alatt Nelson visszahódította a régi menyasszonyát.

Azt mondtam magamban: hát, ha így állunk, akkor vessünk véget az egésznek! Fodrászhoz mentem, felöltöztem, és péntek este megnéztem a klubot, ahová Nelson járni szokott.

Micsoda kaland! Ott volt, és vele az a másik is. Táncoltak, így egészen egymás karjaiban. Meglátott a nyomorult, folyt a víz a hajából, még a zakója is a hátára tapadt. Még csak nem is köszönt nekem.

Egy másik kért fel, egy kövér, puffadt arcú ember, sánta is ráadásul, egy veterán. Azt mondta, ismer az egyetemről. Elég sokat ittam, néha láttam, hogy Nelson figyel, próbáltam úgy viselkedni, mint aki jól szórakozik.

Azután, mivelhogy kevés volt a lány (még nem kezdődött meg a tanítás), és a fiúk más és más negyedekből verődtek össze, éjfél után kitört a verekedés. Tíz perc alatt összetörték a székeket, a nők visítogtak, kiabáltak. Mindent feldúltak, lesöpörték a polcokról az üvegeket. Néhány perce még olyan körülményesen udvaroltak, most meg teljesen elvesztették a fejüket.

Azután a raktárra is sor került. Tompán puffogtak a zsákok, a suhancok tele kézzel osontak a tömegben, a fal mellett, mint a svábbogarak. Rombolni! Lerombolni mindent! A veterán elvonszolt a kijárat felé. Nemsokára a rendőrség is megérkezett.

Nehezen indultunk el, mindenki egyszerre akart kijutni az útra. Még láttam Nelsont, de a veterán nem engedett el, amint kint voltunk, rohanni kezdett velem.

– Gyere szépségem! – vicsorogta. – Feleségül veszlek. Megesküszünk.

– Ha csak erről van szó – feleltem –, meg is állhatsz.

Hát meg is állt, ott, az út szélén, még csak egy parkolót sem keresett. Alig tudott mozogni, olyan kövér volt. Egész rumfelhőt fúj a pofámba, és Kambodzsát emlegette, mit tudom én, miközben lehúzta a *pantymat*. Nagy nehezen elérte a célját, nem éreztem semmit, azt mondtam magamban, kész, ennek is vége van. Olyan józan voltam, mint aki nem is ivott.

Hát akkor látom ám, hogy az én veteránom keresi a falábát. Belőlem pedig kitört a nevetés, de olyan erővel, hogy azt hittem, belehalok. Ő meg ezalatt csak csatolta, csatolta a lábát és káromkodott.

Semmit sem éreztem, amikor csinálta, így aztán nem is nyugtalankodtam. Egy barátnőm elmagyarázta (ő egy orvostól tudta), ahhoz, hogy teherbe essen egy nő, mind a kettőnek egyszerre kell élveznie. Elévezni! Az ilyen szövegeken csak nevetni tudok.

Hallottam persze, hogy a Telepen a gondozónők ingyen osztogatják a fogamzásgátló szereket. De az asszonyok szégyellnek bemenni érte. Orvoshoz menni pedig még sokkal inkább. Azután sok mindent mesélnek. Hogy a tablettáktól hányingert kap az ember. Meg hogy kinő tőlük a szakálla. A kikötőben állítólag mind borotválkoznak a könnyűvérű asszonyok.

Tudom azt is, hogy kotont használnak a férfiak. De a barátnőm szerint csak a rossz lányokkal, hogy meg ne fertőzze őket valami nyavalya.

Otthoni használatra kilyukasztják, és felcsinálják a feleségüket. Aki nem akar gyereket, nem engedi, hogy hozzányúljanak. Nagyon kevesen használnak fogamzásgátlót. Attól, akinek csak négy vagy öt gyereke van, a barátai megkérdezik, hogy mit csinál a többi éjszaka alatt.

Vannak asszonyok, akik megoperáltatják magukat. Ingyenes ez is, a férfiak mégis ellenzik. Attól félnek, hogy megcsalják őket az ilyen herélt asszonyok. Végül is minden módszer veszélyes. Az irritálás méhrehyheséget okoz, a tablettá rákot, és a tüdőbaj elvi-

szi a sterilizáltakat. A keresztény hitvesek uniója felvilágosító gyűléseken figyelmezteti az asszonyokat a fogamzásgátlás veszélyeire.

A papok egyetértenek velük. Prédikálás közben felszólítják a híveket, hogy akik ilyen módszerekkel élnek, tartsák fel a kezüket. Azután elmagyarázzák nekik a bűnüket. Azt mondják, hogy a lelki életük pusztulásra van ítélve. De az emberek szerint nagyobb bűn, ha éhen halnak a gyerekek. Tudják, hogy nem a pap ad enni nekik.

Ennek az átkozott éjszakának azonban még nem volt vége. Visszamentünk a klubba, a veterán azt mondta, hogy iszik egy pohár bort, és faképnél hagyott. Mintha mi sem történt volna, az emberek táncoltak tovább. Nelson egyedül volt, a menyasszonya már hazament. Egyenesen odamentem hozzá, belém bújt az ördög:

– Menj a fenébe! – mondta. – Nem tartozom számadással neked.

– Szent Szűz! Tényleg elfelejtettél?

– Csak nem képezed, hogy én fogom összevarrni azt, amit más szétszakított?

Rám jött a nevetés, ahogy ott néztem őt. Kinevettem magam, a terveimet és a reményeim.

– Részeg vagy! – mondta és hátat fordított.

Elmondott mindennek. *Babosának*, ami azt hiszem szűzkurvát jelent. Én meg *gagonak* neveztem őt, mert olyan mérges volt, hogy beszélni se tudott. Mindenre volt egy válaszó. Amikor pimasz négernek nevezett, azt feleltem:

– És a nagymamád?

Jól céloztam, nyakig elvörösödött. A családját soha nem mutatta be nekem. *Adiod, rubia!* Ég veled, székeség!, mondta még, és az emberek nevettek körülöttünk, mert éppen akkor állt meg a zene.

Senki sem akart hazavinni. Olyan kimerültség vett rajtam erőt, hogy mozdulni se tudtam. Elaludtam, az asztalra borulva. Csak arra riadtam fel, hogy friss levegő csapkodja az arcomat. Egy másik autóban ültem, mellettem nagydarab acélfogú férfi vezetett.

– Jól szórakoztunk? – kérdezte.

Azonnal megértettem, hogy mi lesz a folytatás. Nem törődtem vele. Úgy látszik, ez az élet. Nem én fogom megváltoztatni a dolgokat.

Éppen újra elaludtam, amikor megtörtént az összeütközés. Csak a benzinszagra emlékszem, a füstre és a vér ízére. Vérzett az orrom. Később, amikor megnyaltam a számat, észrevettem, hogy hiányzik a két első fogam.

Ennyi. Amikor belenéztem a tükörbe, egy csúf néger nő bámult vissza rám. Sokáig néztem magam. Hol volt már az a fiatal lány, aki az első bálján olyan keservesen sírva fakadt! Azt mondtam magamban, hogy soha többé nem mehetek vissza az egyetemre. Hogy végetért az életem.

*

Pedig ott voltam az első tanítási napon. Elhatározni mindenfélét, szép dolog. De hová menjen és mihez kezdjen az ember?

Ezen a napon különben sem volt tanítás. A hallgatók a *cafeteria* előtt gyülekeztek. Tüntetni akartak, hogy miért, azt már nem tudom. Meghallgattam a beszédeket, a lányok hívtak, és én velük tartottam, szóltanul, hogy ne lássák a foghíjas ínyemet.

Felszálltunk egy buszra, San Juanba, a fővárosba mentünk. Mindenki vitatkozott, tőlem szerencsére nem kérdezték a véleményemet.

Tudtam persze, hogy Puerto Rico a világ egyik leggazdagabb országa. A legfejlettebb. És hogy mindez az amerikaiaknak köszönhető. Azelőtt nyomor volt és rabszolgaság. Csak annyit tudok, amennyit az iskolában tanítottak nekem. Nagydada ritkán beszélt ezekről az időkről. Pedig emlékezhetett rá, mert azt azért néha elmesélte, hogy hogyan szálltak

partra az amerikaiak. A hajók megálltak az öbölben, a katonák ledobálták a ruhájukat és fejest ugrottak a vízbe. Annyiszült meztelenül! – mesélte nagydada. Az anyák rohantak és bezárták a lányokat, nehogy valamit meglássanak.

Azt hitték, hogy itt csak indiánokat fognak találni, barbárokat.

A régi dolgokról nem volt szokás beszélni. Pedig biztosan lett volna mit, hiszen nagydada még rabszolgának született. De hát mit mondhatott volna! Az ültetvényeken mindenütt rabszolgák voltak az öregek. A mi vidékünk egy francia család tulajdona volt, a *Descartes*-oké. Amikor felszabadultak, nem volt nekik más, a rabszolgák felvették az ő nevüket. Lett vagy kétezer *Descartes* az ültetvényeken.

Mondják, hogy a felszabadítás nem hozott nagy változásokat. A *peonok* dolgoztak tovább, ugyanúgy, mint azelőtt. Igaz, hogy aki akart, elmehetett. De hogy hová, azt nem mondták meg nekik.

Meg aztán kaptak egy szabadulólevelet. A legtöbben elvesztették. Nagydada se hagyott ránk szabadulólevelet.

A buszon állt a vita. A fiatalok *independentisták*, függetlenségpártiak. Én is az vagyok, de különválni az Államtól? Az ember mindig függ valakitől; hol Amerika, hol Spanyolország. Akkor meg minek...

Meg szerettem volna kérdezni tőlük, hogy mit csinálnának, ha nem kapnák a segélyeket. Hogy nem mondtam semmit, a foghíjas ínyemnek köszönhetem.

Amikor megérkeztünk, San Juanban már javában állt a tüntetés. A rendezők ötös sorokba állította, táblákat osztogattak, én egy angol nyelvűt kaptam, így aztán elcseréltem egy másikra, amin *Ramon, sucio!* – Pizok Ramon! – volt a felirat. Soha nem tudtam meg, hogy ki volt, és hogy miért volt pizok a Ramon.

Mentem, mentem a forró napon a táblámmal a vállamon. Nem gondoltam semmire, legfeljebb arra, hogy ez az élet. Az ember megy, vonul, de hogy hová, merre, azt nem tudja ő maga se.

A nyugalom azonban nem tartott soká. Ellentüntetők is voltak, kitért a verekedés. Mivel egy templomhoz szorítottak, bementem. Bent hűvös volt, és félhomály; ide nem értek el az utcai zajok. Letettem a táblámat Szent Jakab oltára elé, letérdepeltem, megpróbáltam imádkozni hozzá. Hiába, nem ment. Állandóan arra kellett gondolnom, hogy *Ramon, sucio!* Pizok Ramon! Felálltam, és a falnak fordítottam a feliratomat.

Régen nem voltam templomban. Pedig katolikus vagyok, gyermekkoromban misére jártunk. Csak azért nem lettem elszóldozó, mert ahhoz fehér ruha kell, csipkeharisnya, cipő, és a mamámnak nem volt pénze ilyesmire. *Guayamában* volt egy fiatal pap, de utána, az egyetlen minden abbamaradt. Amikor kicsi voltam, gyakran kértem valamit, forró áhítattal, de az imáimat soha nem hallgatta meg az ég.

A lelkem mélyén hiszem, hogy van Isten, de éppúgy lehetséges, hogy csak az emberek találták ki. Ezen ne múljon! A nép nem vallásos az ültetvényeken, csak megszokásból járnak a misére. Én néha imádkozom a mamámért, főleg amikor róla álmodom.

Amikor kijöttem a templomból, a tüntetőket már szétzavarták. Találkoztam két lánnyal, behívtak egy lakásba. Ott már sokan voltak, mindenki el akart tűnni, mert a rendőrség összefogdosta a fiatalokat.

Vitatkoztak tovább. Amikor megtudták, hogy a templomból jövök, kinevettek. Később lemezeket kerestek és táncolni kezdtek. Elindultam haza, keresztülmentem a városon. Sok helyen tűz ütött ki, és be voltak törve a kirakatok.

Másnap azt mondták a lányok, hogy jól tettem, hogy elmentem. Azok a fiúk ellentüntetők voltak, de mire észrevették, késő volt, már összebarátkoztak velük.

Az egyetlen találkoztam Juanitával, akivel együtt végeztük el a középiskolát. Az első félévet a fővárosban töltötte, és csak most került vissza ide, a szüleihez valamivel

közelebb. Nagyon megváltozott, magabiztos volt és vidám. Amikor meglátta a fogatlan számat, megszidott:

– Ejnye, lányom – mondta –, ezért lógatod az orrodát? Elmész egy fogorvoshoz, felveszel egy kölcsönt, megcsináltatod.

Nem akartam kiábrándítani, de fogalmam se volt róla, miből fogom kifizetni a részleteket.

Sok időt töltöttünk együtt, neki panaszkodtam először. Fájt a fejem, elájultam nem is egyszer, reggel már vártam, hogy mikor kezd el forogni a fejem. Mivel hánytam is, arra gondoltam, hogy a baleset következménye a dolog.

– Ha nem ismernélek – nevetett a barátnőm –, inkább azt mondanám, hogy gyereket vársz.

Ilyen egyszerű volt a magyarázat. Állapotos voltam, megértettem egy pillanat alatt. Napokig feküdtem a panzióban, senkivel sem beszéltem. Egy darabig még reménykedtem, hogy hátha tévedek. De nem.

Egy reggel beültem a közös taxiba, és lementem San Juanba egy lányhoz, akit csak most ismertem meg, a tüntetés után. Hogy miért pont hozzá? Ő volt az első, aki eszembe jutott.

– Szentanyám! – mondta ez a lány. – És az apát nem is ismered?

– Csak annyit tudok róla – feleltem –, hogy falába van.

Olyan pofát vágott szegény, hogy kitört belőlem a nevetés.

Fekete lány volt, az északi partról. Megpróbált meggyőzni, sokáig kérdezgetett.

– Jól van! – jelentette ki végül. – Körülnézek! Ha már semmiképpen nem akarsz tartani.

Tudtam persze, hogy van, aki ezzel foglalkozik, hallottam róla nemegyszer. Nemrégiben tizenkét magzatot találtak *Cayey*-ban, dunsztosüvegekben. Évek óta ott voltak, és most egy pócegdör ásása közben kerültek elő. Az emberek azt mondták, hogy ez nem lehet egy helybeli angyalcsináló asszony munkája, mert az üvegeken amerikai volt a reklámszöveg.

A barátnőm hazajött, és megkérdezte, hogy van-e ötven dollárom. Egy médiumhoz mentünk, azonnal felismertem az oltárt. Az asszony is a mamámhoz hasonlított, megnyugodtam. Fájt, de mindegy, megtörtént a dolog. Egész nap aludtam. Este azt mondta ez az asszony, hogy minden rendben van, hazamehetek.

Visszautaztam *Cayey*-be, aludtam tovább. Juanita ébresztett fel, hívott, hogy töltsen a családjánál a vasárnapot. Beleegyeztem, frissnek és boldognak éreztem magam. Együtt mentünk, és a szomszédban, egy parasztszaládnál volt egy temetés. Egészen apró gyerek volt a halott, néztem a kis ökölbe szorított kezét, és szégyen-nyalázat, örültem. Egy cseppet sem éreztem szomorúnak magam.

*

Mióta ez történt velem, sok időt töltöttem az embereknél. Ültem és hallgattam, hol itt, hol ott. Nem mintha vártam volna valamit. Úgy éreztem, hogy nagyon messze vagyok tőlük, nagyon öregnek éreztem magam. Mintha nem is lettem volna jelen.

Amit hallottam, nem volt valami vidám. Nem volt nagy véleményem a házasságról, de mégis! – Ha tudnád – mondták a barátnőim –, amit én tudok, rögtön elzavarnád a vőlegényedet.

– Pedig nem vártam sokat – mondta egy másikuk. – Egy házat, egy embert, és hogy jól bánjanak velem. Hát ebből semmi se lett. A lányok azt képzelik, hogy szabadabbak lesznek, amikor elhagyják a szüleiket. De a házasság ezerszer rosszabb börtön, mondhatom.

– Amikor férjhez mentem, olyan szerelmes voltam, mint a nagyágyú – duplázott rá egy harmadik. Azóta megtanultam, hogy a férjemnek csak az kellett, hogy valaki mosson és főzzön rá. Azóta is csak ezt ismételve.

Jobban szerettem hallgatni ezt, mint a lányok hülye álmodozását az egyetemen. Azt mondtam magamban, hogy én úgysem megyek soha férjhez. Engem már *kidugaszoltak*, én már csak egy *destaponada* vagyok.

Ami a szerelmet illeti, sokat ezen a téren se tanultam.

– Jézusom! – kiáltottak fel, valahányszor a szex szóba került. Ez a legrosszabb az egészben!

Felfordult a gyomruk, ha csak eszükbe jutott.

– Eleinte – mondta egy barátóm – valahányszor rám tette a kezét, kiabálni kezdtem. Később azt mondtam magamban, hogy ez minden asszony sorsa, és még egyik se halt bele.

– Én úgy teszek, mintha aludnék – mondták többen is. Vagy azt mondom, hogy beteg vagyok. Ha mégis erősködik, akkor gyorsan fejezze be!

– Pedig, ha visszautasítod, joga van más nőt keresni magának. Egy ismerősöm férje kurvákhoz járt, kapott tőlük valami nyavalyát, megfertőzte vele. Így állt bosszút a feleségén. Hát nem rettenetes?

– Ó, nálam éppen ellenkező a helyzet! – mondta egy másik. – Úgy bánik velem, mint valami szenttel. Azt állítja, hogy az asszony a férfi második anyja. Tisztel, de úgy!

Mínél jobban siránkoztak, annál jobban megutáltam őket. Nem a férfiakat, nem. Ezeket a tehetetlen asszonyokat, akik nem tudják megváltoztatni az életüket. Igazuk van a férfiaknak, hogy *güümas*-t, tengeri malacot csinálnak belőlük. Hadd szüljék egymás utána a gyerekeket! Így legalább elfoglalják magukat.

Volt egy történelemtanárom, egy belga pap, aki kiugrott és megházasodott. Sokat hiányoztam, behívatott.

– Hogy van, Chica? – kérdezte, de ez csak olyan formáság volt, láthatta rajtam, hogy vagyok.

Még csak nem is biztatott. Azt mondta, tudja jól, hogy milyen az apátia. Húsz éve figyeli, ahogy a hallgatói abbahagyják a tanulmányaikat. Leblokkol az agyuk, az hiszik, hogy ha férjhez mennek, minden bajuknak egy csapásra vége lesz.

– Én nem hiszem! – feleltem, és akkor mintha felkapta volna a fejét. Nem tudtam mit mondani neki, kinyögtem, hogy dolgozni fogok.

– És mit akar csinálni? Nincs semmi végzettsége, és tele van munkanélküliekkel az ország. Nem keresnek senkit, vagy ha mégis, inkább csak férfiakat.

– Legfeljebb boszorkány leszek! A *macanda* éppen jó lesz nekem.

Igaza volt, de hát nekem dolgozni se volt kedvem. Megkérdezte, mit gondolok a jövőmről, ezt kérdezik a középiskolában is. Akkor, tizennégy évesen, azt feleltem: „boldog akarok lenni, meg akarok tanulni zongorázni, azután férjhez megyek!”

Most megrémültem. Azt feleltem, hogy a jövőre sosem gondolok.

Akkor elkezdte mesélni, hogy hogyan élnek az ő hazájában a lányok. Alig figyeltem oda. Hogyan lehetnének olyanok, mint a többi lány! Mi itt messze, nagyon messze vagyunk a világtól, ők talán még azt sem tudják, hogy létezőnk.

Még sokáig beszélt, szerettem hallgatni a hangját. Megígértem, hogy ha elhatároztam valamit, megmondom neki. De mivel, hogy olyan sokáig bent voltam nála, a lányok locsogni kezdtek, este felhívták őt és utánozták a hangomat. Soha többé nem láttam viszont a belgát. Itt nálunk így ér véget a legtöbb dolog.

Felültem a közös taxira, és útnak indultam a Telep felé. Örültem, hogy hazamegyek, de ahogy közeledtem, egyre fáradtabbnak éreztem magam.

Évek óta nem láttam az apámat, és ez most, ahogy ott ültem a *publicó*ban, hirtelen eszembe jutott. Úgy éreztem, hogy valami megváltozott. Nem ítélték már el őt, nem volt már bennem semmi gyűlölet. Látni akartam, elindultam a fertálya felé, csak így, üres kézzel, gyalog.

Évekig azt ismételtetem: elment, magamra hagyott. Most megértettem, hogy tőlünk el kell mennie annak, aki élni akar. Nem élhet porba tiporva azzal a tudattal, hogy még a családját sem tudja eltartani.

A belga azt mondta, hogy itt nálunk nem elég érettek a férfiak. Nem járt moziba, mert nem tudta elviselni, hogy végigröhögik a szomorú jeleneteket.

De mi mást tehetnének? Még egy kisgyerek temetésén is táncolnak, szórakoznak. Sírni luxus. És ha otthon parancsolnak is, máshol mindenütt engedelmeskednek. Ki tud így élni? Minden lénynek kell egy hely, ahol megbecsülik.

Tudják, hogy védtelenek, ezért van, hogy mindenbe beletörődnek, mindenre igent mondanak. Persze félnek is, hogy elvesztik az önuralmukat. Mert ha kirobbannak, mindent összetörnek. Akkor nem ismernek határokat.

Ilyesmik jártak a fejemben, miközben mentem az apámhoz. A ház egy gödörben volt, az ösvény alatt. Azonnal megláttam őt. Nyúlketrecet szögelt, körülötte fél tucat gyerek. Nekidőltem egy fának. Eszembe jutott egy dal, amire ő tanított meg:

*A sasmadár tolla kellene nekem
Hogy tetőtől talpig lefesthesselek.*

És nekem azt kellett válaszolnom:

*Nem festhetsz le engem tetőtől talpig soha
Mert nincsen a kezében a sasmadár tolla.*

Hallottam a régi hangomat, amikor most eldúdoltam, ezt az együgyű kis dallamot. Apám játszott a gyerekeivel, én pedig megfordultam és elmentem, hogy ne zavarjam a játékkukat.

Az egyetlen azt tanultuk, hogy a csillagok gyorsan távolodnak egymástól. Mint egy robbanás. És hogy a Föld is távolodik. Hamarosan üres lesz az égbolt, nem látjuk őket soha többé. Mentem, ott az ültetvények szegélyén, és arra gondoltam, hogy ezentúl ez a távoli jövő lesz a jelenem.

Ahogy haladok előre, egyre keservesebb mesélni. A legújabb dolgok a legnehezebbek. Amikor kicsi voltam, minden egyszerű volt. Nem volt csak a nap, az árnyék és a mama. Guayamában átvette a helyüket az álmodozás. Most pedig még a képzelet is elhagy. Körülöttem éjszaka van, és én nem tudom áttörni ezt a fekete falat. Amikor a jövőmre gondolok, szelíd, monoton dalt hallok, és szeretném kisírni magam.

Konrád Áron

Egyedül

*Hova fújja azt a kispihét a szél,
Mely a mindenség közepe most?
A fehér falak olyan átlátszóak,
És mit keres ez a szék?*

*Körültekintek, ahogy mezőn a szamár,
Vagyok, ahogy erdőben a gomba,
Mert ide lettem teremtve már.*

*Zsebre dugott kézzel fütyöntek egy nagyot,
Fütyöm messze száll,
Nagy, hideg egeken
Messze visszhangozok.*

*Kitartom a fejemet a szélbe,
Hova fújja azt a kis pihét,
Mely a mindenség közepe most?*

*Mit keres alattam a szék?
Csak azt, amit fölötte én.
De mit keres az isten
Fönn az égben, itt meg ott?*

Négysoros

*Szerelmes vagyok, hogy ürességemet,
Mely tátong köröttem, bennem és alattam,
E fénnyel, melyre rátalál a szellem,
Kitöltsem, befödjem és eltakarjam.*

Előlem vagy mögülem

*Álmos köpetje isteneknek,
A galambok köddé lesznek.*

*

*Fények szellők, foltok, színek,
Arcomon kis tábortűzek.
Az orrom és a világ között
Három fehér felhő lebeg.*

*

*Előlem vagy mögülem jön-e a fény,
Megyek felé, vagy ő jön felém?
Porhanyósan omlik a perc.*

Ámulat

*Állok az iskola előtt, a járdaszélen
Elmosódik a látkép szelíden,
Várom egy lányt, és elgyengülten csodálom
A fényt, mely túlhullámszik mostan
Az autón, úttesten, s rozsdabarna rácson.*

Nagy függönyök, bársony ágyak

*Nagy úr voltam, Perzsia királya,
Három nővel mentem a kádba,
Fenekükről fagyiztam éjszaka,
Csapkodtam sikamlós hasukat, hátukat.*

*Nagy függönyök, bársony ágyak,
Édes formák, új lendület,
Csak élvezem, csak élvezem,
Míg fagyalt nem leszek.*

*Fekete, barna, szőke hajzatok
Alatt a hát oly selymesen lehel,
S lentről a fenék oly nyersen néz föl rád,
Mint még semmitem.*

*Meztelenül a nagy szőnyegeken
Lengve lépnek, hevernek, vonaglanak
Kicsit esetlenül. Ó mily édesen élek!
Olyanok, mint kifogott halak.*

Tódor János

Kis magyar agressziók

Halálbokréta

Péter volt az első halottunk. Legalábbis, emlékezetem szerint, korábban a Bokréta utcai intézetben nem fordult elő életet követelő tragédia. Más kérdés, hogy K. Péter halála is csak közvetve köthető a házhoz, hiszen egy csepeli toronyház hetedik emeleti ablakából zuhant ki. Mint ahogy a történetünkben szereplő másik két bokkrétás exnövendék, G. Laci és K. Józsi sem az intézetben vesztette életét. Mind a hárman állami gondozottak, azaz az új szakmai zsargon szerint intézeti neveltek voltak.

Jómagam akkoriban a Bokréta nevelőtanárainak egyikeként arra lettem volna hivatott, hogy megregulázzam, a társadalmi elvárásokhoz idomítsam, s mindenekelőtt, hogy az életnek megőrizzem őket. Esetünkben immár jóvátehetetlenül csődöt mondtak a csupa nagybetűs nevelési elvek és módszerek, s csődöt mondtunk mi valamennyien, beleértve magukat a fiúkat is... Idejekorán buktak el egy olyan harcban, amiből győztesen kikerülni amúgy sem lett volna esélyük. Miközben értük szól a dal, kiszolgáltatott harmincezernyi *zacis* társukért is.

Peti

Ép ésszel ma is felfoghatatlan számomra Péter halála, mert végképp nem volt miéртje.

Vélt okairól a rendkívüli eseményről beszámoló igazgatói jelentésben az alábbiak állnak: „Június 3-án, pénteken délután hagyta el a házat, a szemle után, s ment haza apja csepeli lakásába. Ott nyugodtan és vidáman elbeszélgetett eltávozáson lévő katona testvérével. Utána szokása szerint diszkóba ment. A bátyja nem kísérte el. A rendőrségi jelentés és az apa elbeszélése szerint a diszkóból I. F. lakására mentek néhányan, és ott, az addigi megállapítás szerint, ragasztót is szívtak. I. F. nem növendéke intézetünknek, de a csepeli ragasztós galeri felderítése és növendékeink devianciáinak figyelemmel kísérése során már többször találkoztunk a nevével. Úgy tűnik, szerepe volt a lakásbiztosításban egy laza kötésű, nagyobb galeriban ragasztózó fiatalok számára. Elképzelhető, hogy K. Péter, aki nincs szokva sem az alkoholhoz, sem a ragasztóhoz, hallucinációs állapotban, önkontroll hiányában a hetedik emeleti ablakból kilépett. Mindez éjszaka egy óra körül történt...”

Péter a tragikus júniusi éjszakát megelőzően került a Bokréta utcai nevelőotthonba. Egy évvel korábban, alkoholos állapotban, ismerőseivel – akik között katona is akadt – gépkocsikat törtek föl.

Ő csak passzív alanya a történeteknek, a zsákmányból sem részesül. Talán ezért is ússza meg: a katonai bíróság egyévi próbára bocsátja. Csakhogy a próbaidő letelte előtt (ismét csak ittasan!) újabb balhéba keveredik, lebuknak, s halmazati büntetésre van kilátása.

(részletek egy készülő könyvből)

Amíg a tárgyalásra vár – talán prevencióból, hogy egy újabb esetleges bűncselekménynek elejét vegyék –, „utalja be” a gyámhatóság a Bokréta utca.

A jó kedélyű, barátságos és rendkívül segítőkész Petit társai gyorsan befogadják, nevelőivel is kifejezetten jó a kapcsolata. „Az intézet egyik legkedveltebb személyisége. Pedagógusok és növendékek egyformán szerették. Ő is szívesen élt a házban. Ezt mondta el az apának is néhány héttel a halála előtt...” – meséli róla az igazgató. Mentális állapotról a pszichológus így vélekedik: „Péter egyáltalán nincs veszélyeztetve devianciákban. Így a narkomániában, alkoholbetegségben és súlyosabb antiszociális cselekményekben sem. A nevelőotthonba ittasan sohasem jött be...”

Amikor az éjszakai szolgálatok után hazafelé indultam, más társaival együtt ő is többször elkísért – hivatalosan: kiszaladt a közértbe, kiegészítendő a reggelit –, s ilyenkor kölcsönösen meghívtuk egymást egy-egy kávéra a Mester utcai kis reggelizőbe. Péter majd minden esetben a közelgő tárgyalásra terelte a szót, szeretete volna, ha nevelőként én kísérem el. Természetes szorongás, félelem élt benne a büntetéstől, az esetleges börtöntől. Igyekeztem megnyugtatni, lelket verni belé. Győzködtem, próbáljon ne gondolni az egészre, magyaráztam neki, hogy kifogástalan magatartása egészen biztosan jó pont lesz majd a bíróság előtt.

Képtelenség, hogy a börtön fenyegető képzelet kergette volna öngyilkosságba. Ám az nagyon is elképzelhető, hogy az alkohollal és/vagy ragasztóval előidézett állapotban rajta fokozatosan elhatalmasodó depresszió motiválta tettét.

Feltéve persze, hogy önszántából lépett ki az ablakon. Mindenesetre a rendőri vizsgálat ezt a verziót szentesítette.

Laci

A többi sráchoz képest kiemelkedően jó képességű, és ennek megfelelően „kidörzsölt” vagány, a klasszikus önsorsrontó. Vonalzó, aki permanensen szökésben volt; a visszaeső piás, a „télakjai” során a Szív utcai nagymama és a Nyugati pályaudvar között pendliző Hering, aztán a szuperérzékenységből fakadó frusztrációs pengével (magán sebeket ejtve) „feloldó” Misi – ők voltak nálam a ház potenciális halálraítéltejei. No meg Attila, a szipuzó kőműves, aki belőtt állapotban a katonaságtól fegyverrel szökött meg, s jelenleg is a főváros utcáin, a végleggyengülés határán támolgó hajléktalan.

G. Lacival is sok baj volt, de nála – éppen, mert rendszeresen dolgozott – esélyt láttunk a megkapaszkodásra.

Ő születésekor került állami gondozásba. Anyját, apját nem ismerte, az iratok tanúsága szerint mindkét szülő elmeszociális otthon lakója.

„Agresszivitás, rendőri feljelentés” miatt egy kiegészítő nevelőotthonból helyezik át a Bokréta utcai speciális fiúintézetbe. Elkezd a szakmunkásképzőt, de kimarad. Lopásért (szobatársa szekrényét feltöri) és kóros szenvedélykeltésért (ragasztót visz be a házba) az intézet igazgatója jelenti fel, de az előzetesből szabadlábra helyezik. A zácit kisebb-nagyobb megrázkódtatásokkal vészeli át. Nagykorú lesz, ám nincs hova mennie, állandó lakcíme, mint több ezer sorstársának, továbbra is a Fővárosi Gyermekek- és Ifjúságvédő Intézet, az ideiglenes pedig a Bokréta utca.

Amikor leszerel a katonaságtól – más nagykorúakkal egyetemben –, megengedi neki az igazgató, hogy a házban maradhasson. Számos nézeteltérése támad a nevelőkkel, mert gyakorta italt hoz (hozat) be az intézetbe. Csoportnevelője, aki leszerelés után a hóna alá nyúl, felruházza, munkásszálláson helyezi el.

Innen megszakad a film.

Többször látják még a Blahán, meglehetősen lepusztult állapotban a Moszkva téren, mindannyiszor masszív szipusok társaságában.

Halála előtt néhány héttel a Böszörményi úton találkozom vele, elújságolja, hogy minden oké, egy csöveseket patronáló utcai gondozónál lakik.

G. Gyuri, aki éppen csövesben volt a Bokrétából, állított meg a Bérkocsis utcában. Tőle tudtam meg, hogy G. Laci lebukfencezett a Margit hídról. Hetekkel később fogták ki a Dunánál, s az állán lévő, verekedésből származó forradás alapján azonosították.

Jóska

K. Jósának, akivel azon a kora nyári napon egymás mellett álltunk K. Péter sírjánál – ő mint az intézeti gyerekek képviselője –, a Népszínház utcai „Kishalász”-ban meséltem el Laci szomorú végzetét.

Jóskát napokkal előbb szuperálták ki a seregből, ha emlékezetem nem csal, a veséjével volt baj. „Szabadulása” és persze a viszontlátás öröme hívtam meg egy sörre.

Azon az őszön még többször láttam színét vesztett, kivált a romák körében divatosnak számító joggingban; a Népszínház utcában csellengett, mindannyiszor egyedül.

G. Lacihoz hasonlóan ő is csecsemőkora óta állami gondozott, a főtí gyermekvárosban nevelkedik.

A nyolcadik után padlóburkoló szakmát tanul, de az iskolából magatartása miatt kizárják. A tizenöt esztendő Jóskát ilyennek látja a fővárosi GYIVI pszichológusa: „Mentális szintje alacsony, munka- és feladatvégzésnél egyaránt érdektelen. Logikai fejlettsége jelentősen elmarad életkorától, absztrakciós szintje, fogalomrendszere úgyszintén. Toleranciája alacsony, nem tűri a korlátozást, döntéseiben öntörvényű. Főleg agresszív reakciókkal, durvaságokkal válaszol környezete elvárásaira. Családi háttere instabil. Az apjával kapcsolatot nem tart. Az anyjának két, majd három gyereke született különböző élettársaktól... A kiskorúnak voltak antiszociális cselekményei: lopás, szökés, csavargás. Sodródó, minden irányból veszélyeztetett...”

Jóska a Bokrétában sem örvend túl nagy népszerűségnek: kimenőit rendszerint Fóton tölti, de viselkedése miatt hamarosan onnan is kitiltják. Pesten állítólagos fodrász nővérrével tartja a kapcsolatot; valóságos telefonfóbia alakul ki nála, a nevelőket folyton a telefontal zaklatja; ha nem engedik meg neki, dührohamot kap, fenyegetőzik. Őt sem tartják számon a piások és a szipusok között.

Nekem újra csak Gyurka, Gyurika, a Blaha réme hozta a hírt: K. Jóska szipus állapotban a Kálvin téren, a csúszdáról fejest ugrott a betonba. „Négy-öt napig élet és halál között lebegett a traumatológián” – mondja N. János, a Bokréta új igazgatója, aki azóta sem érti, hogy mi történhetett Jóskával.

A cigányok kulturális egyesületébe járt, büszkén mutogatta Péli Tamás festőművész személyesen neki címzett meghívóját. Még egy táborba is elvitték, ahol kárpátaljai magyar lányokkal ismerkedett meg, levelezett is velük. Gyakran bement a házba, mert oda érkeztek a levelek.

– Mindig munkáruháiban láttam, úgy tudtuk, hogy egy maszek festőnél dolgozik – emlékezik az igazgató. – Pilisvörösváron lakott az anyjánál, ott is temették el. Az édesanyját egyébként az öt év alatt, amióta én ismertem, egyszer sem említette. Én is a temetésen találkoztam vele először.

Csővesharc

Miközben Varga Imre *Utalakók* című hajléktalan-szociográfiáját olvasom, mondja a rádió a hírekben, hogy az internet-világhálón látható egy *Csővesharc* című amerikai film, amelyben hajléktalanok ütik-gyilkolják egymást életre-halálra. A hírszerkesztő,

nyilván, hogy fokozza a hatást, részleteket is elárul a videóra vett bunyóról. Eszerint az egyik csöves fejét kollégái egy vasajtóba verik szisztematikusan, mindaddig, amíg véres, eldeformálódott arcú társuk el nem veszi az eszméletét. A másíknak egy rozsdás harapógóval húzzák ki a fogait, míg a harmadik szerencsétlennek meggyújtják benzinnel lelocsolt haját. Az utcai szabadkézi harcot a kutyaviadallal ötvöző gladiátorjátékért a csövesek pénzt kaptak a filmesektől. A bemondónő, mintha csak kedvet akarna csinálni a dologhoz, befejezésül még hozzát teszi, hogy eleddig háromszázezen töltötték le a „megdöbentő dokumentumfilmet” a netről.

Bravó, mondom magamban, aztán eszembe jut, hogy nekünk megint sikerült megelőzni a Nyugatot, akarom mondani Amerikát. Két éve valamelyik tévé valamelyik meghökkentésre-megbotránkoztatásra fókuszáló magazinjában mutattak részleteket egy kézi videokamerával rögzített moziból, amelyen ugyancsak hajléktalanokat ütöttek, rugdostak, gyűjtöttek föl. Egy apró eltérés azért akadt a két valóságshow között. A magyar hard-dokumentumfilmen ugyanis nem csöveseket engedtek egymásnak. Azon, ha jól emlékszem, rendőrtiszt is iskolások fogtak hozzá („Vesszen a fergese!”) a rendcsináláshoz. Gondolom, a nem mindennapi élményt másokkal, társaikkal is szerették volna – mondjuk sörözés közben – megosztani, esetleg iskolatársaiknak házi oktatófilmként vetítettetni, ezért az egészséges, jól táplált, rendpárti leendő rendőrtisztek akciójukat mindannyiszor dokumentálták is (vesztükre), ezáltal megspórolva nyomozókollégáiknak a bűncselekmény bizonyításának munkáját. Ezekből a fiúkból, akiket azóta nyilván már bíróság elé állítottak, talán el is ítélték, valószínűleg nem lesz rendőrtiszt, mindazonáltal a valóság-szakmában szinte – korlátoltságukkal egyenes arányban – korlátlanok a lehetőségeik. Meglehet, hamarosan ők lesznek a producerei (operatőrei, rendezői, keretlegényei) a legújabb Big Brother-nek, ahol a profitra hajtó média-perverzió által kielégíthetetlennek hazudott nézői kíváncsiság mondjuk a hajléktalanok zárt világába lehet be estéről estére. („Kapcsoljuk a Máltai Szeretetszolgálat vonatszállását villanyoltás előtt fél órával a Vasút utcából”, „Nézzem be velünk egy ingyenebédre a Dankó utcai menhelyre!” Kíváncsi rá, hogyan szeretik „Mr. Csólakó és barátjánője a Szabadság-hegyen télvíz idején a szabad ég alatt egy fóliával letakart ágyon?” „Ma éjjel hajléktalanvadászatot közvetítünk a budapesti aluljárókból.”) És nem egyedülálló esetről van szó: tavaly télen egy részeg rendőrtiszt helyettes és a metró biztonsági emberei rugdostak össze egy, a föld alatt menedéket kereső otthontalant, nem sokkal később Székesfehérváron tizenéves kölykök gyűjtöttek föl egy romos épületben magát meghúzó csövest, aki halálra égett. Hogy miért? Brahiból. Meg aztán a hajléktalan a legideálisabb áldozat: általában védekezésképtelen, s attól sem kell tartani, hogy a segítségére sietne bárki. Eleddig több mint kéttucatnyi magyar állampolgárt gyilkoltak meg magyar állampolgárok, csak azért, mert azok *mások*, tőlük eltérőek, esetünkben kiszolgáltatott utcalakók voltak. Ha ez így megy tovább, hamarosan szabadidős programmá válhat Hajnóczy Péter nyomasztó látomása, amit húsz évvel ezelőtt *Jézus menyasszonya* című kisregényében jövendölt: kilövési engedélyt adnak majd ki a hatóságok a hajléktalanokra.

A mély valóság megközelítésének hiteles dokumentumaira – amivel más megszállottakkal együtt Varga Imre is próbálkozik – nem igazán vevő ma – tisztelet a kivételnek! – a Havas Henrik bestseller „szociográfiáin”, a Mónika- és Claudia-show-kon (alul)iskolázott (tegyük hozzá a média mai gurui által mélyen lenézett és megvetett) olvasó, néző. „Fecseg a felszín, hallgat a mély”: a valóság módszeres, irányított elhazudásának tanúi vagyunk a tömegmédiában; a fogyasztásra aptorozott XXI. századi proletárok abban a hiszemben élnek, hogy láncikat már elvesztették, holott csak most került igazán orrukba a karika.

Permanensen folyik agyunk atmoszája: manipulálnak bennünket, tehát vagyunk. Ma semmi sem az, aminek látszik. A XXI. századi tömegember önmaga torz kreatúrája, egy,

a saját beteges képzelete által teremtett fikció. Akit napról napra televízióhoz szögeznek a szappanoperák, a valóságshowk a maguk képernyőgyalázó csepűrágóival, a KISZ-titkárokból lett politológusok és más véleménymondók, előbb-utóbb maga is a virtuális, talmi valóság (amiről természetesen azt hiszi, hogy az az igazi) részének képzeletét magát. Miért érdekelné őt ezek után, mi folyik a tévétúdiók kreálta világon túl. Immár nem a Nagy Testvér figyel minket, mint (az) 1984-ben, immár mi lessük megbűvölten az ő kívánságait. Ülünk bambán a tévé előtt, bebarangoljuk, csillogó-villogó bevásárlóközpontokat, (a magyar posztproletárok elsősorban szemükkel shoppingolnak), és boldogok vagyunk, hasonlóképpen József Attila másfél mázsás, szőke sertéséhez. Itt a létünk a tét (ha még egyáltalában visszafordítható ez az öngerjesztő folyamata, a művalóság tényerése valódi életünkön). Lehet egy gagyi országban élni?

A hajléktalanok, ahogy a fronton a katonák, csak a legkritikább esetben adják föl, s fordulnak önmaguk ellen. Megszoktuk őket az aluljárók zugaiban a kihajtogatott papírdobozokon, a várótermek, parkok padjain. Ahogy türelmes megadással várnak bebo-csátásra jellegzetes műanyag szatyraikkal az ingyenkonyhák bejáratai előtt. Ugyanúgy hozzátartoznak a városképhez, mint választások előtt a politikusok plakátjai, a pesti járdán a kutyaszar. Túlságosan is megszoktuk őket. Igazából nincsenek velük kapcsolatban érzelmeink. Szemünk már közömbösen átsiklik rajtuk, ha orrunk olykor még, kivált tömegközlekedési eszközökön, csúcsgalambban és testközelen, tiltakozik is. Átfutjuk a róluk, kivált karácsony tájt írt szívhez szóló riportokat, de már nem érzünk büntudatot. Miért is éreznénk, amikor harsogja a rádió és a tévé, hogy a Blahán és a Petőfi Csarnoknál naponta háromszor osztanak nekik a szeretet ünnepnapjain ingyenkaját. Érezzen büntudatot az, aki nem tud nekik munkát, lakást adni, s a rólunk lenyúzott adóból emberhez méltó egzisztenciális helyzetbe hozni őket. Érezzen büntudatot a Magyar Köztársaság mindenkori kormánya. És érezenek büntudatot saját sorsuk illetően alakulása miatt ők maguk is. Közhely: a hajléktalanok 90 százaléka a családi fészekből a válás után kiebrendült, alkoholistával megvert férfi. Emlékszem, a kilencvenes évek legelején Csepelen még álltak a gyárak, de a munkásszállókat már megszüntették. A munkásszállókról kidobott munkavállalók, akiknek nem tellett albérletre, hetekig a stadion melletti éjszakai diszkóból jártak dolgozni.

A csőlakók, a hajléktalanok nem kelnek fel a regnáló rezsimek ellen, nem csinálnak forradalmat. A permanens kiszolgáltatottság, a sorozatos megaláztatások, a testüket és lelküket az utcalét során megtámadó betegségek elsorvasztották bennük a lázadás szellemét. A társadalmi lenulláztottak, a demokrácia selejtjei nem állnak bosszút (ha csak nem tekintjük annak azt a futó kellemetlenséget, amit látványuk a többieknek okoz). Jól tudják ezt a politikai pártok, ezért nem is számolnak velük. Az utcalakó megbízhatatlan, vagy inkább semmilyen választó. Más kisebbségektől eltérően képtelenek az önképviseletre, önvédelemre, nem tűntetnek a Parlament előtt, nem vándorolnak ki Strasbourgba, így aztán a nagypolitikának nincs dolga velük. (Bár a rendszerváltás hajnalán akadt ilyen próbálkozás, még pártot is szerveztek politikai kalandorok belőlük. Aztán miután ezek az „irgalmas szamaritánusok” a médiában kiélvezték a mások nyomorúságán nyert népszerűséget, gyorsan magukra is hagyták a csöves népet.) Mintha nem is léteznének. A hajléktalanok az össznépi cinizmus áldozatai. Gagyiország ugyanúgy nem tud megbirkózni hajléktalanjaival, ahogy az aluljárókat, metrólejárókat eltorlaszoló zugárusaival, utcasarokra kitett importált bérkoldusaival, a Rákóczi-téri kocsisorról elüldözött, ugyanakkor legalizált kurváival, akikkel szemben a önkormányzati hatalom évek óta törvényt sért, mivel nem biztosít nekik szakmájuk gyakorlásához helyet. Nem jut pénz, erő és akarat a *reszlire*, marad a magyar dzsumbuj.

Fradi-vonat

– *Fehérvári cigányok, b...k az anyátok!* – hallatszik egyre hangosabban az üvöltő dervisekre hangszerelt kórus, majd tőlem pár lépésre sőrösüveg robban a peron betonján. Két lehúzott ablakban bőszen lengetik a zöld-fehér zászlókat, miközben csak úgy röpködnek a válogatott trágárságok a vonatra várakozó, mit sem sejtő, ám egyre inkább elképedő publikumot mocskolva. A Fradi-vonat (a menetrend szerinti kanizsai gyors) percre pontosan futott be Székesfehérvárra. A mellettem ácsorgó cigány házaspár megszeppenve figyel a sínen érkező veszedelmet; a férfi csak azért is bátorságot merít, s tuszkolná fel asszonyát a lépcsőn, de az megmakacsolja magát. Aztán már ő csimpaszkodik ura karjába, és sivalkodva ráncigálja a peronról kivezető aluljáró felé. Egy tizenéves roma srác kóláját a büfé bádogpultján hagyva futva menekül.

– Uram, a rombolást nem kell tanítani, az benne van az emberben – mondja az ősz hajú, idős férfi, aki mellett a kupében letelepszem, amikor az előbbiekről ejtünk szót. Gyuri bácsi – a BLASZ II.-ben focizó MOM egykori trénera – túl a hetedik ikszen ma is elkíséri a vidéki meccsre kedvenc csapatát. Tőle tudom meg, hogy Siófokon játszott a Fradi, s az utolsó percben az ellenük megítélt tizenegyesen üszött el a három pont. A siófoki rendőrök akár egy megvadult csordát kísérték az állomásig a felajzott fővárosi drukkerhadat. Gyuri bácsi szerint ott nem volt balhé. Itt a vonaton hat egyenruhás rendőr meg egy bóbiskoló németjuhász felügyeli a legfanatikusabb zöld sasokat. Nem volt nehéz megszámolni őket: a párnás első osztály melegében kényelmesen elterpeszkedve vigyázzák a rendet. Mindenesetre a vonaton ez a *tartózkodó* jelenlét is elegendőnek bizonyul. Nem úgy a Déliben.

Ahogy leszállunk, a több száz fős FTC-különítmény bomberdzsekis, Martens-bakan-csos, surranós kemény magja – lehetnek úgy harmincan – katonás szakaszalakzatba rendeződik, s kórusban a „Fehér Magyarország”-ot! skandálja. „Über alles Franzstadt”-ot óbégatva veri a vigyázzmenetet, lendíti előre (amúgy náncisan) a jobb karját. Kiürült borosflaskák csattannak és törnek el a vagonok oldalán, hogy azután a halálos seb ejtésére is alkalmas, üvegyaknál markolt *kézifegyver* a fekete és zöld dzsekik zipzára mögé rejtve várjon a bevetésre.

Valamit észrevehettek a fiúk, mert hirtelen egy nyolc-tíz fős előőrs válik ki a skinhead masszából, s megiramodik a váróterem irányába. Szaporázom én is a lépést, s közelebb érve látom, hogy két fekete hajú, sötétebb bőrszínű fiatalember beszélget ott, belülről támaszkodva az üvegajtónak. Vesztükre háttal állnak a peronnak, így mit sem sejtenek a rájuk leselkedő veszélyből. Mire fölocsúdnak és menekülni próbálnak, már késő. Azazhogy a fürgébbiknek, aki a várócsarnokon átvágva a metrólejárat felé szalad, sikerül egerutat nyernie. Fehér pulóveres társa azonban zavarodottságában az ajtót feltépve kifelé igyekezik, így éppen a bőrfejük karjába fut. Még arra sem marad ideje, hogy kezét védekezőleg arca elé emelje. Öklök sújtanak le rá, ormótlan bakancsok terítik le, és amikor már a földön fekszik, akkor sem kegyelmeznek neki, véresre rugdalják a fejét. Félájultan vonaglik, dobálja magát a betonon, segélykérő ordítása lassan reményvesztett hörgéssé csendesül. A skinheadek hamar megunják a „mókát”, nem így a vérszagra odagyúlt bámészkodók némelyike. Konszolidáltak öltözött középkorú urak is kipróbálják, milyen egy tehetetlen, megsebzett emberbe belerúgni. Egyikőjüket látásból ismerem, mérnökként dolgozik a MÁV vezéregazgatóságán. Sunyi, módszeres és undorító a lincs. – Így jár minden büdös arab! – harsogja egy begipszelt kezű földrukker, mire elégedett röhögés a válasz.

Arrébb, az újságosstandnak támaszkodva két vasutas figyel elszörnyedve a történetet, mozdulni sem mernek. Bennem a tehetetlenségnél talán csak az öngyűlölet nagyobb: érzem, ahogy a félelem kúszik fölfelé a tarkómon. Nincs annál szörnyűbb, mint kiszolgál-

tatva lenni saját gyávaságunknak. Pillanatokig tart az egész, másodpercek alatt játszódik le, akárcsak bennem a rövidzárlat.

Aztán rohanok vissza a vonathoz a rendőrökért. Mondom nekik izgatottan, hogy mi történik, hogy siessenek az istenért, mert talán már nem is él a szerencsétlen. Nyugalmukból nem sikerül kizökkentenem őket. A kutyás poszt egy tapodtat se mozdul a szerelvény mellől, pedig nincs azon már senki. Mire odaérünk, a srác sincs már sehol. Talán a vasutasok mentették ki, vagy ő tért magához, s vonszolta el magát.

Míndeközben a csőcselék rá se hederít a magabiztosnak a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető egyenruhásokra, önfeledten szórakoztatja magát. – Fogjunk zsidó! – rikoltja egy zöld-fehér sálas kipirult kopasz, s fekete kötött sapkás társa máris letépi és összetapossa egy fiatalember szemüvegét. A rendőrök tessék-lássék módra lépkednek a metróbá zúduló csürhe után. Megvárják, amíg a tömeg java fölszáll, de tovább már nem kísérik őket. A kocsiban, ahol nekem jut hely, nem találnak megfelelő alanyt (az állomásokon senki nem mer fölszállni), akibe belekóthetnének, ezért csak a Blahán folytatódik a műsor, vagyis az irányított – mert hiszen három-négy jól elkülöníthető figura vezényli ezt az alkalom szülte terrort – embervadászat. Borosüvegek repülnek a rémülten a falhoz lapuló koldusok és hajléktalanok közé, a villamosmegállóba vezető lépcsőn röhögve rugdosnak le egy fiatal fiút.

Frankie, Janók, Dollárka meg a többiek

Janókot és Hunét azonnal megismerem, amikor a II. kerületi kapitányság folyosóján meglátom őket. Ők is aktív (ha nem is fő) szereplői voltak a síófoki meccs utáni skinhead ámokfutásnak. Azóta több hét telt el, én cigány családokat megtámadó kopaszok ügyében gyűjtök anyagot. Hamarosan kiderül, Janók és Hune ugyanezért ücsörögnek itt, amiért én, lévén az eset I. és II. rendű gyanúsítottjai.

Húsvéthétfőn történt a dolog a Húvösvölgyben, amikor egy tíz-tizenöt fős társaság két cigány család házának ablakait törte be, s agyonveréssel fenyegették a méltatlankodó lakókat. A fiúknak nincs kifogásuk ellene, hogy részt vegyek a kihallgatásukon. Arra hivatkoznak, hogy ittasak voltak, s véletlenül törték be az üveget. Mikor vége a procedúrának, kérem őket, üljenek le velem, kíváncsi vagyok rájuk, ádáz cigányellenességük indítékaira, s egyáltalán, az életükre. Vigyorogva húzzák el a szájukat, nincsenek túlságosan elragadtatva az ötlettől. Végül abban maradunk, hogy megbeszéljük a többiekkel, s ha a banda is úgy dönt, akkor – nemcsak ők, de mindannyian – szoba állnak velem.

Már másnap reggel csöng a telefon: Janók üdvözlő és tudatja, oké, eljöhettek hozzájuk, ha annyira ragaszkodom hozzá. Várni fognak a húvösvölgyi buszvégállomáson, a Pléh kocsma nevű ivó bejárata előtt. Azért előtte és nem bent, mert onnan ők botrányokozás miatt ki vannak tiltva.

Meglepetésemre mégis a kerítésen belül ülnek körül egy rozsdás asztalt. Úgy látszik, a kerthelyiség demilitarizált övezet: itt ilyenkor még nincs kiszolgálás. Mondják, próbáltak sört kérni, de a marcona csaposnő elhajtotta őket. Nekem biztos nagyobb szerencsém lesz, biztatnak. Odabent bizalmatlanul méreget az asszonyság, jól tudja ő, kiknek lesz a sör, végül is nem meri megtagadni.

Kiteszem a magnót az asztal közepére, aztán mondom a srácoknak, hogy engem legkevésbé a húsvéti balhézásuk érdekel, különben is értesültem róla, hogy a rendőrség megszüntette velük szemben az eljárást. Kitérő örömmel fogadják a hírt, s ettől kezdve kérdezni is alig kell, ömlik belőlük a szó. Beszélgetésünk legjellemzőbb részleteit „vágatlanul”, kozmeti-

kázás nélkül adom közre. A kérdéseket azért hagyom el, mert érzésem szerint csak megtörné a vallomások folyamatosságát. Így látják tehát ők, a hűvösvölgyi skinheadek.

Hune nyúlánk, 16 éves fiú, a szakmunkásképző első osztályából maradt ki. – A Hűvösvölgybe verődünk össze kábé másfél éve, húszan-harmincan. A legtöbben ugyanabba az általános iskolába jártunk. Fölmásztunk a sziklához szalonnát sütni. Kezdetben csak kólát ittunk, aztán literes üveges bort, később már sört és vodkát is. Piáltunk, cigarettáztunk, dumáltunk, utána meg onnan indultunk buliba. Először ide, a Fenyves-klubba jártunk el, de kitiltottak bennünket. Maradt a Jókai-klub, a Petőfi Csarnok, olykor eljártunk az Ady Művelődési Házba. Ha skinhead zene van, akkor a Tüzes víz – Viking klubba is elnézünk mostanában, Angyalföldre. Főleg Egészséges Fejbőrre, Akcióegységre, Magozott Cseresznyére, szóval olyan kopasz dolgokra. Én egyébként inkább SKA-s vagyok, mint skinhead. Nekem nincs bomberdzsekim, doktor Martens-bakancsom, mint a bőrfejúeknek, a hajam is más. A Lékaiban, ahol tanultam, sok kopasz gyerek volt, ott szoktam rá a technozenékre, a Nizzer Ebb a kedvenc zenekarom.

A cigányokat, azokat nagyon nem bírom, de nem a színük miatt... Sokszor előfordult, hogy megverték, pedig akkor még nem volt ilyen a hajam meg a szerelése. A barátomba is belerúgtak a buszon. Mindig olyankor jöttek ránk, amikor többen voltak. Na, ez nekem nem tetszett! Az a véleményem, hogy ez a *dolog*, köztünk meg a cigányok között, sohasem fog befejeződni.

De nehogy azt hidd, hogy a skinheadek egységesek. A Felszabadulás téri kopaszok azok mindenkit válogatás nélkül elvernek, bennünket is.

Janók 18 éves, fekete bomberdzsekit, bordó Martens-félcipőt visel, ő is a szakmunkásképzőből maradt ki. Most az apja mellett dolgozik. – Hogy mennyire csináljuk divatból a cigányellenességet? Hát, nem tudom. De hogy kialakul ez előbb-utóbb mindenkiben, az biztos. Ha a mai negyvenévesek fiatalabbak lennének, szerintem ők is lerúgnák a cigányokat. Mert a felnőttek is ugyanúgy utálják őket, csak nyíltan nem mernek beszélni erről. Amikor hűsvétkor bevitték bennünket a Romelbe (a II. Kerületi Rendőrkapitányság a Rómer Flóris utcában), jött egy rendőr és azt mondta, hogy inkább egy kézigránátot kellett volna bedobnunk az ablakon, akkor biztos nem maradtak volna nyomon.

Frankie 16 éves gimnazista, ő talán a legkonszolidáltabb fiú a csapatban. – Nem azért utálom a cigányokat, mert a többiek is utálják őket, és hogy ez nálunk kötelező lenne. Én nem vagyok se skinhead, se SKA-s, csak egy mezei Depeche Mode-os, de ezzel kapcsolatban ugyanaz a véleményem, mint nekik.

Cérna 17 éves, szemüveges, duci fiú, aki „állásban” van; a csoport „ideológusa” – Nagykovácsiban lakom, én vagyok ott az egyedüli kopasz. Él nálunk a faluban vagy ötven-hatvan cigány, akik engem naponta megfenyegetnek, megjegyzéseket tesznek rám. Szerintem a kopaszoknak nem a *fő dolguk*, hogy cigányokkal foglalkozzanak, csak a garázdaságaik miatt fordulunk ellenük. Mert a garázdaság benn van a vérükben. Több száz évig olyan környezetben éltek, hogy nem szokták meg a rendet...

De az arab sefteseket is gyűlölöm. Ők csak azért jöttek ide, hogy hamis pénzzel üzlethajózzanak. Apám egyik kollégáját hatvanezer forinttal vágta át. Fölvásárolták a fegyvereket az oroszoktól, meg külföldről is hoznak be, adják-veszik. Pont a cigányoknak adják el, akik másnap ránk fogják. *Hát nem kell ez nekünk!* A rendőrök is védik a cigányokat...

Janók: Nem mindegyik...

Cérna: Ne mondjad már... Én még a Moszkva téri tarifájukat is tudom. Ötszáz forintot kapnak a virágárosoktól, ezret meg az itt a piros, hol a pirosozóktól. Láttam, amikor az egyik cigány borítékot adott át a rendőrnek. Minket meg megbilincseltek, amikor bevitték. Meg egyre azt hajtogatták, hogy mennyire utálnak bennünket. És milyen jó lenne, ha végleg eltűnnék a környékről. Hunét meg a Titit leverték gumibottal. Nagy Ühümnek

meg a karját nézték, hogy nem narkós-e. A nála lévő kindertojásban keresték a kábítószert... A cigányokkal meg jattoltak.

A zsidókat, azokat én csodálom, mert nélkük nincs gazdaság. Hitlert nem szeretem, mert kiirtott egy csomó olyan embert, akikre még szükség lett volna. De például felnézek Horthy Miklóstra, mert volt neki egy olyan eszmevilága, amit lehet tisztelni. Alatta felvirágzott az ország, annak ellenére, hogy Trianon miatt elveszítettük a korábbi nyersanyagforrásainkat is... A mai pártok közül senkivel sem szimpatizálok, ezek mind csak a széthúzást akarják... Csak etetnek bennünket, aztán amikor bedőlünk nekik, fölhasználnak... Hozzánk az egész skinhead-ügy Nyugatról jött be. Az igazi skinek komplett fasiszták.

Nagy Hüme a maga 19 évével itt a legidősebb; akadozva, hümmögve beszél, innen a beceneve; szüleiével és öccsével, aki szintén „sziklás”, hat évig élt az akkor még NDK-beli Erfurtban; újságkihorodóként dolgozik. – Ez nem igaz! Én félig-meddig német skinnek tartom magamat. Ma is gyakran kijárok anyámmal Németországba, Erfurtban van egy csomó kopasz cimborám. Úgyhogy alaposan ismerem őket. Vannak a nációk, akik fekete bombert hordanak, aztán a zöld dzsekisek, meg a piros bomberdzsekis balosok. Ezek állandó háborúban állnak egymással. Főleg a feketék meg a pirosak nyírják egymást.

Janók: A romákkal azért van bajom, mert bejönnek az országba, amikor itt is lassan egy-millió munkanélküli van. Itt árulnak Máriaremetén, a buszfordulóban. Vajon mit szólnak a külföldiek ahhoz, amit a Moszkva téren látnak? Úgy néz ki, mint egy afrikai rabszolga-piac. Mintha Magyarország egy cigány ország lenne. Én azt is megszabnám, hogy hány gyerekük lehet. Mert most mi van? Az apró gyerekeiket küldik be lopni a boltba, mert tudják, hogy azokat nem lehet megbüntetni.

Dollárka nem tartozik közvetlenül a sziklásokhoz; 23 éves, több mint száz kilós, tagbaszakadt hentes, ráadásul Kispest-drukker; Janók haverja, együtt szoktak „akciózni”. – Három román cigány ücsörgött a buszvárónál lévő presszóban. Be voltak nyomva, mint a gép, molesztálták a felszolgálólányt. Szóltam nekik, hogy romák, takarodás kifelé. El is kotródtak, de az egyik visszajött, és vett egy üveg bort. Amikor ment kifelé, a hátam mögé került, teljes erőből fejbe vágott velem. Az volt a szerencsém, hogy az ütés lecsúszott, és a nyakamat érte. Az üveg így is eltörött, és mélyen belevágott a nyakamba. De én már a fájdalmat nem éreztem, mert az ütéstől azonnal elájultam. Akkor megfogadtam, hogy az utamba eső első román cigányt kinyírom. Na, ahogy kiengedtek a kórházból, kijöttem ide, a placra. Nem sokáig kellett keresgélnem, mert akkor is sokan árultak itt. Pont egy daciás románba botlottam bele. Ráültem a kocsis motorházára, mire ő persze elkezdett orbákolni. Nekem se kellett több: kirángattam az autóból, és bevertem a fejét a szélvédőbe. Utána a haverokkal szisztematikusan szétvertük a Daciát... Két és fél évet kaptam felfüggesztve, de nagyon zora volt ez az egész, úgyhogy megérte...

Cérna: Engem az arabok támadtak meg a Semmelweis utcában, a presszó előtt. Azt kérdezték tőlem, hogy ugye te bőrfejú vagy, aztán bevasaltak párat a fejembe. Pedig akkor még nem is voltam kopasz... Az apám is azt mondta, hogy vigyázni kell velük, mert alattomosak, hátulról támadnak. Ő kint dolgozott Algírban, s azt mesélte, hogy amikor mentek az utcán, leköpködték őket.

*

A kocsmázás után még egyszer találkoztam Janóékkal. Elvittek az új rejtekhelyükre, de lelkemre kötötték, hogy senkinek ne áruljam el, hol van. A rendőrök ugyanis a nyáron elüldözték őket a sziklától. Kommandósok csaptak le rájuk egyik este, néhány pofon is elcsattant. Aztán hisztérikusan üvöltöztek velük a civil ruhás nyomingerek, hogy ha még egyszer itt találják őket, az egész bandát sítire vágják.

A fociidény vége felé jártunk, amikor egy szombat este Janók rám köszönt a metróban. Egyenesen a fehérvári városi kapitányságról érkezett.

– Különbusszal indultunk Veszprémbe, ahol a Fradi játszott kupameccset. Odafelé megálltunk Csóron egy kocsmánál. Volt odabent pár cigány meg paraszt, mi persze cikiztük őket, mire egyikük visszaszólt valamit. Erre aztán elszabadult a pokol. Mi többen voltunk, szét is vertük a söntést, csakhogy a faluból megérkezett a segítség. Ásókkal meg kapákkal jöttek...

Janóknak két ujját törték el, egy másik fiú karján a vágást a helyi orvosnak kellett összevarrni. A hűvösvölgyi skint, négy társával egyetemben, a fehérvári rendőrségre fuvarozta az URH, ahol kihallgatták, közölték vele, hogy följelentik, s csak utána engedték haza.

– De hát ez mind semmi – folytatja Janók. – Képzeld el, Hunét múlt héten szerdán majdnem megölték. Hidegkúton, a Jancsi bácsi vendéglője előtt *akciózott*, és hasba szúrta valaki. Szerencsére már túl van az életveszélyen.

Megbeszéltük akkor, hogy föl hív, s együtt megyünk be Hunéhoz a kórházba, de hiába vártam a telefont. November végén kaptam tőle az utolsó üzenetet: Hune fölépült, ő pedig bevonult katonának.

Dupla Nelson a köröndön

Nem tudom, mikor kezdődött ez a hét, mikor ért véget az előző. Egybefolyik, mint készenléti rendőr és teleszkópbotos őrző-védős gorilla. Egybefolyik, mint élet és halál a Mamut oldalában. Nekem is erről szólt az előző hét, a vasárnap, a hétfő, egészen a hét végéig (és tovább), amikor is majd eltemetik Simon Tibort. Azt mondta az édesapja ma reggel az egyik tévében, hogy még azután is ütötték, amikor meghalt. Együttal kérte, hogy ne vonuljanak ki a rendőrök százasával a temetésére, mert abból csak balhé lesz. Egy szurkoló szerint az állatok élethalálharcában is kegyelmet kap az, amelyik megsebesült. Meg hogy ez szabályos kivégzés volt. Ez így akkor is szép, ha nem igaz.

Nem, nem kivégzés volt ez, mert annak van méltósága, a brutális agyonverésnek viszont nincs. Simont, a Fradi kőkemény bekkjét Amszterdamban ismertem meg személyesen, amikor az FTC az Ajaxszal játszott visszavágót a Bajnokok Ligájában. Ott Simon és a Fradi lófarkas gyűrója próbált lelket verni a meglehetősen elanyatlanodott csapatba. Mit mondjak, sok foganatja nem volt. Bár egy pillanatra úgy tűnt, sikerült felvillanyozni a fiúkat, mert Vincze Ottó a társalgóban, ahol éppen egy jeepversenyt néztünk az Eurosporton, odafordult Simihez, és megkérdezte tőle, hogy eladná-e neki a saját összkerékajtású Toyotáját. Nem írom ide, mit válaszolt csatártársának a hátvéd.

A rendőrgörék persze nem mondtak le. Helyette egyikőjük egyenesen Simont hibáztatta, a másik, az őrmester főnöke meg kiváló munkaerőnek nevezte beosztottját, akivel soha semmi probléma nem volt. Most mindenestre úgy tűnik, jóvátehetetlen probléma adódott a huszoneves készenléti rendőrtiszthelyettes életében. Erről, bármennyire morbid is a társítás, eszembe jut az egykori budafoki rendőrkapitány, aki miután egyik nyomozója körülbelül kétszáz méterről egyetlen lövéssel leterített egy, a rendőrségi fogdából megszökött besurranó tolvajt, *újságírói kérdésre* büszkén válaszolta, hogy nem volt az a találat teljesen véletlen, elvégre nem *táposak* az ő rendőrei.

Utáljuk a cigányokat, zsidókat, szocikat, „cideszeseket”, utáljuk a másokat (másikat), és utáljuk magunkat. Magyarok utálnak magyarokat. Pártokba tömörült megélhetésiek uszítanak bennünket egymásra (családtagjainkra, barátainkra, munkatársainkra), végső soron magunkra. Az agresszió úgy van benne a levegőben, mint a pollen. Délután fél kettőkor a Kodály köröndön nekem is majdnem sikerült verekednem, nem rajtam múltott.

A gyalogátkelőhelyen mentem át, a lámpa közben pirosra váltott. Egy startoló Peugeot-t fékezésre kényszerítettem, mire kiszólt belőle a sofőr melletti ülésről egy fiatal csávó, és elküldött a kurva anyámba. Vettem a lapot (végre valami említésre méltó, megörökíthető, mert hiszen az élet egy permanens anyaggyűjtés!), és nem voltam rest a körönd másik oldalán mit sem sejtve leparkoló kocsit mögé (Kodály köröndi dupla Nelson) lopózni.

Mielőtt még kiszállhattak volna a tagok, rákérdeztem dörgő hangon, hogy mi is volt az előbb. A suttyó kölök egyből megadta magát, de az öregebb (talán az apja, akitől ezt tanulja), biztos, ami biztos, amikor kiszállt a kocsiból az eszmecserehez, magához vette a fém kormányzarat is. Ekkor már a közelben utat építő munkások figyelmét is felkeltette a replika, mert többen a lapátjukra támaszkodva kezdtek drukkolni. Ki tudja, mi történt volna velem (a kormányzárással), ha nem jön éppen arra egy (nem készenléti) rendőráutó.

Elhagytad a gyerekedet

„Elhagytad a gyerekedet!” – ezt a kiszámítottan alattomos mondatot vágta mindig a fejéhez volt felesége, ha le akarta teríteni. Mint egy homlokon lőtt, vérvő fejű vaddisznó, úgy érezte ilyenkor magát. Ölni tudott volna, miközben félig-egészen ő volt megölve. Az asszony tudván tudta, hogy telibe talált. Bingó! Ő meg azt üvöltözte ilyenkor, hogy „Én csak téged hagytalak el, te szemét kurva!”. De hiába volt minden, a nő győzött mindannyiszor: jól tudta (ezt az elvált víg özvegyek ösztönösen érzik), mi az ő legérzékenyebb pontja. Tudta, és nem ismert kegyelmet. Egy nő sohasem bocsátja meg a férfinak, ha az egy másik nő miatt elhagyta. Ez a sokk (úgy hiszik) elegendő alapot szolgáltat a legtisztességtelenebb, a legerkölcstelenebb visszavágásra is. Meglehet, hogy így is van. Ilyenkor a sértett asszonynak semmi sem szent. Legkevésbé a saját (közös) gyerek(ek). Hogyisne, amikor a gyerekekkel lehet a tahó apát a legjobban revolverezni. Éppen ezért: a nők (anyák) a szó nemesebb értelmében nem emberek. Embertelen-szabásúak. Természetesen tisztelet és kézcsók a kivételnek!

Mentálisan egyre jobban elállatiasodni – ez volt, ennyi volt az élet. A szeretet nyomoroncaként vonszolta magát. Sírt dühében, fájdalomában, tehetetlenségében. Ment az utcán az ilyen érzelmi kígyómarások után, és úgy bőgött, mint egy taknyos gyerek. A lányára gondolt, meg arra, hogy minden jóvátehetetlenül elromlott. Nem tudott kommunikálni vele, pedig csak beszélgetni szeretett volna. A lánya olyan, mint ő: hirtelen haragú, hisztérikus. Nem bírta ilyenkor elviselni. Nem bírta elviselni magát. Nem bírták elviselni egymást. Csak kimutatni nem tudott, kétségbeesett szeretettel szeretni.

Rákmenet

Azt képzelem (hiszi), hogy halálos beteg (talán tényleg az): rák (nyirok?), teste legkülönbözőbb helyein – karjain, hasán általában szimmetrikusan – apró, félborsónyi csomók nőttek-növekedtek. Először jobb lába combján jelentkezett, úgy 5–6 éve. Akkor kellett volna elmenni orvoshoz, kioperáltatni, hogy ne spricceljen szét a testben. Osztott-szorzott – gyávaság és fanatizmus jegyesek, minden külön értesítés helyett –, ha meg kell lennie, hát legyen. Elismeri, cinikus dolog így gondolni a halálra. Kivált a saját (bűnös sejtosztódással szaporodó) halálunkra. Ötven év: folyamatos kiábrándulás, kedvesvesztés, keserűség. A behatárolt tehetség (tehetségtelenség, tehetetlenség) bosszúja: tükröt tart elé. Nem nagyon van miért tovább élni, görgetni maga előtt a megunt, kacatként felgyülemlett

ugyanazt. Ahogy G. G. vidéki hírlapíró szerint Ász, a művészetkritikus, aki idén nyáron már tíz éve halott, mondta volt: Hölgyeim és Uraim! Ez egy elrontott élet! A szülein kívül, ha szegények megélik egyáltalán az ő halálát, csak Z.-nek fog hiányozni (ha ugyan). Aki őt a legjobban szereti ezen a világon, őt hagyja cserben. Őt, akit elcsábított, és egy olyan eljövendő életet hazudott neki, ami végül is nem jött el soha. Legfeljebb boldog percek, pillanatok voltak. Persze ez sem kevés. „Itt hagyom a kibaszott szomorúságot, ami elborítja a dolgokat”, gondolja. Élőhalott, ágyhoz kötözött anyámat, elmeszesedett nyaki ütőereivel, aki folyton úgy érzi, hogy tele van a szája apró magvakkal vagy kavicsokkal, ott zizegnek-gyűlnek a fogai alatt. Ki akarja húzatni minden fogát, de a fogorvos nem húzza ki a jó fogakat. Ettől sem lenne jobb. Fáj, zúg a füle, pedig a meszes ereken kevesebb vér dübörög át. Akkor miért?

A nyitott ajtón besüt a szobába (2003. április 22-én) a nap – napsütötte sáv, a'la Petri –, ő meg a halálról töpreng. Mentségére legyen mondva: saját haláláról. Olyan halálunk lesz, amilyenek mi magunk vagyunk. Amilyen az életünk volt? Ez hülyeség. És mi van azokkal, akik egyik pillanatról a másikra, autóbalesetben, vízbe fúlva, hatéves ártatlan gyerekként, még alig élve... Ők mit bűnhődnek meg?

Egy fiatal kritikus azt írta a könyvről szóló recenzióban, hogy magától értetődően használ olyan súlyos szavakat, mint a születés vagy a halál, ezáltal elcsépelte teszi, kiüresíti őket. Közhellyé válnak a keze alatt. Ráadásul még, ami jó lehetne, azt is túlírja. Nem tud mit kezdeni ezekkel a nagy témákkal, így aztán nem sokat ér, amit széppróza gyanánt művel. Találó szavak – mégis rosszul estek neki. Azzal vigasztalta magát, hogy az az egyetemista srác még nem értheti ezt, neki még biztosan nem voltak saját halottjai. Legfőbbképpen pedig még nem halottja saját magának.

Zelei Miklós

Egy tengerjárt magyar

Elmondja Csáky Károly ipolysági író

„Az 1969-es eseményeket követő szellemi terror időszakában kerültem főiskolára, illetve fiatal pedagógusként katedrára. A káderezések, megfigyelések és besúgások korszaka volt ez ismét, amikor porba taposták a józan eszt, megalázták az Istent, amikor ellenséggé vált a gondolkodó és buzgólkodó ember. Az ilyen világban bizony sokunknak nehéz volt megtalálnia önmagát és elfogadható partnereit.

Aztán következett a bársonyos forradalom, a reménytelibb jövő. Lelki sérüléseinkkel is sok mindent előről kellett kezdeni. Majd újra a kiábrándultság, de nem a semmittevés ideje jött. Ennyi szélfúvás, ennyi borús év talán mértéktelenül sok egy negyedszázadra. Van azonban úgy is, hogy a gerincet ennyi zuhanás és felemelkedés sem roppantja meg; a nyelvet sok-sok hallgatásra ítélés sem némítja el.

Ezalatt az idő alatt voltam falusi és városi tanító, dolgoztam kis és nagy létszámú intézetben, oktattam egyházi és állami iskolában, alsó és felső tagozaton, nyolcosztályos gimnáziumban és óraadóként középiskolában. Már-már elfelejtettem az egyik szakomat, mert az a nyugati világ, az »ellenséges tábor« nyelve volt, s ha csak lehetett, akadályozták oktatását.”

Csáky Károly: Negyedszázad a katedrán (Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2000.)

Azt az öt-hat gyereket el lehetett tartani

Kelenye a történelmi Hont vármegye területén van, nem messzire Ipolyságtól, attól északkeletre, közvetlenül a nyelvhatáron. Ott születtem. A szomszéd falu Magasmajtény vagy Rusó (Hrusov), egy szlovák település. Északnyugatra Ipolyfödemes, Molnár Imre faluja, keletre Ipolynyék és délre pedig Szécsénke, egy nagyon szép kis hangulatos település. Ha felmegyek a falu feletti dombra, akkor, úgy szoktam mondani, hogy elem térdepel az egész Ipoly mente, rálátni a Börzsönyre, keleten a Mátrára, és jó időben, a nagybácsim mesélte, egészen a szentkúti hegyekig látni. Egy csendes kis falucska Kelenye, úgy szokták mondani, hogy isten háta mögötti, de azért a drótos nem áll meg, mert van kiút, észak felé, Födemesre. Palóc kis falu, valamikor két kastélya is volt, a Csáky-Pallaviciniek lakták. Ennek a Csáky családnak talán semmi köze az én családomhoz. Az őseim egyszerű jobbágyemberek, sőt zselléremberek is voltak köztük, és a falu nagy része pedig Csáki nevű. Elképzelhető, hogy az őseim valamikor a Csáky-uradalom jobbágyai voltak, és innen kapták a nevüket.

Mivel ennyi Csáky volt, és meg kellett különböztetni a faluban egyiket a másiktól, ragadványnevek, úgynevezett melléknevek vagy csúfnevek jöttek létre. Én inkább ragadványnevek mondom, mert nem csúfnév volt, mindenki elfogadta, és az egyik családot, hadat így különböztették meg a másiktól.

Az én ragadványnevem Bartal... Ez is egy érdekes dollog, hogy az apai nagyapám ragadványneve Bartal volt. Ha valaki kereste a falunkban a Csáky Józsefet, megkérdezték melyiket, mert volt belőle tizenkettő. Akkor azt mondták, hogy a Bartal Józsit.

Azért érdekes a ragadványnevek ez a változata, mert nagyapám átvette a nagyanyám ragadványnevét, ugyanis vőül ment a nagyanyámékhöz, és azok voltak a Bartalok – tulajdonképpen Velebnyek. Szláv hangzású név ez, „velebny pán, tekintetes, kegyelmes úr”. És a Velebnyeket nevezték Bartaloknak, de mivel Csáky nagyapám oda nősült, Bartal lett. Csáky József Bartal. Eredetileg pedig Naggyano ragadványnevűek voltak. Kutatási eredményeim szerint Naggyano azt jelenti, hogy Nagy János. Nagy Jani, Nagy Jano. Ebből rajzolt ki az apai nagyapám.

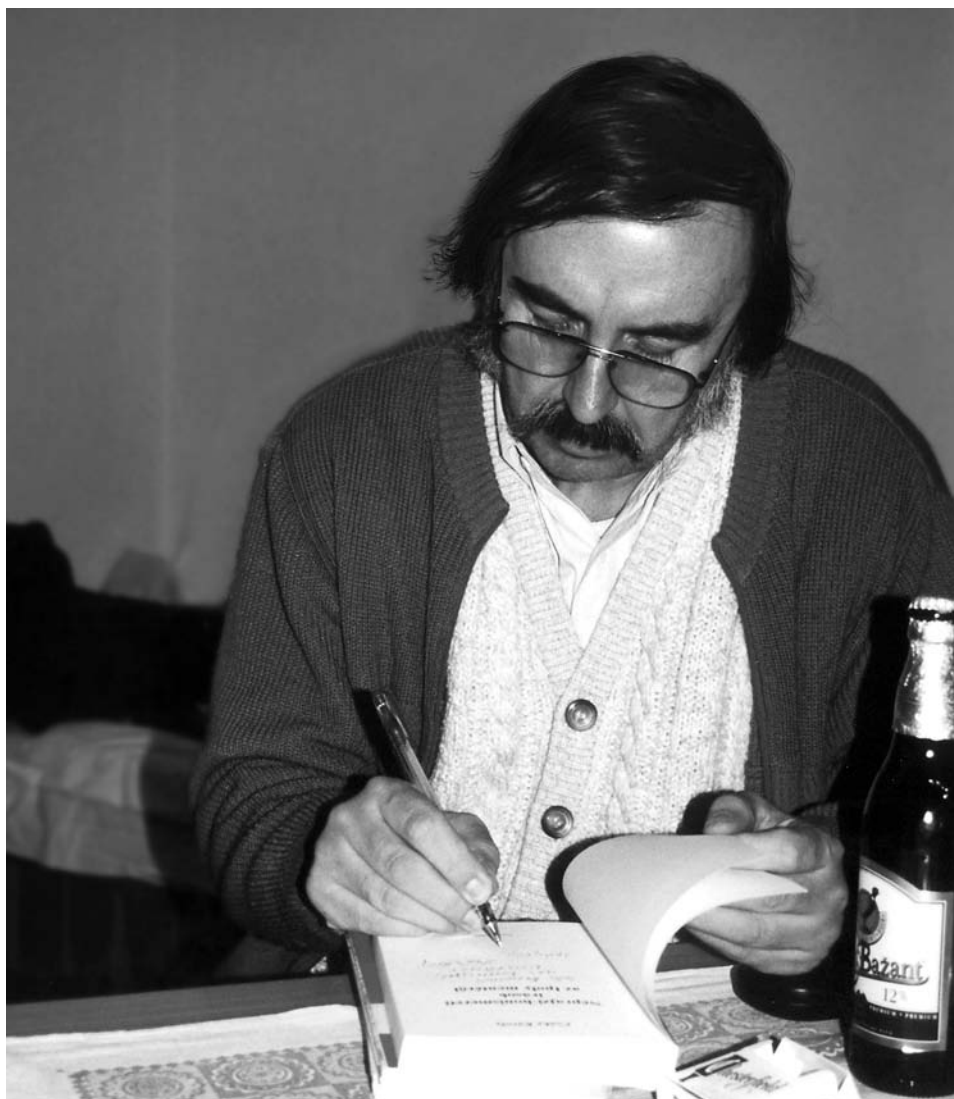
Az anyai ősök meg Gécziek voltak, a Bodzsárok. Ez meg egy török hangzású név, ami nem volt ritka az Ipoly mentén. De hogy a Géczi ragadványnevet hol örökölték, honnan kapták, azt nem tudom. Elképzelhető, hogy ők meg a Gécziek uradalmában dolgozhattak.

Édesapám őshonos Kelenyén, édesanyám részben őshonos, mert az anyai nagyanyám a szomszéd faluból, Ipolyfödémősről származik. No de hát a két falut én egy falunak is tekintem, mert a szülőfalum filiális községe volt Ipolyfödémösnek, a plébániaközségnek, és abban az időben az összeházasodás a két falu között gyakori volt. Ha valaki kelenyei meg fődémösi, az majdnem egyet jelent. Csak az a különbség, hogy Födémös két kilométerrel magasabban, északabbra feküdt, még a hegyek között.

Falum zömmel katolikus volt, a második világháború előtt, tehát a két háború közti időben élt ott néhány evangélikus család, de ez ritkaságszámba ment. Az én őseim mind katolikusok voltak, tehát keveredés a családon belül ilyen értelemben nem történt.

Mind a két nagyapám jobbágy, illetve földműves ember volt. Ez nálunk azt jelentette, hogy tíz-tizenöt hold földje volt, jól megélt ebből. Szántóföldjeik voltak, szőlőjük, tehenek. Apai és anyai ágon is egyik-másik nagyapám bíró is volt a faluban. Az anyai nagyapám éppen a 38-as visszacsatolás után lett községi bíró, a Magyar Keresztényszocialista Pártnak volt a jelöltje. Apai nagyapám pedig ezt megelőzően volt községi bíró. Ebből adódóan is a kitekintésük szélesebb körű volt. Apai nagyapám az valamikor gimnáziumba is járt, néhány osztályt végzett, papnak szánták őt, de úgy látszik, hogy természeténél fogva korán ellentmondott ennek, de élete végéig megmaradt az érdeklődése a történelem és az irodalom iránt. Én még személyesen ismertem, az ötvenes évek elején halt meg, és ekkor már szép kis könyvtára volt. Hómann–Szekfű *Magyar történelme* és egyéb könyvek, amelyek falusi viszonylatban ritkán fordultak elő. Rádiója volt neki! Tehát tájékozott embernek számított. Dolgozni nemigen szeretett, inkább irányította volna a birtokot, persze ehhez nagyobb birtokra lett volna szükség. A könyveket olvasgatta, falta, és a rádiót hallgatta, meg a politikára figyelt oda, ahelyett – amint a faluban mondták –, hogy végezze volna jobban a dolgát, a földekkel és a gazdálkodással törődött volna többet.

Az én falumban nem voltak jó minőségű földek, mert dombfalu, magas fekvésű település, a talaj elég köves, és nem kimondottan jól terem. Ámbár van, ami azért megtermett, a talajviszonyokhoz mérten szépen, például a szőlő, az kimondottan jól termett ezen a vidéken, és hát a rozs vagy a zab, de a krumpli is azért. És voltak jobb fekvésű földek is a faluban, a parasztnak a földjei több dűlőben voltak, akadt köztük jobb minőségű is, meg rét is, meg zöldségtermesztésre alkalmas rész is, kenderföldek is. Tehát a maga módján minden megtermett, persze nem úgy, hogy abból túlzottan meg lehetett volna gazdagodni, de a családot, azt az öt-hat gyereket el lehetett tartani.



Csáky Károly – Fotó: Kaspar

Nemcsak szőlő-, de gyümölcsstermő vidék is volt. A peronosz után, amikor a nemes fajták kipusztultak, főleg otellót, magántermőt telepítettek. Az elég kemény és vad bor, ami ebből lett. Ezt még pótolták a tömény szesszel, amit a szilvából készítettek. A szilva jól megtermett nálunk. A törkölyből is főzték a pálinkát, de ezen túl a borókabogyóból is, az úgynevezett boroviczkából. Apai nagyapám is jól értett ehhez, külön borókásoldal volt a faluban, mindenki szedhette, mert ez közös terület volt, egy legelőnek a széle. Amikor a borókabogyó beérett, egy pányvát tettek alája, a bokrokat megveregették bottal, és az érett lehullott, otthon erjesztették, majd megfőzték. Ezenkívül a bodzából vagy borzangból – a földi bodzát borzangnak nevezték nálunk –, ebből is főztek pálinkát, gyógyhatású szesz volt, nagyon erős illatú, ha ivott belőle valaki, azt még másnap is megéreztek rajta. Ötven-hatvan fokos pálinkák voltak. A bodzát is meg lehetett úgy főzni, hogy erős legyen.

Azt lehet mondani, hogy én, bár töredékeiben, de megéltem azt a világot, amelyet a szüleim is megéltek, mert a szövetkezetesítés eléggé későn érte a falumat. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején szövetkezetesítettek a falumban, mivel hát nem voltak ott első osztályú földek, és nem volt annyi jó gazda, hát tovább folytathatták a magángazdálkodást. De a hatvanas évek elején a falumat is elérte a szövetkezet. Én még jól emlékszem arra, hogy kaszával arattak, hogy cséplőgéppel gépeltek, fél keresztkebe rakták a gabonát, aztán szérűre hordták be, és ott csépeltek, öt-hat parasztgazda összeállva.

Velem volt a halálfélelem

A villamosítás is elég későn érte el az Ipoly mentét, a hatvanas években, tehát még emlékszem a petróleumlámpára. Emlékszem arra, amikor villamosították a falut, és ez milyen nagy esemény volt, népünnepély, amikor felkapcsolták a villanyt az első nap. A változásokat megtapasztaltam magam is.

Édesanyám világéletében sokat betegeskedett, és az én születésem után nem sokkal műtötték őt, ami egy rettenetes nagy dolog volt abban a világban, mivel vesére műtötték, és az egyik veséjét ki kellett vegyék, s ez Túrócszentmártonban történt, ott végeztek akkor ilyen műtéteket, ötvenhárom-ötvennégyben lehetett. A halálfélelem az úgy velem volt, és végigkísért, hogy elveszítem őt, először az édesanyámat a betegség miatt, aztán meg az édesapámat, aki a szövetkezetesítés után, mivel nem lépett be, hanem ipari munkás lett inkább, és Szlovákia északi részére ingázott hetente, akkor meg miatta izgultam mint gyermek, hogy visszajön-e, nem éri-e baleset.

Sokáig nem volt testvérem. Nem mertek vállalni egy újabb gyereket, és már tízéves voltam, amikor a húgom született. Azt lehet mondani, hogy majdnem egykeként nőttek föl. Ez rosszul is esett, mert mindig nagyon szerettem volna, hogy legyen testvérem, és fel is tettem a kérdést, hogy miért nincs. Ugyanis olyan barátaim voltak, hogy akkor még nagycsaládokból származtak, és nem volt ritkaság a három-négy gyerek. Az én testvéremet az unokatestvérek pótolták, mert abból hál' istennek volt elég a családban. Nem éltem végül is egykeként.

A húgom, Teréznek hívják őt, egy kereskedelmi szakiskolát végzett el, elárúsítóként dolgozik, és úgy keresi a kenyerét. Sokáig otthon maradt, a szülői házban laktak, most pedig közel hozzá egy régi lakást megvettek, átalakítottak, és ott élnek. A családi házban a szüleim laknak, de nem nevezhető ez szülői háznak, mert én még a nagyszüleim házában születtem, az apai nagyapám házában. Erre is büszke vagyok, mert ez egy régi parasztház volt, füstös konyha belépővel, úgy kell elképzelni, onnan nyílt az első ház, az első szoba, és a hátsóház, aztán jött a kamra és az istálló, alatta pince.

Édesapám volt a legidősebb a gyerekek közül, öten voltak testvérek, egy meghalt fiatalon. Mivel édesapám nősült legelőször, otthon maradt, az asszonyt, édesanyámat a házhoz vitte, és akkor megkapták a hátsó házat, az lett a miénk, és az első házban laktak nagyapámék a maradék három gyerekkel, mert apámnak a húga ugyanakkor ment férjhez, amikor apám nősült.

Én még ebben a házban születtem, ezt tekintem a családi házamnak, a mai napig erről álmodom. Ötéves koromig ott éltem, aztán apám egy különálló házat vett meg a faluban, majd a hatvanas évek elején épített. Akkor volt a nagy építkezések korszaka, és akkor az anyai nagyanyámék telkén, az elég nagy telek volt, fölépítették az új családi házat, s ott töltöttem aztán gyermekkorom hátralévő részét.

A nagyszülői ház még ma is megvan, nagyon örülök, ámbar nem úgy néz ki, ahogy akkor. Apám legkisebb húga az ott maradt, és ők egy kicsit átalakították, modernizálták, de ma is el tudom mondani, hol volt a belépő, hol a füstös konyha. Modernizálták, de a beosztás majdnem ugyanúgy megmaradt, és azok jönnek elő, nemcsak a ház, hanem a háznak a tartozékai, ahova én mindig bejártam, és nagy szeretettel figyeltem nagyapámat, ahogy a maga tehénkéit kezelte, és a tehénkéik közt a nyulak futkostak az istállóban. Amögött volt a pajta, amögött az ólak, ott volt a nagy favágató, és mindig azt szoktam mondani, hogy ha nagyapám már meghal, akkor én nem kérek semmit örökségképpen, csak ezt a favágató tuskót. És a fejszét. Ha hazamegyek, sose hagyom ki, hogy elmenjek, és a favágatót megnézzem. Illetve ma már csak a helyét.

Sokáig élt apai nagyapám is, nagyanyám is. Nagyanyám az kilencvenéves volt, amikor meghalt, nagyapám közel kilencvenéves, úgyhogy hál' istennek, volt hova mennem, és volt kihez mennem az emlékeimet idézni. Ma is megvan még a ház végében a szentiványi almafa, amit gyerekkoromban nagyon szerettem, mert Szent Iván napján, ami elég korán volt, már érett az alma, és azt el kellett fogyasztani, mert nem elálló alma volt. Édes, jó ízű, kellemes alma.

A nagy fordulatok úgy hozták, hogy édesapám nem volt katona. Aztán később besorozták őt, ugyanis hát fiatal ember hozzám képest, ha szabad így mondani, 1929-ben született, én meg 1950-ben, mindössze huszonegy évvel idősebb, mint én. A háború alatt még gyerek volt, és a háború utáni fordulatokban kimaradt a sorozásból.

Viszont a katonaság helyett megélte a kitelepítést.

Csehországba telepítették őt ki, nagyapámmal együtt. Érdekes módon a családot így kettévágták, a dédszüleimet, mivel idősek voltak már, nem telepítették ki, és velük meg a többi apró gyerekkel itthon maradhatott nagyanyám. Apám 1947–48-ban nem volt még húszéves se, de nagyapámmal kitelepítették őt Csehországba, ahonnan hazaszökött.

Furcsa mód, nagyapám az ottmaradt végig, amíg ott kellett lenni, de az édesapám az hazaszökött, és a szomszéd faluban a rokonoknál, ismerősöknél bujdosott, bujkált, mivel az anyai nagymamám egyik testvére odament férjhez, és azok rejtegették őt. Így élte túl a kitelepítés egy részét.

Dél-Morvaországban voltak, pontosan nem tudom, melyik részen, azt viszont tudom, hogy inkább egy falucska volt az, nagyobb falu. Két nagyon szép keresztet, feszületet hoztak. Semmi mást nem hoztak haza, de a kitelepített német család ezeket otthagya, és hát mást is hozhattak volna meg fosztogathattak volna, de semmit nem vettek el, ezt a két feszületet hozták haza, ami azóta is megvan otthon. Faragott kereszt és rajta a vasszűlet. Nagyon szép, azóta is tetszik nekem ez a morvaországi emlék.

Volt egy olyan lehetőség, hogy aki szlováknak vallja magát, azt nem telepítik. De édesapám és nagyapám ezt nem írta alá, őket kitelepítették. Tehát egyedüli bűnük, hogy magyarok. Édesapám nem volt soha semmilyen politikai pártnak vagy mozgalomnak a tagja. Jó eszű gyerek volt, ahogy nézem az értesítőit és bizonyítványait. Amikor meg-

alakultak az ötvenes évek elején a magyar iskolák, adódott volna egy olyan lehetőség, hogy tanító lehessen. Nem volt kellő mennyiségű magyar tanító, mert nagyon sokat kitelepítettek, sokan pedig azok közül, akik az első köztársaság alatt tanítóként működtek, itthagyták az országot. És Dél-Szlovákiában ekkor egy-két hónap alatt kiképezték az úgynevezett gyorstalpaló pedagógusok hadát. A gyorsképzőben érettségi bizonyítványt szereztek, és azzal taníthattak. Le a kalappal előttük, hogy vállalták ezt a tevékenységet, volt aki utána megszerezte a képesítést, volt aki aztán abbahagyta.

Édesapám is mehetett volna a gyorstalpaló tanfolyamra, de a család nem egyezett bele, különösen az édesanyám. Ezt utána is szokta emlegetni neki édesapám, hogy lehetett volna jobb sorsom is, lehettem volna én úriember is, de a feltétel az az volt, hogy be kellett volna álljon a kommunista pártba. Na most erre hát, nem is ő, ő talán hajlandó lett volna, de az édesanyám még keményebb, buzgó katolikus asszony volt. És nem értett ezzel egyet.

Fizikai munkás maradt édesapám, de sok mindenre képes volt. A kőművesmunkát mesteri szinten tudta végezni, holott nem volt ilyen képesítése, aztán időskorában tanulta meg a járművezetést és szerzett jogosítványt, meg főtt, az északi hegyekben hegyi utakat építettek, és kőbányában is dolgozott sokáig, ott kitanulta a lőmesterséget. Szerencsétlen egy ilyen tanfolyamot is képes volt szlovák nyelven abszolválni. Volt benne tehetség, volt benne akarat és kitartás, csak hát a sorsfordulók hatására lekésett szegény sok mindenről.

Akiknek nem volt különösen sok földjük, és aláírták, hogy átengedik a szövetkezetnek, azokkal nem sokat foglalkoztak, velük nem csináltak nagy ügyet. Azoknak a gazdáknak, akiknek huszonöt-harminc hold földjük volt, nehezebb volt. Ezekből aztán nem sok volt ugyan a faluban. Akik aláírták, hogy lemondanak a földről, de nem lépnek be, és nem követelnek semmit, azokat úgy békén hagyták. Csak kenyérük nem volt. Arra kényszerültek, hogy máshol keressenek munkalehetőséget, és ezek mentek az iparba dolgozni. Az iparban dolgozni viszont nem lehetett az Ipoly mentén, mivel akkor itt nem épült különösebben semmi, építkezési vállalat se működött még akkor, az ipari cégek, vállalatok Szlovákia északi részén működtek, az olcsó munkaerőt innen elvitték oda.

Apám abból indult ki, hogy annak, amit a szövetkezetben megkeresett volna, a háromszorosát tudta ipari munkásként megkeresni. Viszont ez azzal járt, hogy hetente ingázott, hétfőn hajnalban két órakor, fél háromkor ment az autóbusszal az ipolysági vasútállomásra, és onnan pedig Zólyomba, Besztercebányára, és azon túl is, a Felső-Garam mentén dolgozott nagyon hosszú időn át. Pénteken éjjel tizenegykor jöttek haza. Az országban nem volt még akkor szabad szombat, de ők már pénteken hazajöttek. Hétközben naponta nem nyolc órát, hanem tízet és tizenkettőt dolgoztak, és ez tette ki a szombatot. Így jöhetek haza péntek éjjel a családjukhoz. Kemény dolog volt, meg kellett szokni.

Nem mondom, hogy az ember apa nélkül élt. De egész héten nem volt itthon a család-fő. Minden tevékenység édesanyámra hárult, a háztartási munka, egy kis föld is mindig volt, a szőlő, azt nem vették el, meg egy kis kert, meg még a szőlő alatt, szőlő fölött egy kis földterület, azt az itthon maradt anyának kellett megművelni. A már alkalmazható gyerekekkel. Gyerekkoromban így sok mindent kénytelen voltam megtanulni, van, amit örömmel, van, amit ellenállással végeztem, de tudtam szőlőt kötözni, szőlőt hegyelni, szőlőt kapálni, répát egyelni, kukoricát kapálni, krumplit tölteni, ásni, krumplit ültetni, a házi állatokról gondoskodni.

Lúdas Matyi

Anyai nagyanyám szemben lakott velünk, az anyai nagyapám közvetlenül a háború után meghalt, őt nem is ismertem, nagyanyám özvegyen maradt a háború után őt

gyerekkel. Nagyon csodálom őt, a maga korában egy nagyasszony volt! Negyvenegy évesen megözvegyült, amikor egy gyereke se volt még önálló. Neki kellett férjhez adni, magházasítani a gyerekeket, az egyik fia a fronton maradt, orosz fogságban, az negyvenkilencben jött haza vagy ötvenben, pontosan nem tudom, az egyik gyereket a háború alatt kilencéves korában a gránát agyonütötte, a nagyapám pedig ötvenkét éves korában, negyvenöt-negyvenhatban meghalt.

Nagyanyám a sors ellen soha nem lázadt, egy mélyen hívő asszony volt, és úgy gondolta, hogy most már egyedül is végzi a maga dolgát, ami rá vár.

Anyai nagybátyám, az fiatalon magyar katonaként rukkolt be, éppen harminckilencben. És ebből tíz év lett. A hadifogságból 1949-ben jött haza. Nem is tudtak semmit róla, él-e, hal-e. Mellesleg korán meghalt szegény, lehet hogy a hadifogságból hozta a betegségét. A fogság után megnősült, és nem élt a falunkban, hanem két faluval odébb, Inám nevű kisközségben, Ipolynyék mellett élt, a szomszéd falunak a szomszédjában.

Látogatóba járt haza, volt egy kismotorja, s a mezei úton járt haza, amíg élt, addig mindig hazajárt, hetente szinte, jött az édesanyjához és a másik anyai nagybácsimhoz. Nagyon sokat beszélgettek politikáról, gazdaságról, kultúráról, mindenről.

Nekem az anyai nagybácsim, a fiatalabb, a példaképem volt. Mindig azt mondta édesanyám, hogy amikor a nagyapám bíró volt, a háború alatt, akkor ez a fiatalabb nagybácsim segédkezett neki, mert akkor ő sok mindent tudott már, szépen írt, tudott könyvelni, írni, fogalmazni, és az elfoglaltsága mellett ő segített nagyapámnak.

Utána pedig a helyi nemzeti bizottság titkáráként dolgozott. Autodidakta módon képezte magát, végül negyvenöt éves korában szerzett érettségi bizonyítványt a tornaljai mezőgazdasági középiskolában, közgazdasági szakon. Tornalja, Safárikovo. Most már újra Tornalja, a rimaszombati járásban. Ott volt akkor magyar nyelvű mezőgazdasági szakközépiskola. És leérettségizett, és a szövetkezetben, az egyesítés után, amikor több szövetkezetet egyesítettek, a legjobb könyvelő lett, annak ellenére, hogy csak középiskolai végzettséggel rendelkezett, és azt lehet mondani, hogy közgazdász-mérnöki szinten tudta a dolgokat kezelni és irányítani. Ő volt a falu krónikása is, tőle nagyon sokat tanultam. Ő jelentette számomra a kitarulkozást és a világot. Amikor én hazamentem az iskolából, általános iskolába a szomszéd faluba, Szécsénkére jártam, ebéd után mindig az volt az első, hogy mentem ki a nagybácsimhoz, mert ott voltak az újságok, tehát neki járt az *Új Szó*, a *Szabad Földműves*, a *Hét* meg még ki tudja, mi minden. Ott azokat kézbe lehetett venni, el lehetett olvasni, elbeszélgettem vele, az első írásaimat – tudósítottam a szlovákiai magyar lapokba – ő átnézte, kijavította, korrigálta. Később meg én segítettem neki, amikor távúton járt középiskolába. Én akkor éppen gimnazista voltam, és matematikában például már nagy hiányosságai voltak, azt meg én korrepetáltam neki. Kölcsönösen jól kiegészítettük egymást. Számomra majdnem azt jelentette, mint az apám. Már csak azért is, mert apám ingázott, nem volt itthon, és férfiemberként ő volt itthon, ővele tudtam értekezni, sok mindent megbeszélni.

Nem volt itthon az apám, nem került velem naponta kapcsolatba, ezért az ő szava mindig súlyosabb és keményebb volt, mint az anyámé. Azt már megszoktam, hogy az édesanyám, különösen amikor serdülő voltam, és hát az ember azért túllépte a tisztességnek a határát meg a családi territóriumnak a határát, és itt-ott azért a faluban lányoknál meg egyéb helyeken elmaradozott, akkor ő sokszor megdorgált. Akkor az megihatott, de nem volt annyira rendreutasító, mint az apámnak a tekintete vagy a néhány szavas megjegyzése.

Előfordult, hogy húszéves koromban is megkaptam az apai pofont, amikor a harmadik faluba elmentünk a fiúkkal egy mulatságba, mert azért egy igen nyughatatlan ember voltam, és nyüzsgő ember, szervező ember. Ifjúsági klubot szerveztem. A hatvanas évek vége a klubmozgalom időszak volt, és nagy szó volt egy falusi klubot létrehozni, amihez

nem volt szokva a kistelepülés meg a kis faluközösség. És bizony nem mindig nézték jó szemmel az efféle tevékenységemet.

Hatvannyolc-hatvankilencben megalakult a Magyar Ifjúsági Szövetség, megalakultak a művelődési klubok meg az ifjúsági klubok falun. Én létrehoztam a Móricz Zsigmond Ifjúsági Klubot a falunkban, és hát ez már a politika felé való tapogatózás vagy tájékoztató volt, persze inkább közművelődési jelleggel, de ez azzal járt, hogy gyakran elmentem, gyakran szerveztem, és ez nem mindig tetszett. Ezt a parasztember a maga kis erkölcsi világával nem tudta összeegyeztetni. Előfordult, hogy bejelentés nélkül elmentem valahova, és nem jöttem időben haza. És zárt ajtót találtam, ahogy éjfélkor hazaértem. Apám kinyitotta az ajtót, és bizony megkaptam az atyai áldást.

De ezért soha nem haragudtam, a mai napig is úgy elraktároztam magamban, és azt mondom, hogy jó volt, helyénvaló dolog volt.

Kelenyén általános iskola alsó tagozata volt, csak első évfolyamtól ötödikig, s a felső tagozat a szomszédban, Szécsénkén működött. Hatodik, hetedik, nyolcadik, kilencedik osztályok, mert akkor nálunk már kilencéves volt a kötelező alapiskolai látogatás, úgyhogy oda jártam.

Külön élményt jelentett, mert egy falusi gyerekként majdnem olyan szinten éltem én is, mint Lúdas Matyi. A hegyről láttam, hogy azért a falumon kívül is van világ. Ámbár furcsa mód azért nekem sikerült eljutni messzebbre is. Említettem az apámat, aki mindig feltörekvő ember volt, szeretett volna művelődni, kitörni ebből a világból. És amikor 1956-ban lehetőség nyílt, hogy Magyarországra utazzanak, akkor jelentkezett. Szakszervezeti sétahajó bonyolította le az utazást Pozsonyból Párkányon át Budapestre. Mondtam, apám akkor már nem dolgozott a faluban, hanem a falun kívül, és szakszervezeti tag volt. És adódott egy lehetőség, háromnapos hajóút, és elvitt magával mint hatéves gyereket. Első osztályba jártam akkor, és ez az utazás egy fantasztikus nagy élmény volt, a mai napig álmodok erről az útról, a Dunán, hajóval. Azt hittem, hogy a tengeren járunk, úgy is meséltem itthon, hogy tengert jártam hajóval.

Volt hát egy kitörésem már, a falu határát túlléptem. Szécsénke is, ahova iskolába jártam, mindig élmény volt. És én mindig vártam a tanévnyitót, tudtam, hogy tovább-mehetek egy házzal, hogy Szécsénkén a környező három-négy település gyerekeivel találkozhatok, s ez sok mindent jelentett. Több pedagógus oktatott. Itthon a kis iskolában hozzászoktunk, hogy egy pedagógus keze alatt két-három osztály is tanul, Szécsénkén meg, ugye, külön osztályok, külön szaktanárok.

Busszal jártunk, elég korán kellett kelni, reggel negyed hétkor indult az autóbusz, ámbár haza meg korán értünk, mert tizenkettő tízkor már jött. Úgyhogy az egész délután a rendelkezésünkre állt. Tavasztól a tanév végéig meg gyalog, a buszt se vártuk meg, különösen, hogy ha nem volt utolsó óránk. Két kilométer volt, és csodálatos dolog, ahogy a társaság elindult együtt gyalog. Az úton nem kellett félni, nem volt különösebb forgalom. Tavasszal, jóval hóolvadás után, az út mellett nyíltak a gyümölcsfák, a virágok. Később már a lányok is jöttek velünk, a kalandok összeszövődtek, azután meg már kerékpárral jártunk, sok kis élményforrás, mindnek megvolt a maga helye az életemben. Nem kellett ahhoz eget rengető dolog, hogy az ember szép élményeket méríthessen. A kicsiben is meg lehetett akkor mérítkezni. És nem kellett félni, hogy elbukik az ember a nagy tengerárban.

Foreign language

Ezután jött Ipolyság, az ottani magyar gimnáziumban érettségiztem, vagy most már itteni, mert közben ipolysági lettem magam is. Akkor a kilencedik után folytattuk a gimnáziumban, ami hároméves volt.

Akkoriban szlovákul nagyon keveset tudtam, és nagyon rosszul. Hétéves koromig, illetve azt lehet mondani, hogy kilencig, tízig, mert mi szlovákot csak a harmadikban kezdtünk tanulni, addig nem is tudatosítottam, hogy hol élek.

Én nem találkoztam szlovák emberrel az én falumban, mert nem volt szlovák családnálunk.

Illetve találkoztam, úgy mondom, ahogy akkor, a rusai tótokkal. A szomszéd faluba való szlovák emberekkel, akik lejöttek hosszú szekérral, és hozták az ölfát, kiabáltak a tört magyarsággal, hogy ölfát cserélek. Gabonáért, egyéb más termékért kicserélték a falumbeliekkel, akikkel nagyon jó volt a viszony, de mindig úgy volt, hogy valahonnan onnan fentről jönnek, az erdőn túlról, hetedhét országon túlról ezek a szlovák emberek, akikkel nem volt semmi gondunk meg bajunk. A drótos meg, amikor bejött a faluba, azt kiabálkozta, hogy „fazekakat drót”. Erre mondták, hogy megjött a drótos tót. Ez jelentette számomra a szlovákságot. Kelenye olyan falu volt, ahol nem találkozott az ember velük.

Nehezen is ment számunkra a szlovák nyelv. Az akkor valami hasonló volt, mint most a gyerekek számára az angol vagy a német. Úgy mondják a nyelvészek, hogy van úgynevezett második idegen nyelv, az úgynevezett second language, meg van a tulajdonképpeni idegen nyelv, a foreign language. Nekem a szlovák ilyen foreign language volt. Egy messzi idegen nyelv, mint most a mi gyerekeink számára az angol. De már az angol se annyira idegen ma nekik, mint számunkra akkor volt a szlovák. Nem volt keveredés.

A gimnáziumban nem sokat tudtam még szlovákul, de egyre inkább rákényszerültem, ott már kénytelen voltam pótolni a mulasztásokat, voltak jó tanáraim, és eljutottam a tanárképző főiskolára, ahol magyar–angol szakot végeztem. A magyar szakot természetesen magyar tanárok irányítása alatt, egy kis sziget volt a magyar tanszék Nyitrán. Viszont az angoltanároim, azok szlovákok voltak.

Úgyhogy, ha fordítások voltak, akkor mi általában angolról szlovákra voltunk kénytelenek fordítani. Vagy szlovákról angolra. Ott azért már adódtak problémák ebből kifolyólag. Az angolt nem tanultuk meg olyan jól, de közben azért a szlovákot is megtanultuk egy kicsit azért jobban.

És voltam katona is, Túrócszentmártonban, szlovák környezetben, és így végül is az ember megtanulta úgy a szlovákot, hogy nincs gondja ebben az országban közlekedni, értekezni, kommunikálni.

Az orosz is kötelező volt.

A nyelvoktatásnak ez volt a hátulütője, hogy alig ismerkedtünk meg a szlovákkal, egy-két év múlva bejött az orosz. Két idegen nyelvvvel kellett bajlódniuk, a gimnáziumban még hozzájött ehhez az angol, a harmadik idegen nyelv. Nálunk úgy volt akkor a gimnáziumban, hogy volt egy humán tagozatos osztály meg volt egy természettudományos irányultságú. Én a humánba jártam, ott kötelező volt az angol. Azért is mentem oda, mert én már akkor vonzalmat éreztem az újságírás iránt, és amikor megpróbálták beosztani valamelyik osztályba, megkérdezett az igazgató, hogy te mért akarsz a humán osztályba menni, édes fiam.

Újságíró akarok lenni.

A humán osztályban kötelező volt az angol és másodiktól még a latin.

Nálunk 1989-ig általában, sajnos, egy iskolának se volt külön neve. A gimnázium elnevezés is irritálta a csehszlovák politikai vezérkart meg az iskolaügyi szakembereket, és átkelesztették a gimnáziumokat általános műveltséget nyújtó középiskola nevezetre. Strebná vseobecnovzdelávacia skola. Ez lett volna a gimnázium. És mivel kilencéves volt az általános iskola, a gimnázium hároméves lett. Én a gimnáziumnak ebbe a változatába jártam.

Előtte volt neki neve! 1913-ban indult Ipolyságon a gimnáziumi képzés a Szondi György Gimnáziumban. A háború után természetesen nemcsak ezt törölték, hanem a

magyar iskolákat is, hiszen negyvenötötől ötvenig, ötvenegyig nem voltak magyar iskolák. A Szondi György Gimnázium 1939–1945 között is a saját nevének működött.

Ipolysági Magyar Tanítási Nyelvű Általános Műveltséget Nyújtó Középiskola.

Ez volt neki a neve, amikor én jártam bele.

Egyszer magyar tanítási nyelvű, máskor magyar tannyelvű.

Ki tudja, miért?

A szlovák megnevezésében is mindez benne volt. A körpecsétjében volt vagy három sor, mire mindezt elmondták.

Nem laktam kollégiumban, hanem ingáztam. Az apám életmódját követtem én is, mert Szécsénkére négy évet, Ipolyságra három évet ingáztam, összesen hét évet. És Ipolyságra is úgy jártam, hogy reggel bizony negyed hétkor indult az autóbusz, hét órára itt voltunk, s háromnegyed nyolckor kezdődött a tanítás. Ez egy igen kemény élet volt ám. Megszoktam. Ez a sors. Nekem annyira az életemhez tartozik az ingázás.

Az ember aztán próbált ebből a helyzetből kihozni valamit. Hogy ez a hátrány előnyére forduljon. Mert a főiskoláról is hetente, kéthetente jártam haza, s akkor bizony úgy volt, hogy a falunktól öt kilométerre kellett kiszállnom a távolsági autóbusból, a gyorsjáratból, Ipolynagyfalun. A busz oda tíz órakor pénteken befutott este, és onnan aztán, Ipolynagyfalu, Szécsénke, Kelenye – ezt az utat gyalog tettem meg éjjel. És ez nem okozott nekem különösebb gondot. Vasárnap vissza. Fogtam a kis hátizsákomat... És ez már hatvankilenc-hetvenben volt, hetvenháromban végeztem. Adott ez egyféle tartást. Nem voltunk ám puhány emberek akkor.

Pedagógus koromban meg szintén ingáztam tizennyolc évig Ipolyságról Ipolybalogra, az huszonkét kilométer oda, huszonkettő vissza. Anyagiilag akkor ez nem volt még nagy megterheltség, inkább tán időben. De hisz nem is tudtam volna másképp elképzelni az életemet. Reggel megvettem a napisajtót, helyet foglaltam az autóbuszban, s amíg kiértem, az a félóra, háromnegyed óra, az olvasással telt el. Akkorra már tájékozódtam a világ dolgairól.

Hatvankilencben érettségiztem. Éppen a fordulat ideje volt. Amit az ember már nem is serdülőként, hanem érettségizőként megélt. Az orosz megszállás, és nemcsak az orosz, hanem a magyar, és a többi testvérek, idézőjelben.

Augusztus 20-án történt ez, de a mozgás, a folyamat az tovább tartott. Egy nap alatt nem zajlott le, mert jöttek ám a tankok meg az autók ide-oda. Roppant érdekes dolog volt, mert 1968. szeptemberben megérkeztünk az iskolába, és akkor mindenki lázban. Megszálltak az oroszok! Előtte pedig, hogy forradalom van, meg nyitás.

Addigra megéltém én már a változásokat. Az ifjúsági szervezetben tevékenykedtünk, engedélyezték már a magyar ifjúsági szervezetet, és én mint gimnazista, akkor ebben a mozgalomban részt vettem, Pozsonyba jártam, az úgynevezett MISZ, Magyar Ifjúsági Szövetség központi tanácsába, gyerekként ott voltam.

Én erre büszke vagyok.

Duray Miklós volt ennek a mozgalomnak az egyik vezetője. Most parlamenti képviselő a Miklós, akkor ő egyetemista volt, geológiát tanult Pozsonyban, és Duka Zólyomi Árpád, aki szintén képviselő. Duka Zólyomi meg prágai diák volt, atomfizikus, ő volt a másik vezéregyéniség. Én mint második gimnazista ezeken a tanácskozásokon részt vettem, és ez fantasztikus nagy dolog volt, hogy ezt láttam, ez olyan volt számomra, hogy ennek az élménynek az alapján az 1848-as meg az azelőtti mozgolódásokat el tudom képzelni.

Akkor alapítottuk az ifjúsági klubot otthon, meg a magyar ifjúsági szövetségeket.

Gyerekként is éreztük, hogy itt valami történik.

Nyitás.

Szabadság.

Ebbe be kell kapcsolódnunk.

Itt valamit kereshetünk.

Kiszélesíthetjük, tágíthatjuk a jogainkat.

Ezt követte a megszállás.

Engem otthon ért a megszállás, és a mi falunkat nem szállták meg, mivel az egy isten háta mögötti hely volt, az átvonulási területtől távol, ott katonát nem láttam, de már akik Ipolyságon voltak, igen. Meg a rádió, akkor már tévé is volt, s ezek tájékoztattak. És a faluban is a gyerekek: baj van, háború lesz, mert megszálltak az oroszok, végünk. A maguk módján dramatizálták. Mert hát tragédia is volt, ugye.

Szeptemberben láttuk a nyomait, a romjait a bevonulásnak. Az út mellett a tank valamit letaposott, áttörte a hídkorlátot, és a magyar tank az Ipolyba beleesett, és ott halt meg egy vagy két magyar katona. Ott volt még a tank is egy hónapig, nem vették ki.

Zúrzavar.

Mi lesz?

Hogy lesz?

Hogy fogunk helyezkedni?

És az emberek lassan kezdtek eligazodni, megpróbálták tájékozódni. Főleg a vezetők meg a politikusok. Az igazgatónk, akit én a maga módján egy nagyon értelmes, rendes embernek tartok, egy nagyon egyszerű ember volt, úgy hívták, hogy Singer Ambrus, angoltanárunk volt egyben. De úgy volt angoltanár, hogy eredetileg orosz-tanár volt, és az isten tudja, hogy került kapcsolatba az angollal, de megtanult angolul, Angliában is járt kint. Nem volt egy különösebben jó angol szakos, de az már maga egy tény volt, hogy Ipolyságon akkor lehetett angolt tanítani, és egyáltalán, volt ki tanítson.

Ennek a szerencsétlen ember munkájának az eredménye, hogy nem is tudom hány angol szakos tanár lett az Ipolysági Magyar Tanítási Nyelvű Általános Műveltséget Nyújtó Középszintű Iskolából. Csak az én osztálytársaim közül velem együtt négyen kerülünk angol szakra, akik el is végeztük az angolt. De még többen vannak, akik jól tudnak ma is angolul. Huncik Péter, akit emlegettem tegnap, ő ugyan orvos lett meg pszichiáter, igaz, hogy talán nem kizárólag az iskolának köszönheti, mert ő otthon már a családban is tanult, lehetősége volt rá.

Bejött hozzánk angolórára az igazgató úr, és szegény ember ott tépelődött, mi lesz most, mit csináljak most?

Egy kicsit kétségbe is volt esve.

Jó vége lesz ennek?

Nem jó vége lesz ennek?

Mit mondjak én?

Hova megyek állásba?

Egyszerű paraszti ésszel bevallotta, ő nem tudja, hogy itt mi van. Egyetértsek vele?

Ítélem el?

Mert ha egyetértsek vele és megbukik ez az egész, akkor mit fogok én kapni?

De ha nem támogatom és győz, akkor megint mit fogok én kapni?

Hátha lesz itten egy újabb visszacsatolás

Ipolyságon csak magyarok vonultak át. Vonultak ebbe az irányba is, abba is, és mondogatták, hogy hamar visszamennek. De nem mentek vissza, hanem nyilván utánpótlásért vagy üzemanyagért ment egy kis kolónia, egy tíz-húsz autó.

Ipolyságon abban az időben már ritkán álltak meg. Ritka volt az, hogy nálunk állomásoztak, de nem tudok arról, hogy különösebb ellenszenv lett volna itt a magyar katonákkal szemben. Tudtuk, hogy valójában a katona nem tehet róla, ha nem is egy dicsérendő dolog, hogy megszállta az országot egy idegen hadsereg.

Volt egy kis szimpátia is, mégis, magyarok jönnek be.

Talán valahol rejtett módon örültünk is neki, hogy jönnek a magyarok, mert hátha lesz itten egy újabb visszacsatolás, mert arról már hallottunk, hogy hogyan jöttek be harmincnyolcban.

Az első elfoglalt vagy visszatért, visszacsatolt város volt Ipolyság. Örömmel fogadták a magyar katonákat. A sorompót szétörték az egyik átkelőhelyen. Két vámház volt ugyanis akkor Ipolyságon, a mostani Parassapuszta és följebb Bernecebaráti felé. Egy városban kettő. És a sorompót, az országhatárt jelző táblát kivágták, a magyar zászlót kitűzték. A mieink, az ipolyságiak. Együtt a magyar katonákkal. A fényképek, amik akkor készültek, azután is közkezen keringtek. Nekem is megvan a mai napig otthon a szülőfalumban készült felvétel, amint a magyarok bejöttek, és a templomnál fogadták őket. Örömmel fogadták őket, természetesen. Itt azért volt valami 1968-ban is, hogy hátha, ez valami olyan lesz, mit harminc évvel korábban.

A politika, Dubcek, Svoboda csak azt diktálta akkor, hogy ez megszállás.

De akkor se tudtunk ellenszenvvel nézni a magyarokra.

Az oroszokra igen.

A többiek azután szép lassan kivonultak, az oroszok pedig ittmaradtak.

Ezen a vidéken volt egy nagy támaszpontjuk nekik, Kékkőtől északra, az úgynevezett Oremov Laz. Nagy szűzterület volt, lakatlan. Illetve azt az egy-két falut, amelyik ott létezett, meg tanyát, azokat felszámolták. Túrócszentmártonból két ízben én is voltam ott gyakorlatozni mint altiszt.

Szlovák falvakat számoltak fel. Németi, Korpona és Kékkő közti több ezer hektárnyi műveletlen terület volt ez, és az oroszoknak tulajdonképpen egy városuk volt ott, amelyet ők építettek ki. Én azt láttam. Amikor hadgyakorlatra jöttünk, átengedték rajta a katonai alakulatukat. Meg volt szabva, hogy mikor lehet átvonulni azon az orosz területen. És mentünk Kékkő fölé, ahol volt egy kis terület, amelyen a mi katonáink is gyakorlatozhattak.

Több ezer orosz katona lakott ott, azért mondom, hogy egy kis város volt.

Most továbbra is katonai gyakorlótér.

Gondolom, most majd a NATO-é lesz.

Ma is elég gyakran rendeznek ott gyakorlatokat, mert haditechnikai szempontból egy jól kiépített terület. Repülő leszállhat, tankoknak külön gyakorlótér.

Ipolyságon nem maradt orosz katona. Régebben volt a városban szlovák laktanya, de a hatvanas évek elején felszámolták, és egy szövőüzem költözött bele, az foglalta el a helyét. Nők dolgoztak ott több százan.

Jártak orosz katonák be Oremláziáról, az ipolysági vegytisztító üzemmel, a mosodával volt nekik kapcsolatuk. Hetente, kéthetente láttunk oroszokat megjelenni, idehozták a szennyesüket.

Pékségbe is jártak ide, az élelmiszer-utánpótlás miatt. De más városba is, Oremláz közelébe, az elérhető nagyobb településekre, olyan ötven-hatvan kilométeres körzetben.

Természetesen itt voltak minden május 1-jén.

Hát az automatikus volt!

Május 1-jén a nagy felvonulásokon itt álltak fent az emelvényen a daliás testvéri csapatok képviselői, az orosz tisztok és a tolmácsok. Az orosz tanárok fordították a süket dumájukat.

Itt jól tudtak az orosz tanárok oroszul. A szláv nyelv közelsége miatt is. Volt ilyen szakpárosítás, hogy szlovák–orosz.

Itt voltam május 1-jén általában Ipolyságon. Szabadnap volt, hazajöttem, s láttam, hogy mi van. Hetvennyolcban végképp visszatelepültünk Ipolyságra, mert a feleségem ipolysági, addig Ipolyhídvégen laktunk kint, falun, és onnan jártam Ipolybalogra tanítani, aztán Ipolyságról ingáztam. De nekem május 1-jén nem kellett kimenni.

Itthon voltam, hallottam az orosz beszédet, mert a városi rádió reggeltől estig bömbölt az utcákon, a tetőkre és az oszlopokra szerelt hangszórókból. Közvetítte a főtéren elhangzott szövegeket a helyi rádió. Le se kellett jönnöm a városba, akkor is hallottam az orosz tisztek beszédeit. Szidták a NATO-t, szidták a Nyugatot, éltették a barátságot. Milyen jó a biztonság, hogy örök időkre Szovjetunió van. Teli volt a város jelszavakkal, gondolom, mint Magyarországon is. De itt keményebben, itt bekeményült ugyanis a politika.

Volt egy úgynevezett átmeneti időszak, konszolidációs időszak, amikor a pártból kizártakat elintézték. Ennek a főiskolán is lehetett érezni a hatását, mert sokszor a legjobb tanárokat bocsátották el. A magyar tanszékről is többeket, hatvannyolc-hatvankilenc miatt. És ez tartott 1973-ig.

Én 1973-ban végeztem, és volt olyan tanár, aki akkor még ott volt, és utána bocsátották el. Addig húzódott az ügye, addig tárgyaltak, fellebbeztek, intézkedtek, kikérdeztek. És a végén elbocsátották. 1974–75-ig húzódott a konszolidációs időszak teljes befejezése. A megbékélés. Vagy kibékülés vagy minek nevezzem.

És 1975-től jött a bekeményítés.

1980–85-ig tartott.

Igen kemény időszak volt.

Átmenet, átalakulás alatt azt kell érteni, hogy az ember kifejezte egyetértését ezzel a politikai vonallal. Vagy legalábbis igyekezett bentmaradni, és hát befogta a pofáját. Olyanok is voltak, akiket félreállítottak, illetve felfüggesztették a párttagságukat. Én nem voltam párttag, csak hallottam, mert ilyen a tantestületben is előfordult. És az döbrentett meg aztán, hogy fura módon, az a párt tette tönkre az embereket, amelyiknek ők tagjai voltak. És amikor felfüggesztették a tagságukat, akkor tíz körömmel kapaszkodtak mégis, hogy vegyék őket vissza.

Volt, akit automatikusan kizártak, és nem volt vita, többet vissza nem vették. De voltak, akiket a felfüggesztéssel puhítottak, félemlítettek meg.

Te nem követtél el olyan nagy bűnt, neked még megkegyelmeztünk, téged csak felfüggesztünk, és majd meglátjuk, hogy milyen hűséges leszel. Ha jól viselkedsz, akkor visszaveszünk. Vagy pedig, ha nyalsz, vagy ha valamit föl fogsz nekünk ajánlani, akkor majd visszaveszünk.

És voltak ezek között a felfüggesztettek között olyan emberek, akik most nagy reformpártiak.

És élenjáró politikusok a demokráciában.

A magyarságunkban elég kemények voltunk mi, zápodkárok

1969-ben kerültem Nyitrára angol szakra. Furcsa módon annyira nem láttam rá a világra, mert nem olyan családban nőttem föl, hogy lehetőségem lett volna az utazásra.

Soha életemben nem jártam Nyugaton a főiskola előtt.

Meg utána se. Hosszú ideig.

De valahol mégis benne volt az emberben az a szimpátia, hogy természetesen, ha nyelvet tanul, akkor azzal a néppel, nemzettel, annak a kultúrájával, történetével valahol mégiscsak találkozik, azonosul vele, vagy hat rá legalább.

Egy jó társaság összejött Nyitrán, és jól párosult a szak, magyar–angol szakosok voltunk. A magyarságunkban elég kemények, az angol szak meg valamiféle nyitást jelentett a nyugati kultúra és szellem irányába, még akkor is, ha nem mehettünk ki. Volt akinek sikerült a csoportból kijutni, főiskolás éve alatt, ami nem kis dolog volt. Volt ennek ára, ámbar nem mondhatok semmi rosszat a kollégámról, a Bodnár Gyuszi éppen, aki az *Új Szó* kulturális rovatát vezette hosszú időn át. A Szegeci Tanárképző Főiskolán is volt rész-képzésen. Pedagógusként nem dolgozott sose, újságíró volt. Szerettem a Gyuszit, azt lehet mondani, hogy szinte testvéri barátság alakult ki köztünk, én ugyan nem jártam nála Királyhelmeccen, de ő többször járt az én falumban, együtt készültünk vizsgákra, íróember volt, együtt szerkesztettük a főiskolán az *Új Fórum* című irodalmi lapot.

Gyusziról tudni kell, hogy három évvel később jött a főiskolára, ő negyvennyolcas születésű, és három évet a főiskola előtt dolgozott, és bizony beszerveződött a kommunista pártba. Úgy érkezett az első évfolyamba. A főiskolai pártcsoportnak tagja volt, és nyilván ez hozzájárult, hogy mégiscsak egy bizalmasabb ember volt, és egy hónapra kijutott Angliába diákként. Ő mesélt nekünk Angliáról. Hozta az ottani dolgokat. Rengeteget mesélt, és jól meg is tanult angolul. A szakdolgozatát is angolul írta.

Angol–orosz szakra jártak a szlovák kollégáink.

Velük is jól kijöttünk.

Nyitrán kezdtem bajuszt növeszteni, cigarettázni, meg hosszú haját növeszteni. Gyuszinak már eleve hosszú haja volt. Hatott ránk a Gyuszi. Én is meghagytam, azóta van hosszú hajam. Bizony ezért sokat megfordultak akkor utánam, meg fricskáztak is. Volt még egy sági fiú barátunk, a Varga Gyuszi, ő is később jött, ő is hosszú hajú srác volt. Volt még egy barátom, aki most a párkányi gimnáziumnak az igazgatója, a Bobor Jancsi, a Zalabai Zsiga sógora, mert Zsiga is angol szakos volt, csak ő Pozsonyban.

Azt lehet mondani, hogy a négy angolos fiúnak mindnek hosszú haja volt. A dékán akkor, aki egy Soták nevű russzista volt, oroszstanár volt a mezőgazdasági egyetemen, és úgy került át, és lett tanszékvezető, majd dékán, belénk kötött a folyosón. Nem tudom, honnan tudta, hogy mi vagyuk az angol szakosok, esetleg onnan, hogy Gyuszi párttag volt, és a pártbizottsági üléseken találkozhattak mint elvtársak. Soták nem állotta meg szó nélkül, ha elment mellettünk, hogy ne mondta volna, zase tu su zápodkari, megint itt vannak ezek a nyugatbarátok.

Zápodkár!

Nyugatos.

Nyugatimádó is...

Megint itt vannak ezek a zápodkárok, és megint együtt! Vajon miről beszélgethetnek? Mán török a fejüket?

De ezenkívül más nem volt. Soták nem szeretett minket, de megtűrt. Az angol szak 1969 után nyílt, két-három éven át még lehetett rá jelentkezni, azután hosszú időre megszűnt. Tudta Soták, ha már itt vannak, akkor meg kell őket tűrni, és hátha jók lesznek ezek nekünk még valamire. Esetleg még be is építhetünk egyet-kettőt.

Tanárnőnk, Malikova asszony, aki nem azonos a pártelnőknő Malikovával, volt az angol csoport vezetője. Mert tanszék se volt. Hanem az volt a neve, hogy katedra russzkej i zapadnej filologii. Az orosz és a nyugati nyelvészet tanszéke. Ezenbélül létezhetett az angol tanszéki csoport, és ennek a vezetője volt a Malikova asszony, aki már nyitott hölgy volt. Sokszor járt Angliában, Amerikában is megfordult, és egy kemény nő volt egyébként. Magyarul is beszélt. A férje katonatiszt volt, bizonyára őt ezért túrték meg, így lett

bizalmas, és így mehetett ki Nyugatra, de nem volt rossz szándékú hölgy. Nagyon jól látta a dolgokat, ha mi itt végzünk, mi már egy nagyon rossz korba fogunk belecsöppenni. Nekünk mint angoloknak végünk. Hiába jártunk itt négy évig, angolt mi soha nem fogunk tanítani.

De azért ne adjuk föl és harcoljunk.

Malikova asszony tudta, hogy a fordulat után itt majd bekeményednek a dolgok, és sajnos, igaza is lett. Ez azt jelentette, hogy a csoportunkból alig tudott valaki elhelyezkedni, nemhogy angoltanárként, de angolt se tudott nagyon oktatni. Hát én abban a helyzetben voltam, hogy nem kötelező tantárgyként bevezettettem az igazgatómmal. Ipolybalogon.

Mindjárt hetvennégytől nem ment, hanem csak hetvenötötől. Ha már itt ez a hapsi, akkor hadd csinálja. Hátha jót tesz az iskolának, hogy lesz itt angol. De csak nem kötelező tantárgyként, délután három óra után. Tanítottam egy csoportot, és abban benne volt a hetedikestől kilencedikesig mindenki.

A nyitrai főiskolán angol anyanyelvű lektorral nem találkoztunk. Angol anyanyelvűekkel, illetve angolul beszélőkkel úgy találkoztunk, hogy eljártunk a nyitrai bárba, volt ott egy jó szinten működő bár, nyitva hajnali négyig vagy ötig, a Ponorka. Tengeralattjáró, azt jelenti. Egy előkelő nyitrai szállónak, a Zobornak a bárja. És elmentünk oda főiskolások időnként, írogató emberek, költőcskék is voltunk, s hát egy kicsit, amikor pénzünk volt, szórakoztunk. Na és ott találkoztunk ilyen-olyan angollal, négerrel, és gyakoroltuk a nyelvet.

Igazi angolt ott sose láttunk. Volt két-három alkalom, azt hiszem, hogy körúton volt valamilyen angol delegáció, és ide vetődött Nyitrára, és akadt köztük tanár vagy íróember, már a nevükre nem emlékszem, akkor gyorsan összerántották az angol csoportot, és akkor behozta a vezetőnk, és ő beszélgetett vele egy órát, kettőt. És esetleg feltehattunk egy-két kérdést. Aki mert. Ez volt az angol élményünk. Meg az, hogy kikerült Londonba a Gyuszi.

Nekem is volt egy lehetőségem, és majdnem kijutottam, az ifjúsági szervezetben ugye működtem, és a nagykürtösi járástól kaptam egy ajánlatot, hogy egy hónapos nyári körútra elmehetek, egészen csekély kis összeget kellett volna befizetnem. Kellott a főiskolai jóváhagyás, a dékánnal kellett aláíratni, mindent kikérdezgetett. De a végén mégse jutottam ki, azt mondták, hogy lefűjták az utat. Nagyon készültem.

Hát ez volt a főiskola. Azt lehet mondani, hogy semmihez nem jutottunk hozzá, ami Angliából, Nagy-Britanniából érkezett volna. 1972-ben már jöttek ki fiatal tanárok a pozsonyi egyetemről, Bastin Stefan például, egy korrekt, igazi angol vágású szlovák úriember. Frissen végzett tanár, aki már megjárta Angliát, és eljött a nyitrai főiskolára tanársegédnek. Ő jelentette számunkra a világot, mert nagy képzettségű, zenéhez, irodalomhoz értő ember volt. Angol irodalmat tanított, és ő már csak angolul tartotta az előadásait. Nem sokat értettünk az elején belőle, de annyira magával ragadott, hogy kínos két-három hónap után szinte tökéletesen értettük az előadásait. Ő látott el segédanyaggal, ezzel-azzal, amazzal. Ő volt az a rendkívül nyitott ember, és jó szándékú szlovák ember, aki szinte barátként kezelt bennünket. A szünetekben együtt cigiztünk, meg egyebek.

És nagyon jó Sovietska Literatura könyvesboltok működtek nálunk. A Sovietska Literaturában lehetett venni nagyon jó angol könyveket, olcsón, és ami elérhető volt, azt innen szereztük be, a szovjet könyvesboltból. Hemingway: *Az öreg halász és a tenger*, a mai napig megvan. Ezek szovjet kiadású könyvek voltak, s volt olyan, amelyikhez angol-orsz szöszedet volt, vagy angol-orsz kétnyelvű, meg tiszta angol, amelyikhez már nem voltak szöszedetek. Ebből lehetett táplálkozni.

Volt egy olyan lehetőség is, hogy megkaptuk az Oxford University Press címét, és az általuk kiadott angol nyelvtankönyvek, az *Essential English* például, beszerezhető volt. Írtunk nekik, küldtek értelmező kiegészítőt, ingyen. Ez is, nem tudom én, hány vizsgálaton át jött meg. Feltételezem, hogy többet is küldtek, csak elakadt valahol. Mert látta az ember a küldeményen, hogy vámvizsgálaton meg minden francra esett át.

Volt egy másik tanárunk, az meg nagy zenész volt.

Bastin is jó zenész volt, itt-ott tartott kitérőket, az angol kultúráról beszélt, de főleg az irodalmon keresztül, mert neki az irodalom volt a mindene.

Volt egy Dénes Imre nevű tanárunk is, az viszont magyar volt, spanyol-angol szakos. Ő meg angol nyelvtannal foglalkozott, elsősorban fonetikával. Nem nagyon szerettük, mert annyira kötekes, aprólékos valaki volt, jó nyelvész és nagy műveltségű fiatal tanár. Később le is lépett, kiment Spanyolországba. Nyitáról szerzett feleséget, az utánunk lévő évfolyamból egy magyar-angol szakos hallgatót, s amikor elvégezte, akkor leléptek, és azóta is kint vannak valahol Spanyolországban. Költőember is volt, írt, fordított, sok mindent lehetett tőle tanulni, de a fonetika, az ő általa előadott és művelt fonetika nagyon távol állt tőlünk.

Az angol szakon nekünk az volt a feladatunk, hogy tanuljunk meg valahogy angolul.

A rádió itt-ott bejött, tudtuk néha hallgatni, aztán Magyarországról hozzájutottunk egy-két nyelvtanító hanglemezhez, ilyenekhez.

Mi tizenketten kezdtünk a szakon, és heten végeztünk, mint a gonoszok. Három fiú volt és négy lány, utánunk még egy évfolyamon nyílt magyar-angol, és ezzel befejeződött. A magyar tagozaton több nem volt. Elenyésző kis csoport voltunk.

Az egyensúly tehát átbillent a magyarra. Az ember nem tudta magát megvalósítani az angolban, többet foglalkozott a magyar szakkal. Odakerült Tőzsér Árpád a magyar tanszékre, harmadikosok voltunk, és vezette az önképzőkört, a fiatal alkotók körét. Előtte volt az *Új Fórum* nevű újság, hatvankilencben indult, de hetvenegyben beszüntették, havonta adtuk ki, stencilezett formában. Tőzsér azt mondta, ha nincs lap, legalább legyen önképzőkör, és akkor odajártunk, meg a Zsilka Tibor stilisztikai stúdióimaira.

És ők már rávettek kettőnket, hármónkat, hogy írjunk egy-egy recenziót, emlékszem rá, hogy *A novellaelemzés új módszerei* című kötet volt az első recenzálandó könyv, a szegedi konferenciának az egyik anyaga volt, Szegedy Maszák Mihály szerkesztette, Zsilka Tibor is szerepelt benne. Ekkor már az *Irodalmi Szemlében* jelentek meg írásaink, az első verseink, könyvismertetéseink. Úgyhogy aztán ez pótolta mindazt, amit nem kaptunk meg.

Német nyelvkönyvből angolul

Ipolybalogon volt érdeklődés az angol nyelv iránt, mert a beszercei kerületnek a legjobb iskolája volt magyar iskolaként, és elég nyitott szellemiségű volt. Úgyhogy nem volt nehéz megnyerni gyerekeket. Sokan jelentkeztek, de órakeretet nem kaptam rá. Csak heti két órát. Úgy oldottam meg, mivel annyi jelentkezőm volt, hogy az egyik órán a hetedik-nyolcadikosok, a másikon a kilencedikesek voltak együtt. Akkor nem rendelt tankönyvet a kedves igazgatóm. Mondtam neki, ha már megengedte, akkor kellenének angol könyvek is. Azt mondta, ő nem fog rendelni angol könyvet, itt vannak a német könyvek, azokat is hiába rendelte. Mert német is indult valamikor, de nem volt hozzá szakos, oszt bedöglött.

Uram, én a német könyvekből nem taníthatok angolul!

Azt csináltam, hogy hetente gépeltem a szövegeket, tizenötször meg harmincszor, és nyírtam ollóval szét, hogy legalább az meglegyen a gyerekeknek, hártypapíron. És az igazgatóm aztán három év után rendelte meg az első tankönyvcsomagot. Az itt kiadott szlovák angol tankönyvek a magyar angol mutációi voltak. Így tanítottam én angolt Ipolybalogon. A tanítványaim nagy része legalább középfokú nyelvvizsgáig orvosként, mérnökként, tanárként eljutott.

A nyolcvankilences fordulat után, kilencvenben aztán következett a nagy nyitás, és akkor most már az oroszot dobjuk el, kell a nyugati nyelv! Előszedtek minket a süllyesz-tőből. Azelőtt heti két óra volt a kötelező orosz, most heti két óra kötelező angol lett. A magyar középiskolákban általában a németet és az angolt oktatják, a szlovákon kívül. Általános iskolában általában egy idegen nyelv van a szlovákon kívül, vagy a német vagy az angol. Nálunk most Paláston úgy oldjuk meg, hogy túlnyomórészt inkább angolt szeretnének tanulni, de mivel németes is van, párhuzamosan megy.

Mindeddig végig ellenségeskedés volt az angoltanítás ellen, mindenki azt mondta, még a kollégák közül is, hogy minek ezzel erőltetni a gyerekeket, és mihelyt valaki elkezdett panaszkodni, hogy ez sok neki, akkor nyugtatgatták, hogy nem kell ezt olyan komolyan venni.

1989-ig megpróbáltam egy párszor kimenni Nyugatra. Nem is Angliába, hanem Ausztriába először. A feleségem német szakos. Ő szerencsésebb helyzetben volt, mert neki ott volt a Német Demokratikus Köztársaság, járt is kint kétszer, és jól tud németül. De sokat felejtett is, és szeretünk volna kijutni, hát itt van Ausztria. A szomszédunkban lakott Somogyi Katinka bárókisasszony, akinek a bátyja kint élt Bécsben, és ajánlólevelet adott, hogy minket befogad, ha kimegyünk, illetve vendégül lát. A minimális valutát igényeltem a minimális időre. Azzal indokoltam a kiutazási kérvényt, hogy szeretünk utazni, és a szocialista tábor országait már bejártuk, voltunk Lengyelországban, Ukrajnában, Romániában, Bulgáriában, Magyarországon.

Hát hova menjünk még? Bezárult a kör. Most már szeretnének elmenni Ausztriába.

Két ízben kérvényeztük, két ízben utasították vissza.

Jött a pimasz válasz, hogy vettük a kérvényüket, de azokat részesítjük előnyben, akik még nem voltak kint. Hát még mi se voltunk kint. 1989-ig ez így ment.

1989 decemberében jutottunk ki először Bécsbe, amikor a fordulat után lehetett menni a mi útlevelünkkel is Nyugatra, s nem köllött hozzá semmi más. Azt mondtuk a szak-szervezetben, gyerünk gyerekek, máris megyünk, holnap hajnalban indulunk, péntek vagy szombat reggel korán, és este jöttünk vissza. Faltuk Bécset. A csehszlovák útlevelet fel kellett mutatni, és akkor mindenüvé ingyen bemehettünk! A múzeumokba, a metróba. Amit tudtunk, reggeltől estig megnéztünk, és este jöttünk vissza. Ez volt az első nyugati utam, harminckilenc éves koromban.

Azután voltam Angliában is, a balassagyarmatiakkal, egy baráti iskolával. Az igazgató, Melo Feri barátom mondta, hogy ők már harmadik éve szervezik az angol utakat. Az úgy nézett ki, hogy tíz napra kivittek egy busznyi gyereket, és azok ott iskolába jártak napi két-három órát, házaknál laktak, és a szabad idejükben meg különböző fakultatív programokon vettek részt.

Először voltam Angliában, s bedobtak a mély vízbe, valahol az Oxford streeten kitétek a buszból, mert nekik a gyerekeket szét kellett vinni, te már felnőtt vagy, itt a cím, menjél. És mellém beosztottak még egy nyolcadikos gyereket, azzal voltam.

Világéletében az ember ilyen világvárosban még nem fordult meg. Azt se tudtam, hogyan kell ott utazni, mit kell csinálni. Bementem a metróállomásba, hogy egy metró-jegyet kérek.

És akkor azt mondja nekem, hogy jó, hova?

Melyik zónába?

Kiálltam a sorból, mert mögöttem már álltak, mit is mondott, melyik zónába? Kértem egy metróterképet, adtak, és elmagyarázták, hogy mik a zónák. Akkor a nagy térképről átvittem a kis térképre, hogy hol lakom, valahol kint a város szélén volt, és akkor kiderült, hogy harmadik zóna. Ide kérek egy metrójegyet. Kivitt a metró a végállomásra, de ezzel még nem értem el a célokat. Első angol nyelvű értekezésem, hogy felhívtam a házaszszonyt, itt vagyok. Hogyan jussak tovább? Elmagyarázta, hogy melyik busszal. Mondom, inkább gyalog, legalább megismerem a környéket. Az egy óra! Nekivágtunk, én húztam a bőröndöt, a gyerekeknek a nyakában a cucca, és mentünk a térképen.

Értekezni tudott az ember szépen. Egy ír családnál laktunk, ír katolikus család, a nagymama még Írországban élt. Esténként elbeszélgettünk, én egy érdekes lény voltam nekik, Magyarországról jöttem... Mondtam, hogy nem Magyarországról, hanem Szlovákiából.

És előadtam nekik, hogy mi ez.

Olyan lendületet kaptam, annyira feldobott az egész, hogy megegyeztünk, hogy majd máskor is megyek. Szerettem volna elmenni Írországba is, magyarázták, hogy ez hogy van, hogy kell intézni. Aztán hazajöttem, még egy-két telefon, majd abbamaradt a dolog, és bezárult az angol nyelv megint.

Azt lehet mondani, hogy a vendéglátó család semmit nem tudott rólunk. Írországon és Franciaországon kívül sehol nem jártak, így körülbelül tudták, hol van Magyarország. Magyarként voltam én ott nyílvántartva. Mondtam, hogy Szlovákiából vagyok, de mivel ők úgy kapták meg a nyelviskolától a hivatalos papírokat, hogy magyarországi csoport, ők ehhez tartották magukat. Volt nálam térkép, elmagyaráztam nekik, mi a sorsunk, pedig mi is katolikusok vagyunk.

Azóta nem is voltam Angliában.

Nincs rá pénz.

Selmec

Külföldre mi nem nagyon mehettünk tanulni. Selmecbányán van egy olyan gimnázium, most már nem működnek ezek a dolgok így, de nyolcvankilencig így működött, amely előkészítő volt a külföldi továbbtanulásra, idegen nyelvet oktattak. Főleg az oroszot és a magyart. Talán még németet. Aki Magyarországra akart menni egyetemre, főiskolára, annak a gimnázium harmadik osztályában kellett jelentkezni, és a negyedik osztályt, az utolsó évet a selmecbányai gimnáziumban végezte.

Egy-két kollégámnak a gyereke járt oda, innen van tudomásom erről. Ezek a gyerekek aztán a Szovjetunióban, Moszkvában, Leningrádban kötöttek ki. De úgy indultak, hogy Magyarországon, Budapesten vagy Szegeden fognak tanulni. Azt a választ kapták, jó, akkor elmész Selmecbányára. A gyerek otthagya a pozsonyi Duna utcai magyar gimnáziumot vagy az ipolyságit, a dunaszerdahelyit, elment Selmecre, ott szlovákul tanult mindent, úgy kellett érettségiznie, szlovákul. Plusz tanulta az idegen nyelvet. Egy magyar gimnáziumból elment a gyerek Selmecre azért, hogy tanulja a magyar nyelvet. Voltak ott magyar tanárok, többek között Lanstyák István, aki most a pozsonyi Komensky Egyetem magyar szakos tanára. Jó nyelvész. Ő is tanított a selmeci iskolában magyar nyelvet.

A legtöbb magyarból nem lett magyarországi diák, hanem oroszországi. A magyarokat főleg oda irányították. És a szlovák vagy a félvér, aki egy kicsit tudott magyarul, egy kicsit többet megtanult, az ment Magyarországra.

Ha mégis ragaszkodott hozzá valaki, azt mondták, betelt, nincs hely. Szorítóba állították, vagy mész a Szovjetunióba, oda mehetsz, vagy ha nem, akkor maradsz itthon.

Pontosan az volt a családok, ha innen megy külföldi egyetemre, akkor ösztöndíjas diák, állami költségen tanul, akinek minden ingyenes. Ha otthon maradt, akkor meg pénzbe került a családnak.

Ilyen káderképzők voltak.

Magyartanárként én háromszor részt vettem nyári egyetemen Pesten. Ez úgy működött, hogy minden járás kapott egy keretszámot, hogy egy vagy két pedagógus mehet a nyári egyetemre. Jelentkezni lehetett, az iskolaigazgatónak kellett ajánlania, aztán a járási tanfelügyelőnek, végül a minisztériumnak. Ez ilyen lépcsőzetesen haladt.

Én olyan szerencsés helyzetben voltam, hogy egy kis járásban tanítottam, a Nagykürtösi járásban, ahol nem sok magyar iskola volt, nem voltunk sokan magyar szakosok, és nekem így háromszor megadatott ez a magyarországi lehetőség. Olyan lehetőség volt, mintha én Nyugatra mentem volna, a szabadságot, a kitekintést, a rálátást meg egyebeket figyelembe véve. Háromhetes volt, ebből két hét a tanfolyam, az előadások, egy hét pedig üdülés, kirándulás, tanulmányutak.

De indulás előtt fel kellett menni Pozsonyba, az iskolaügyi minisztériumba. Mindenkinek, aki ezen a magyarországi tanfolyamon részt vett. Mindegy, hogy keletről volt, vagy Ipolyságról, fel kellett menni Pozsonyba, és együtt kellett indulni.

Én közlekedtem már akkor is Pestre, nyolcvan kilométer, fölültem a nemzetközi járatra, és másfél óra alatt ott voltam Pesten. Pozsonyba meg négy óráig tart nekem az út. De fel kellett mennem, ott megkaptuk az előképzést, az rövid volt egyébként, de mégis, az iskolaügyi minisztériumban meg kellett jelenni. Mózsi Ferenc volt a nemzetiségi osztálynak a vezetője, központi tanfelügyelő. A Mózsi elvtárs falhoz állított minket, mint a katonákat: maguk külföldre mennek, a csehszlovák államot képviselik, mindenkinek kívánok jó utat. De ne felejtsek el, honnan mennek, melyik országot képviselik, kik maguk. Szocialista pedagógusok! Nem kell panaszkodni, nem kell különösebb vitákba bocsátkozni. Én majd megjelenek ott, ellenőrzöm magukat, körülnézek. Utána kiosztották a vonatjegyeket, kimentünk a pozsonyi nagyállomásra, és onnan indultunk, közösen. Olyan is volt, hogy Mózsi elvtárs is velünk jött.

A második útnál feltelefonáltam neki, hogy elnézést, Mózsi elvtárs, én már voltam ilyen továbbképzésen, és tudom, hogy ez milyen procedúra, és én most egy honismereti akadémián veszek részt Magyarországon, nem lehetne-e, hogy ott maradok, és nem megyek vissza Pozsonyba, hogy onnan csoportosan jöjjenek vissza újra Magyarországra?

Hogy gondolja, amikor itt már minden dokumentálva van? Itt van a vonatjegye. El fog veszni! És nem fogjuk kifizetni, ha más irányból jön.

Megleszek nélküle, köszönöm szépen.

Így a második alkalommal megúsztam a kiképzést, a harmadikkal meg már innen indultam.

Kettős elnyomás

Amit előbb hatvannyolcról, a kezdetekről és a következményekről elmondtam, az úgy csapódott le, hogy először közvetlenül a pártvonalat érintette, tehát azok voltak a szenvedő alanyai igazából, akiket vagy menesztettek a pártból, vagy fölfüggesztették a párttagságukat. Ez a folyamat tartott hetvenöt-hetvenhatig. Voltak ennek olyan áldozatai, akik 1974-ben voltak kénytelenek elhagyni a munkahelyüket, egyetemi, főiskolai oktatók, tanárok, kutatók, tudósok... Nyitrán nálunk a legjobb nyelvésztanárt, Teleki Tibort, 1973-ban menesztették, ha jól tudom, és egy építkezési vállalatnál raktárosként dolgozott, így élte meg szegény a nyolcvankilences fordulatot, akkor rehabilitálták, utána egy évig még

dolgozott az egyetemen, mert akkor már egyetem volt, és meghalt infarktusban. A legjobb szociológusunkat, akinek az előadásait mi még hallgathattuk, Kardos Istvánnak nevezték. Keleten élt, Kelet-Szlovákiában, Rozsnyón vagy a környékén, őt is elég korán elbocsátották. Korábban ők mind kommunista párttagok voltak.

Barta Tibor, aki a legjobb módszertanos volt a magyar tanszéken, fogalmazástanítást tanított, nagyszerű tankönyveket írt, aztán alkoholista lett szegény, hetvennégyben menesztették. Szeberényi Zoltánt, aki irodalomtörténész volt, és legkedvesebb tanárom, szintén menesztették a pártból. Hogyan, minek alapján minősítették a bűneiket, nem tudom, de Szeberényit csak kizárták, és megmaradhatott a tanszéken. A mai irodalomtörténészek közül a legjobb rálátása van a szlovákiai magyar irodalomra, megírta a szlovákiai magyar irodalom történetét, íróportréit.

Akik nem voltak párttagok, azokat ilyen súlyos büntetés nem érte, ámbár azok szenvedtek... Szenvedtek? Hát háttérben voltak addig is, meg azután is. Ilyen szabály volt, hogy aki nem volt a kommunista párt tagja, az nálunk nem lehetett újságíró. Az *Új Szónál*, a szlovákiai magyar napilapnál nem dolgozott olyan újságíró, aki nem volt a kommunista párt tagja. Később volt a Kövesdi Károly az első, akit felvettek mint pártonkívüli embert. Még a *Hétnél*, amelyik a Csemadok képes hetilapja volt, ott is így ment. Ritkaság volt az is, hogy párton kívüli dolgozott volna a Csemadok központi bizottságánál.

A párt elsősorban az önmaga katonáit büntette, keményen, mert azokat büntethette. A pártonkívülieket különösebben nem kellett büntetni, mert ők eleve büntetve voltak az örök mellőzéssel. Nem létezett, hogy iskolaigazgató lett volna nálunk valaki, aki nem volt a kommunista párt tagja. A mi tantestületünkben Ipolybalogon huszonketten voltunk, abból két kommunista volt, az igazgató és a helyettes. Ez azt jelentette, hogy a többi húsz nem is számíthatott arra, hogy ő valaha lehet akár helyettes, akár igazgató.

Engem nem akartak beléptetni. A főiskolán volt egy időszak, amikor a Bodnár Gyuszi győzködött, hogy nem lenne ez rossz meg egyebek. Akkor ki tudnánk valamit bulizni, harcolni a magyar tagozat hallgatóinak meg egyebek.

Később meg már csendes ellenségnek számítottam, és az szóba se jött, hogy be akar-nának léptetni.

Meg se szólítottak.

Nagyon jó ismerősöm volt az Agócs Vilmos például, aki a Nagykürtösi járási pártbi-zottságnak az ideológiai titkára volt. Ő úgy volt jó ismerősöm, hogy gyerekként, tizenhá-rom éves koromtól tudósítottam a Losonci járási újságnak. Több közigazgatási átszervezés volt, Kelenye, a szülőfalum, akkor a Losonci járáshoz tartozott. *Haladás* néven jelent meg az újság, Agócs Vilmos volt a magyar szerkesztője, ő gondozta az írásaimat, azt lehetne mondani, hogy egyengette az útjaimat. Később, mivel párttag volt, ő lett az ideológiai titkár Nagykürtösön.

Annyira azért karakán ember volt, meg becsületes ember, hogy bármikor ért támadás engem, akkor ő mindig megsúgta, hogy gyerek, így nevezett végig, gyerek, vigyázz, az istenit, mit csináltál már megint! Vigyázz ezekkel, mert nagy marhák, és kinyírnak téged. Bármikor volt gondom, bajom, mindig megsúgta, mit tegyek.

Az embert kettős elnyomás érte.

Egyrészt, mert pártonkívüli volt, másrészt mert magyar.

Az iskolaügynek a vezetője az meg mindig szlovák volt.

És párttag.

A tanfelügyelők nagy része is szlovák volt, és ha a magyar iskolaügy terén, magyar vonalon az ember valamit csinált, akkor megkapta a bélyeget, hogy „národny buditel”. Nemzetébresztő. Rebellig magyar.

Úgy szoktam erre válaszolni, úgy vágtam vissza, hogy a maguk nemzetébresztői példaként állítandók a szlovákság elé, mert maguk annak köszönhetik a létüket, hogy voltak annak idején nemzetébresztők. Most miért ne legyen a magyar kisebbségnek is Szlovákiában egy-két ilyen, maguk által így titulált, nemzetébresztője? A Monarchia idején működő valamennyi szlovák író nemzetébresztő volt. Ján Kolár, Bernolák, Stúr. Még a jó szándékú Sládkovíc is, aki azért magyarbarát volt. Gáspár Imre fordította is a munkáit már életében.

A magyarországi politikai légkörnél vagy helyzetnél a miénk keményebb volt. Megközelítőleg se voltak azok a lehetőségek, az a nyitottság, ami a kádárizmus alatt, ha volt ilyen, létezett Magyarországon. Nálunk nem is lehetett arról beszélni, hogy szabadság, nyitottság. A szellemi bezártság annyira szoros volt, és kísérletek se voltak az ajtónyitásra. Inkább Csehországban történtek itt-ott kísérletek, mint szlovák viszonylatban. Itt alázatosan kiszolgálták a politikát.

Természetesen itt is voltak, akik nyolcvankilencben megmozdultak, a Budaiék meg Carnogurskyék és mások, meg magyar vonalon Duray és köre. Duray szervezkedése, a jogvédő bizottság munkájának híre eljutott hozzánk. Duraynak volt egy listája, hogy ezeket a felhívásokat és ezeket a fogalmazványokat, amelyeket ők gépeltek és terjesztettek titkosan, hogy azokat kinek kell küldeni. Én például rendszeresen kaptam, és a dolgozószobámban a szőnyeg alatt voltak ezek elhelyezve, felkészülve arra, hogy ez a rejték hely már egy közepes házkutatás próbáját se állta volna ki.

Postán jöttek, feladó nem volt ráírva, és nekem a balogi iskolába jöttek, ott tanítottam, és én ezeket a kollégáknak megmutattam. Az igazgatóm mindig azt mondta, vigyázz, vigyázz, ne mutogasd, mert ez a Duray még egyszer lógni fog. És ezt nagyon sokan mondták, nemcsak az igazgatóm, hanem olyanok is mondták, akik most a Duray-párt tagjai, és Duraynak a csicskásai. Erről még Miklóssal nem sokat beszéltem, nem is adódott lehetőségem erre. Meg nem is érdekel különösebben.

Itt sem állóvíz volt egészen. De majdnem.

Én Csemadok téren dolgoztam. A Nagykürtösi járásban a Csemadok járási bizottságának irodalomnépszerűsítő szakbizottság néven volt egy munkacsoportja. Később nyelvi és irodalomnépszerűsítő szakbizottság lett belőle. Szakmai társulás volt a Csemadokon belül. Ennek voltam az elnöke.

Egy-egy járási rendezvénykor, a Mikszáth- és a Madách-napok szervezésének idején, enyhe figyelmeztetéseket, sugallatokat lehetett érezni, hogy most ezt nem, azt nem. Majd mi elintézzük a fölkérést, de nem csináltak semmit, és utána azt mondták, hogy nem vállalta az illető.

Érdekes, hogy kilencven előtt már meghívtuk a kárpátaljai magyar írókat, illetve a kárpátaljai képzőművészeket, írók egy csoportját a Madách-napokra, és ők rukkoltak ki keményebben, mint mi. És akkor estek pofára az elvtársak, hogy ezek a Szozjuzból, a Nagy Birodalomból jöttek, s ezek itt mernek pofázni. Mindenki citerázott, a Csemadok egész járási titkársága. Hát ha ebből nem lesz baj, akkor semmiből se! És valahol azt is megsejtették, hogy tényleg engedni kell, mert ezek az elvtársak, ezek a gyerekek onnan jöttek, és így mernek beszélni, akkor mi van. Mi is mondtuk nekik, látjátok, ezek onnan jöttek, és milyen nyíltan beszélnek. Nagykürtösön volt ez a rendezvény, valószínűleg nyolcvankilencben.

A Madách-napokra bejöttek olyanok is, akik rebellisnek számítottak, Pál Jóska például, Salgótarjából. Ha őt meghívtuk, akkor eljöttek Salgótarjából a megyei tanács ilyen osztályának, amolyan osztályának a figyelői is, hogy most a Pál Jóska itt Nagykürtösön mit fog most fölforgatni.

De volt olyan is, hogy ezekre az elvtársakra rá lehetett játszani: fogadjunk, hogy nem meritek elhozni ide Madách szülőföldjére *Az ember tragédiáját!*

Ez is még a fordulat előtt történt, de már lehetett érezni, hogy le van győzve az orosz rendszer, és sikerült így elérni, hogy áthozták Pestről a Madách Színházat, és Nagykürtösön bemutatták *Az ember tragédiáját*. Ilyen a szlovákiai magyarság történetében meg az egyetemes magyar kultúrtörténetben se volt, hogy Madách szülőföldjén a *Tragédiát* bemutatták volna. És ez ilyen cukkolással kezdődött. És a tarjáni elvtársak elintézték, hogy átjön a színház. Ilyesmi nem nagyon létezett, ritkaság volt. Autóbuszokkal jöttek az Ipoly mentéről az emberek a színházba, nem fértek szinte be. Vastaps.

A harmadik elnyomó

Salgótarjából, Magyarországról ellenőrizték „regionálisan” a szlovákiai magyarok ideológiai tisztaságát. Úgy működött a dolog, hogy abban az időben csak azt tudta megvalósítani a két ország közötti kapcsolatban, tehát oda-vissza alapon, amit a besztercebányai kerületi nemzeti bizottság kulturális osztálya meg a salgótarjáni megyei kulturális hatóságok képviselői megbeszéltek, és amiben megegyeztek.

Itt azért fontos volt, hogy a háttérből ki szólt. Olyan ember kellett, akinek tekintélye is volt. Fontos volt, hogy ki kért, ki tanácsolt, ki sugott. Vagy ki készített föl egy harmadrendű kis kádert, aki aztán, ki tudja hány Becherovka után elintézte, hogy az idősebb Szabó István szobrai átjöhetnek Magyarországról, vagy egy Mikszáth kiállítási anyagot át lehessen hozni ide.

A Mikszáth- és Madách-napok, merem azt mondani, hogy országos szinten is irigylendő dolgok lehettek volna. Úgy működött már a kapcsolat oda-vissza alapon. Lehet, ennek az volt a háttere, hogy Tarján mindig egy kommunista fészek volt, és Besztercével megtalálta a maga módját. De ekkor már érződött, hogy engedni kell, hogy majd hivatkozhassanak erre, és akkor ők lesznek a példa, mi leszünk a janik.

A Mikszáth-kultusz itteni alakulására világeletemben büszke leszek, még akkor is, ha nem is tudom, melyik magyarországi újságíró, talán az Udvardy Frigyes, aki a barátom volt egyébként, megjelent egy ilyen Mikszáth- vagy Madách- napon Nagykürtösön, és írt egy ironikus hangvételű cikket egy szamizdat lapban, hogy Kürtösön járt, és Madách szülőföldjén bejött egy konferenciára, és ott szlovákul is beszélnek.

A dolgok itt nem úgy működnek, mint egy Trianon előtti állapotban, és itten nagy pofával azt mondhatom, hogy ti meg mért beszéltek Madáchról szlovákul – is?! Én a szakbizottságnak voltam az elnöke, Urbán Aladár meg volt a társelnök, és próbáltam úgy igazítani a dolgot, úgy alakítani, hogy amit lehet, azt etessünk meg az elvtársakkal. Olyan értelemben, hogy ők azt kérték, mindig az volt a kitétel, hogy ha lesz Madách-napok vagy Mikszáth-napok, legyen már egy előadás szlovákul. És én erre azt mondom, ha annak, hogy van öt előadás magyar nyelven Nagykürtösön, ami azért csak egy szlovák város volt, és Mikszáth vagy Madách faluja se volt tökéletesen színtiszta magyar falu, az az ára, hogy legyen egy előadás szlovákul is, azért ennyire legyünk toleránsak, azért eddig menjünk el. De akkor igenis hozzák ide a *Tragédiát*, igenis hozzák el ide Ctibor Stitnickyt, a félreállított szlovák műfordítót, aki például a Madách-műveket fordította szlovákra, és akivel lefordítottuk Madách *Sírom* című versét szlovákra. És ez hangozzék el, lépünk e tekintetben is valahogyan előre.

A nyolcvanas évek elejétől a kilencvenes évek elejéig ment ez a folyamat, amikor az engedmény azért már érezhető volt, és én azt hiszem, hogy e téren a kezdeményezők a pártunkívüliek voltak, s közülük is azok, akiknek már valamilyen tekintélyük volt. Én már akkor publikáltam, egy-két könyvem már megjelent, s nem voltam a pedagógusok közt az utolsó vonalban, tudták, hogy azért van egy kis respektusom, és sok mindent el

tudtunk érni. Nekem a Mikszáth-nap meg a Madách-nap mindig egy zarándoklat volt. Egy lelki zarándoklat, a terror alatt. Amikor meg lehetett valamit valósítani, és ki lehetett teljesedni.

E tekintetben Ipolyság is fontos állomása az életemnek. A Honti Közművelődési Klubot tíz évig működtettem itt, és volt olyan időszak, amikor havonta három rendezvényt is tartottunk. Úgy neveztem ezt, hogy szabadegyetem. Amit soha sehol nem kapott meg az ember, és nem volt lehetősége meghallgatni, azt itt megkapta, meghallgathatta. Czine Mihály itt tartott Móriczról előadást, és aki Czinét ismeri, tudja, hogy nagy szónok volt, és mindig betette az előadásokba azt, amit kellett, és ezekre az előadásokra eljöttek Nyitrától Losoncig, mindenhonnan. Elzarándokolt Kuczi Lajos református tiszteletes Léva mellől, elzarándokolt Szeberényi Zoltán meg a magyar tanszék Nyitráról, ide Ipolyságra, eljött Doboss László, aki egy félreállított íróember volt hatvankilenc után. Elzarándokolt ide, és mondjam úgy, hogy itt volt egy titkos találkozó Czinével... Itt volt Ruffy Péter, László Gyula.

Volt olyan, akit nem engedtek fellépni Ipolyságon. Például Faragó Laurát Halász Péterrel. A kürtösi Mikszáth- és Madách-ügyekben a salgótarjáni elvtársak egyeztettek keményen Besztercebányával, és mindenre reagáltak. Én egyszer a már említett kétnyelvű rendezvényen, amely úgy volt kétnyelvű, hogy egy előadás hangzott el szlovákul, mint az irodalmi szakbizottság elnöke vezettem az ülést. Nagy dolog volt, hogy egy konferencián, ahol ilyen kerületi meg megyei elvtársak megjelentek, egy ilyen ember mondja a megnyitót meg elnököl, mint én. Ahogy a konferencia kezdődött, felsorakoztatták az elvtársakat a függöny mögött, hogy milyen sorrendben kell bejönni és leülni. Megjelenek, és kérdezi a Nógrád megyei elnök, ki fogja ezt vezetni. Ki lesz a felvezető? Mondják neki, hogy a Csáky elvtárs. Ki az? Rám mutatnak. Hát nincs nyakkendője! Mire Bányai Géza, a Csemadok titkára azt mondja, hát pedig ő van vele megbízva, más most már nem tudja csinálni, mert akkor összekeverjük az egészet. Levezettem, utána volt egy kiértékelés Zsély községben, Szklabonya mellett, s az első pont mindjárt az volt, a mi besztercebányai elvtársaink azzal kezdték, hogy egyes elvtársak ezen a konferencián nem voltak az alkalomnak megfelelően öltözve, nem volt nyakkendőjük. Egy ilyen hosszú hajú gyerek, garbóban mondta a megnyitót. Ez én voltam. Micsoda szégyen!

Le kellett nyelni.

A salgótarjáni elvtársakkal én nem kerültem közvetlen kapcsolatba sose, hiszen én nem magyar állampolgár vagyok. Áttételesen ment a dolog. Az együttműködésük alapja a jószomszédi barátság meg a két megyének az, úgymond, harcos szelleme. Beszterce meg Tarján nagyban hasonlított egymáshoz, kommunista fészek meg partizánfészek meg munkásmozgalmi fészek volt mindkettő. Salgótarján meg Besztercebánya mindig nagyon jól együtt tudott működni. Ez már a szlovák nemzeti felkelésben is így volt, a magyar partizánok közt is megjelentek a szlovák partizánok, ilyen mondvacsinált történelem, de mindegy. Ez egy ilyen tudathasadásos állapot volt részükről, hogy ez sehol így nem működött, mint ennek a két megyének a kapcsolatában.

A végén kiderült, hogy azért voltak mindig beépített emberek, s amikor a Csemadokban mi ottmaradtunk mint a rendezvény szellemi atyjai vagy a kiskatonái, és értékelgettük az eseményt. Ami a Csemadok járási titkárságán elhangzott, azt számtalan esetben visszamondták nekünk az elvtársak. Hogy hallottuk ám. Volt egy-két olyan orosz szakos pedagógus, aki magyar volt egyébként, szlovákiai magyar, de megbízható belső ember, sőt ilyet is mondtak, hogy orosz kém, erről most nem vagyok meggyőződve, ezt nem állíthatom. De mindig voltak, akik előszeretettel végigülték a mi megbeszéléseinket, mindig volt olyan ember, aki fülelni maradt ott. Csak erre későn jöttünk rá, amikor már visszamondtak bizonyos dolgokat.

Szlovák–orosz

Iskolánkban is volt Csehszlovák–Szovjet Baráti Társaság, ennek volt egy magyar lapja is, a *Szovjetbarát*. Így, egybe írva. Ez a *Szovjetbarát* hatvannyolc körül indult, minden pedagógus asztalára lekerült. Ingyen kapta mindegyik pedagógus. Havilap volt. Érdekes módon ez az újság nem különösebben politizált, itt-ott betekintést adott, hogy élnek a szovjet köztársaságokban, elmondta, milyen jó az internacionalizmus. Nem volt olyan szinten, mint Magyarországon a *Szovjet Irodalom* című folyóirat. A *Szovjet Irodalom* volt az a magyarországi sajtótermék, amelyet nekünk ingyen adtak.

A pánszláv eszme mindig élt, ma is él, vagy rejtetten vagy nyíltan vagy tudat alatt vagy a bőrük alatt. Ezt nem lehet kitörölni soha. Ahogy Malikova asszonynak, a Szlovák Nemzeti Párt elnökének is van most egy orosz férje, aki állítólag orosz kém volt.

Az orosz szakosok nagy része az újabb időkben kint volt a Szovjetunióban egy egyéves kinttartózkodáson, ami jutalom volt. Minden megbízható ember üzemtől, szakszervezettől jutalomüdülésként három hétre, két hétre kiment a Szovjetunióba, és ott körülnézett, tőlünk is nagyon sokan, a kollektívából, pedagógusok. De ezek szakszervezeti funkcionáriusok, bizalmiak voltak, én is szerettem volna kimenni, de nem csak Nyugatra, még oda se jutottam ki.

Nálunk a szlovákságnak van egy olyan mély rétege, éppen a Szlovák Nemzeti Pártról beszéltem az imént, meg a pánszláv eszmék hirdetőiről, amelyik ha veszélyeztetve érzi magát, akkor úgy gondolja, hogy a pánszlávizmus mindennél jobb, hogy az egy mentsevár. Ha úgy gondolják, hogy a szlovák nemzet számára a határok átjárhatósága vagy a nyugati barátság vagy Magyarország befolyása kedvezőtlen és veszélyes, akkor inkább a pánszláv eszméknek hódolnak. Mindig van egy ilyen Keletre kacsintás, és mindig van egy ilyen lehetőség. Ez nem általánosságban jellemzi a szlovákságot, vagy a szlovákok valamennyi rétegét, mert bárgyúság volna ezt állítani, de most a mély rétegekre gondolva, a hej, szlovákokra, tehát az úgynevezett hazafiakra, akik úgy látják, hogy ez a végső lehetőség, a végső menekvés.

Oremlázon, Zólyomban egy külön városrész volt az oroszoknak, Sliácon a repülőtér, Komáromban az egész várrendszer az övék volt, meg Párkány is, Esztergommal szemben. Zólyomban orosz gimnázium volt, Oremlázon általános iskola. A fő üzletközpontjuk Sliácon meg Zólyomban volt. Ment a cserebere meg a csencsele. Nemcsak a pártvezérek, hanem a köznép között is. Átnyúlt ez a határokon is, mert a magasabb rangú tisztek közlekedhettek Párkány–Esztergom között. Látcső, fegyver, óra...

Szovjet kiskatonát én akkor láttam itt, amikor jöttek a tiszttel, és amíg a tiszt úr intézte a seftjeit, addig a kiskatonának is adott valami szabadot. De nem nagyon volt ez jellemző. Ha lehet mondani, akkor inkább nem szerettek mutatkozni. A mai napig se tudom, hogy Túrócszentmártonban, ahol katona voltam, merre volt az orosz alakulat, egység, laktanya. Volt ott egy csehszlovák tankista ezred, egy tüzérségi ezred és egy főiskolai. Egy évig ott szolgáltam mint tényleges katona, de hogy az oroszok hol voltak, azt sose tudtam meg.

Voltak, akik jártak Oremlázra, az orosz területre dolgozni.

Például az apám is.

Aszfaltozott nekik, és emlegette, hogy na, voltunk az oroszoknál szurkozni.

Bence Erika

A vonat jelentésköre a közép-kelet-európai kultúrában

A közép-kelet-európai ember térélményének központi motívumaként a sík föld egyes vonalát jelölhetjük meg, melyet a lentség, a behatároltság és a lassú mozgás jelentései alakítanak létmetaforává. Az utazás e jelentéskörben a más téralakzatok felé tartó köztés lét formájaként jelenik meg. Irányát az országút, később a vasút nyomvonala határozta meg. A korábbi lóvontatású közlekedési eszközöket 1825-ben (Magyarországon 1846-ban) a vonat váltotta fel. Közép-Kelet-Európa történelmén jelölt és jelöletlen vonatok haladtak/haladnak keresztül.

A csak topográfiai dimenziók meghatározta (tehát az elvont jelentéseket – mint amilyen az albatrosz- vagy a sirály-képzet – nélkülöző) közép-kelet-európai térélmény – a koordinátái között megvalósítható létforma – híján van a dél-európai, vagy a még délebbi térségekben domináns *tenger-élménynek* és a vele összefüggő mitikus világtapasztalatnak. Utazáskultúráját nem a „*navigare necesse est*” gondolata, határtalanság-tudata és irrealitásokat is befogadó valóságérzékelése formálta, hanem a lentség és behatároltság térképzete. Thomka Beáta Szenteleky Kornél líráját, így *Bácskai éjjel* című költeményét értelmezve mutat rá a térbeli jellemzők létforma-determinánsként működő sajátosságaira: „Az »egyenes«-t metaforává a következő tartalmak teszik: a józanság, a hasznosság, célélvőség, értsd: öncélú létezés, létfenntartás. (...) »e« táj egyenességével ... hasonló asszociációmezőt ébreszt, mint Thomas Mann *Varázshegyének* „síkföldje”. A tespedtség vizuálisan abból az egynestől következik, amely a bácskai tájat kifejezi. Ennek ellenpólusa a hullámos, tört vonal, melyet Van Gogh említése idéz...”¹ *Isola Bella* című regényében Szenteleky Kornél látéletét adja a sík vidéki létforma jellemzőinek: „...felhős ég alatt csoszognak fanyar arcú emberek. Örömtelen lelkek őgyelegnek a csúnya, sáros utcákon, a nyirkos falak mentén, valaki talán hurkot készít magának a padlásgerendán...”²; mozdulatlansága és elmaradottsága a mítoszok földjeként értelmezett Szicília dinamikus gazdagságának tükrében látható. Az Osztrák–Magyar-Monarchia jelképezte (tehát térbeli dimenziók és történelmi adottságok körülhatárolta) mitteleurópai groteszk egyik legfontosabb vonásaként Juhász Erzsébet is a „teljes mozdulatlanság” állapotát határozza meg. Danilo Kiš *Fövenyóra* című regényének útirajzfejezeteiről írja: „Feltűnő, hogy az utak távjai mennyire rövidek. A látnivaló nemegyszer annyi, hogy a szemlélődő, az »utas«, az ablakhoz lépve kitekint, s egy hóval belepett fa magasba nyúló ágait látja maga előtt. Ha viszont nem a lélek belső útjáról van szó, hanem kívülágban megtett útról, előfordul, hogy a megérkezés pillanatára zsugorodik. A szekér megáll a drótfonatos kapu előtt, a szunyókálásból felrezzent kocsis nagyot ránt a gyeplőn. Senki, semmi sem mozdul. Az utas útja nem más, mint hogy tekintetével végigpásztázza a megállított lovakat, a fát,

mely két lófej között látszik távolabbról. (...) Nyomat sem lelhetjük ezekben az útirajzokban semmilyen tér- vagy időbeli folyamatosságnak, pontosan érzékeltetve általa, hogy aki megteszi őket, akár tényleges térben, akár a lélek rejtett ösvényein, maga is úttalan és követhetetlen immár.”³ E paradox, úttalan utak kivétel nélkül a létezés végkifejlete felé irányulnak, a halál felé tendálnak. Képzelt vagy valóságos közegük-terük lidércvilág, *útvesztő*.

A *tenger és a hajós* fogalomköre irodalmunkban az egyediség-másság jelentéseit és magatartásmintáit jelöli: pl. Kisfaludy Sándor hajótörés-kalandja *A kesergő szerelem* tengerbe veszett első változatával ilyen kuriózumjelenség, mint ahogy útirajz-irodalmunk szemszögét is a kívülállás pozíciója határozza meg. A világtenger vagy az ég-tenger képzetek a behelyettesítő metaforikus beszéd alkotóelemeiként funkcionálnak (pl. az „alattunk is, felettünk is, bennünk is az ég volt”⁴ képzelet, vagy az „árvízi hajós”⁵ allegorikus alakja; a jelenségre vonatkozó XX. századi reflexiók értelmében pedig: „az ég a fűszálaknál kezdődik”⁶). A tenger-jelentések sok esetben paradoxális és paradosztikus vonatkozásokra mutatnak: pl. a gályarabsorsot mint a bűnhődés motívumát XIX. századi regényeinkben a túlbujánzó romantikus képzelet megnyilatkozásaiként kell értelmeznünk (sokszor tragikomikus felhangjuk sem marad el). Erősen nemzedékfüggő élménynek tekinthetjük a „nekünk van tengerünk”-gondolatát a vajdasági magyar irodalomban (tudomásom szerint épp most íródik a cáfolatát jelentő „ellenregény”⁷). A tenger-tudat azonban nemcsak a kanonizált kultúrában, de az alászállott irodalomban, sőt a triviális kultúrszférákban is ritka jelenség. Az „I’m sailing”-életérzése helyett a népszerű műdalok világában is a vonatkoztatolás uralkodó. A *közép-kelet-európai utas* útja a *síkföld* téralakzatai között rajzolható meg, utazása a más térdimenziók (a hegy vagy a sziget tört vonalai, pl. a varázssziget, Isola Bella) felé tartó köztes lét (a keresés) formájaként nyilvánul meg, végkifejlete rendszerint a *halál jelentéseit idézi*. Irányát az országút, a XIX. század harmadik évtizedétől kezdődően a vasút egyenes vonala határozta meg.

Magyarországon az első gőzüzemű vasútvonalat 1846. július 15-én nyitották meg Pest és Vác között. A bécsi vasútvonal első szakasza volt. A szerelvény 8 személykocsiból állt, és a belga gyártmányú *Buda* és *Pest* nevű mozdonyok vontatták. Az első vonat – két közbeeső megállással – 59 perc alatt tette meg az utat. Mint verset termő jelentős irodalmi élmény 1847 decemberében vonult be a magyar költészet történetébe: költője a műveltség szabad áradásának lehetőségét, az emberi tudás határlebontó erejét ünnepli benne, hogy a vonat-szimbólum létrejöttének kezdet-kontextusában máris felvetődjék halálra vonatkozó jelentése: „Ez a gép tán egyenest a / Másvilágba megy velünk!”⁸ Egyrészt metonimikus összefüggés kapcsolja az emberi rabság örök jelképéhez, a lánchoz, másrészt gép(szörny) jellege révén a halálba mint kiismerhetetlenbe (útvesztőbe) ragadó erő képzeteként hat szemlélőjére.

A „vagonhúség” fogalmát („húséges vagy Te a vagonokhoz”⁹) a XX. század végi gondolkodás teremti meg és kapcsolja a halál jelentésmezejéhez. Kiváltó momentum a vonat majd két évszázados történetén végigpásztázó szem előtt lepergő látványsor, amelynek alapján a közlekedési eszközt *halál-térként* identifikáljuk. Az átmenetiséget-lakhatatlanságot-megélhetetlenséget jelképező pályaudvar-létet Juhász Erzsébet a mi életünk téridejében a telepen élés szinonimájaként értelmezi: „A *telep* a mi életünk metaforája.”¹⁰ Krasznahorkai László *Sátántagó* című regényének telepét mint az „istentelenül eldurvult emberek kilátástalan egy helyben topogása”¹¹ színhelyeként, az elérhetetlen jelen és a beláthatatlan múlt tereként írja le. Az idő dinamikájából kifordult lét sorstalanságot jelent. Juhász Erzsébetet idézve: „A közép-kelet-európaiaknál senki a világon nem tudhatja jobban, mit jelent, ha kihúzzák az ember lába alól a talajt. Egyvégtében ez ismétlődik itt, nem csoda, hogy talaj a lábunk alatt soha. Csak szedett-vedett deszkapalló, örökös, életreszóló

átmenetiségben¹² Szavai akár szó szerint is értelmezhetőek: a közép-kelet-európai ember lába alatt szilárd talaj helyett (az otthon köve helyett) szedett-vedett deszkapalló (vonatpadló). A telep konkretizációja a tábor. Az odavezető út iránya a vasút nyomvonalát követi. A *vonat és a tábor* a XX. század lényegi metaforáinak – *halálvonat* és *haláltábor* – utótagelemei. Kertész Imre szerint Auschwitz „az európai ember legnagyobb traumája a kereszt óta”¹³. *Kereszt és tábor*: a kettőt összekapcsoló képzeletbeli vonal utat jelent, a végső menet irányát: gyalog és vonaton.

A vajdasági magyar irodalom leghatásosabb vonatvízióját Szirmai Károly *Veszteglő vonatok a sötétben*¹⁴ című novellája jeleníti meg. Az „ijesztő, végtelen pusztában” (fogalma nemcsak a síkvidék kietlenség-élményét, de apokaliptikus világtapasztalatokat is az értelmezői mező vonzatkörébe emel) téralakzatai közepette megbomlott sebességgel vonatok rohannak. A víziós halálnovellában együtt van mindaz, ami a térségi ember síkföld-élményét és pályaudvar-létét alkotja. Utasi Csaba szerint: „A megbomlottság képzelete a céltalanság érzetének még meg nem nevezett fájdalmát csempészi a szövegbe, egyúttal pedig túllendít bennünket a húszas évek lassú, álmos bácskai idején. S voltaképpen ugyanaz a funkciója a vonatok fogalmának is. Szirmai Károly nem valamiféle vidéki kávédarálót állít elébünk, amint prűszkölve, önmagát túllihelve végigdohog a rónán, hanem vonatok sokaságát látja és látta, melyek épp ezért kitágítják a teret, olyannyira, hogy némi túlzással azt is mondhatnánk akár, hogy az író az egész emberiséget utaztatja a »kormos éjszaká«-ban.”¹⁵ A hagyományértelmező olvasási stratégia Mészöly Miklós *Bolond utazás* című regényének intertextuális vonzatkörébe a Szirmai-szöveget is beemeli, analógiás olvasati vonzatként az *utazás*, a *vonat*, a *pályánkívüliség*, a *mozdulatlanság* motívumait jelölve meg. Még jelentősebb megfelelés észlelhető a két prózaszöveg tér- és időtápasztalata között: a t.-i állomáson várakozó vonat is valamiféle kietlen, „roncsokkal telehordott rét”-en áll, majd egy mellékvágányon a sötét éjszakában, kizökent időben vesztegel, hogy végül – a reális és metaforikus térben is kivitelezett utazás – egyetlen végső fejleményben, a halálban teljesedjék ki.

A közép-kelet-európai létbizonytalanságot, azaz a pályaudvar-létet megújító ismétlődések a vonat jelentéskörét is új elemekkel gazdagították, létrehozva a XX. század legtragikusabb vonat-képzetének, a halálvonatnak is variációit, közelebbi vagy távolabbi hasonlóságokat mutató változatait. Nevüket az utasok kilétét, állapotát és útirányát megnevező képzettársítás hozta létre. A háború színtereit összekapcsoló hadi, fogoly- vagy sanitécvonat jelensége után, az ötvenes évek társadalmi történései az *emigráns vonat* alakzatára irányították a figyelmet. A totalitarizmus adminisztratív központjai (pl. Belgrád vagy Budapest) felől egy elképzelt új életlehetőség határpontja (pl. Maribor vagy Győr) felé tartó gyorsvonatok menetiránya a szabadulás-kilépés irányvonalát jelzik, a szerelvények szigetfunkciót töltenek be, a rajtuk való utazás szükségszerű szerepjátékot feltételez: „kevés csomaggal eljátszani a vidéki rokon látogatásának szándékát, majd a határ előtti utolsó állomáson lelépni a szerelvényről.” Családi legendáriumok őrizték meg az ilyen vonatokról való hatósági leszállítatások történetét, utalva ezzel az utazással mint kilépés lehetőséggel szembenálló háttérmozzanatok (pl. besúgás, árulás, kényszerítés, kihallgatás, bebörtönzés) létformáló jelentőségére. A térségi történelmi félműlt átmeneti életformája (belakhatatlansága és bizonytalansága) az otthonfeladás (pl. a kitelepítettek vagy a menekülők) útján haladó vonatok jelenségét is megteremtette. A térségi szubkultúra beszédformáiban él, máig él, a *menetrend nélküli vonatokat* megjelölő proverbium, amelyet egy ugyancsak réteggkulturaként megnyilatkozó zenei irány emelt dalszövegbe („Jebo te voz, koji te doneo!”¹⁶). Közép-Kelet-Európa egzisztenciális válságainak szimbólumaként vonult be a köztudatba a *csempészvonat*, mint amilyen volt a Varsó–Belgrád vonalon évtizedeken át közlekedő Polónia-expressz. A filmtémává lett *Balkán expressz*nek

és a szigorúan ellenőrzött vonatoknak is jelképértelme (pl. balkáni éjszaka, balkáni kocsmá, kelet-európai létbizonytalan) dominál emlékezetünkben.

Bizonyos vonatokat nem funkciójuk, hanem a rajta utazó személy neve jelölt meg, tett egyedivé. A XIX. század utolsó évtizedének leghíresebb magyar vonata Turinból (Torinóból) indult Budapestre, Kossuth Lajos holttestét szállította magyar földre. Az „újkori magyar mitológia főistene” körül kialakult kultusz olyan jelentőségű volt, hogy a vonat elhaladtakor az emberek letérdeltek a vasút mentén. Krúdy Gyula *Kossuth fia*¹⁷ címen napvilágot látott regényében, mint az előző paródiája, megjelenik egy „második Kossuth-vonat” is. Kossuth Ferenc, a Kossuth-eszmét feladó fiú utazik rajta. Míg az apa földi maradványait szállító vonat útját a dráma követelményei szerint megformált kulisszák közé helyezi az elbeszélő, addig a fiú érkezését cirkuszi környezetben (pl. a vasútállomáson férjehes vénlányok virággal dobálják meg) mutatja meg.

A XX. század irracionális történelmébe zakatol be a *Lenin-vonat* 1917-ben, amelyen a hatalmat átvenni szándékozó vezér tért vissza szülőföldjére. A kultikus vonatok sorában ott van a *Kék Vonat* is, a Tito-kultusz egyik legfontosabb jelképe. Nemcsak maga a szerelvény hirdette a hatalom kiváltságosságának tényét, de a neve is. Évtizedekig csak ezt az egyetlen vonatot illette ez a név, másik kék vonat nem létezett, mintha időszaki színvakság hullott volna az ország lakosságára. A kultusz leértékelődésének mértékére mutat ma az a történet, miszerint egyik vajdasági kisváros vasúti társasága kék motorosvonatokat üzemeltet, s a polgárok kivétel nélkül Kék Vonat-ként, az egykori paradigmátikus néven emlegetik őket. A történet ironiáját fokozzák a pletyka (e retorikai kategóriákon kívüli beszédműfaj) által közvetített kiegészítő információk, miszerint a vonatokat valakik a háborús zűrzavarban tulajdonították el valahonnan. Az egykori kultikus tárgy neve ma a *lopott tárgy* fogalmával azonos.

A vonat mint téma jelen van a filmművészet születésének pillanatában is. 1895-ben a Lumière fivérek fizető közönség előtt rövidfilmeket vetítenek. A lyoni állomásra befutó vonat (*A vonat érkezése* című kisfilm) lenyűgözi, sőt sokkolja őket: a mozdony elsuhan a kamera előtt, valóságossága riadalmat kelt – megszületik egy új médium. A vonat később is számos filmtörténet színterét alkotja. Az 1974-ben, Agatha Christie Poirot-történetei alapján készített film, a *Gyilkosság az Orient expresszen*, a Párizs–Isztambul vonalon közlekedő híres luxusjáratot emeli a nevezetes filmhelyszínek sorába.

A vonat jelentéskörét a közép-kelet-európai kultúra asszociációs mezejébe helyezetten vizsgáltuk. Centrális térmozzanatként értelmeztük a vajdasági magyar irodalom terét, ahol/amelyben a vonat-jelentés mint önérték-tükröző metafora is működött/működhet: „vicinális irodalom”.

Jegyzetek

- 1 THOMKA Beáta 1992, 94.
- 2 SZENTELEKY Kornél, *Isola Bella* = Sz. K. Nyári délelőtt, Egybegyűjtött novellák, regény (utószó Bori Imre), Újv., 1992, 187.
- 3 JUHÁSZ Erzsébet 1996, 114.
- 4 Utalás Kisfaludy Sándor *Kesergő szerelem* című művének képrendszerére.
- 5 Utalás Jókai Mór *Kárpáthy Zoltán* című művének jelképeire.
- 6 Utalás Mészöly Miklós *Sutting ezredes tiündöklése* című művére.
- 7 Lovas Ildikó *Kijárat az Adriára* című készülő regénye. Részletek jelentek meg többek között a Híd 2004. 7. számában. A könyv 2005-ben a Kalligramnál jelent meg.
- 8 Petőfi Sándor *Vasúton* című költeménye.
- 9 Idézet Nagy Gáspár *József Attilához* című költeményéből. Megjelent a kecskeméti Forrás 1998. 8. számában.
- 10 JUHÁSZ Erzsébet 1993, 134.
- 11 132.
- 12 135.
- 13 KERTÉSZ Imre, Gályanapló, Bp. 1992, 27.
- 14 SZIRMAI Károly, *Ködben*, Subotica, é. n.
- 15 UTASI Csaba 1994, 42.
- 16 Utalás Đorđe Balašević dalaira, amelyekben a Vajdaságba a II. világháborút követően betelepült szerbekről van szó. Ők érkeztek menetrend nélküli vonatokkal.
- 17 KRÚDY Gyula, *Kossuth fia*, Bp., 1976.

Irodalom

BORI Imre

1993 *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*, Újvidék.

CSÁNYI Erzsébet

2000 *A költő mint utas* = Cs. E. *Világirodalmi kontúr*, Esszék, tanulmányok, Újvidék, Forum 64–65.

2001 *Intertextualitás Szenteleky Kornél Isola Bella című regényében* = *A próza intertextualitásának retorikája és pragmatikája* (szerk.: Mózes Huba), Miskolc, 18–22.

FARAGÓ Kornélia

2001 *Térirányok, távolságok, Térdinamizmus a regényben*, Újvidék.

GEROLD László

2001 *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*, Újvidék.

HRABAL, Bohumil

Legenda Káinról (ford.: Vargha György) = B. H. *Véres történetek és legendák*, Bp., 17–61.

JUHÁSZ Erzsébet

1993 *Közép-Európa mint értékítélet?* = J. E. *Esti följegyzések (Egy évad a balkáni pokolból)*, Újvidék, 104–108.

1993 *„Európa utáni honvágy”* = J. E. *Esti följegyzések (Egy évad a balkáni pokolból)*, Újvidék, 108–112.

1993 *Telepen élni* = J. E. *Esti följegyzések (Egy évad a balkáni pokolból)*, Újvidék, 131–135.

1996 *Tükörképek labirintusa, Tanulmányok a közép-európai irodalmak köréből*, Újvidék.

KERTÉSZ Imre

1992 *Gályanapló*, Bp.

KONRÁD György

Van-e még álom Közép-Európáról? = K. Gy. *Európa köldökén*, Újvidék, 153–183.

LÁNCZ Irén

1994 *Gondolatok Szirmai Károly stílusáról* = L. I. Szó, *szöveg, jelentés*, Újvidék, 113–121.

MARKÓ László (szerk.)

1995 *A film krónikája*, Bp.

MÉSZÖLY MIKLÓS

1985 *Merre a csillag jár*, Bp.

1989 *Volt egyszer egy Közép-Európa, Vázlatok a szép regénytelenségre*, Bp.

1989 *Pontos történetek, útközben*, Bp.

1989 *A pille magánya*, Bp.

PISZÁR Ágnes

1994 *Kisesszé a vonatokról (I.)* = P. Á. *Kisesszék*, Újvidék, JMMT, 26–31.

1994 *Kisesszé a vonatokról (II.)* = P. Á. *Kisesszék*, Újvidék, JMMT, 31–35.

THOMKA Beáta

1992 *Szirmai Károly novellái* = T. B. *Prózatörténeti vázlatok*, Újvidék, 38–45.

1992 *Szenteleky lírája, útirajzai* = T. B. *Prózatörténeti vázlatok*, Újvidék, 88–98.

1995 Mészöly Miklós, Pozsony

UTASI Csaba

1994 *Az Esti Kornél és a viszonylagosság* = U. Cs. *Vér és sebek*, Újvidék, 32–38.

1994 *Lét és nemlét kérdései Szirmai Károly novelláiban* = U. Cs. *Vér és sebek*, Újvidék, 38–44.

2001 *Jelentéktelen körülmények jelentősége – a Bolond utazás* = U. Cs. *Mindentől messze*, Újvidék, 118–124.

Elek Tibor

Fejek-Szemek-Kezek-Lábak

Bahget Iskander fotókiállítása elé*

Engedjék meg, hogy egy őszinte vallomással kezdjem mondandómat: én nem nagyon értek a képzőművészethez, így a fotóművészethez sem, még ha, Önökhöz hasonlóan, szeretem és élvezem is, szeretek is részesülni az áldásaiból. Épp ezért nem is szokásom ehhez hasonló kiállításmegnyitókat elvállalni. Cipész maradjon a kaptafánál, irodalmár az irodalomnál, a szó szerelmesének, munkásának, szerelmes munkásának sem kell folyton beszélnie (meg írnia sem), főként, ha nem ért ahhoz, amiről beszél (ír).

Ez esetben azonban több okból sem kerülhettem el, hogy beszéljek, hogy amatőr műélvezőként a naiv rácsodálkozásomnak, lelkendezésemnek hangot is adjak. Kettőt mondok. Egyrészt én találtam ki, hogy mutassuk be Iskander képeit itt Békéscsabán, a megyei könyvtárban, itt rajtam kívül talán nem is ismerik azokat mások (a jelenlévő hozzártartozóit, barátait kivéve), én szállítottam el az anyagot Kecskemét–Hetényegyházáról, én válogattam a képeket és rendeztem meg a kiállítást, én élveztem (nyomaték a személyes névmáson), én élveztem (a nyomaték él szótagon) rettenetesen az összefüggések keresését, felismerését, teremtését a képek között, például a fejek, szemek, kezek, lábak között – már-már mintha alkottam volna magam is –, hát akkor nincs mese, nekem is kell megnyitni ezt a kiállítást. Másrészt, Iskander fotói között számos kitűnő íróportré is van, amik kapcsán azért tudok is talán mondani valamit.

Kezdjük mindjárt az éppen kilencvenöt éves Faludy Györggyel: Faludy feje (azzal a „grandiózus látható láthatatlan” hajával, ahogy Esterházy Péter fogalmazott nemrég a születésnapján köszöntőjében) és lába(i), cipője, a zokni hiánya, a clown (és) Faludy. Hogy csak én látom benne, bele a képekbe az egész XX. századi magyar sorsot, sőt, az általános emberi sorsot, Recskestől, mindenestől? – talán mások is. Hát persze, hogy az életút, az életmű (némi ismerete is kell hozzá). De az íróportrék egyébként is azért érdekesek, különösen számunkra, mert valamennyire ismerjük, művei révén, azok által ismerjük, ismerni véljük az író, az író személyét is akár. Esetleg azt is tudjuk például, hogy az e kiállításon egymásra néző Illyés Gyula és Sütő András az életben is nagyon figyelt egymásra, hogy Sütő miközben a par excellence nemzeti költőnek nevezte, azt is mondta róla, hogy „Ady és József Attila szivárványos történelmi látomását – »azaz hallomását« – miszerint »Dunának, Oltnak egy a hangja«: költőként egyedül Illyés Gyula gondolta végig.” Illyés pedig azt írta 1977-ben (két évvel korábban, mint amikor ez a kép a lakiteleki írótalalkozón készült), hogy „a jelenkori magyar irodalom egyik legnagyobb vigasza Sütő András.” A neki ajánlott *Lőtt lábú madár* című versét így zárja: „A kép a leg-

*Elhangzott 2005. október 10-én Békéscsabán, a Békés Megyei Könyvtárban.

cáfolhatatlanabb beszéd”. Jóllehet, Illyés a költői képre gondolt, de talán mégsem egészen érvénytelen az állítás most sem, ha felidéződik bennünk, az ő portréképek láttán, az ő „Áron látta besenyőivadék hiúzszemét, mely mindig és mindenütt azt figyelte, miként lehet ezt az országot, e népet megtartani” (Sütő András) és Sütő András szemét látva. Vagy a másik nagy erdélyi klasszikus, akinek költői népszerűsége a Faludyéval vetekedő, Kányádi Sándor szemét követve a fák hegyére, ahol valaki jár, ugyanakkor kópés, játékos villanását is érzékelve, vagy a költőtárs Buda Ferenc komoly, merengő pillantásába feledkezve. (Ez utóbbit megpillantva, egyik könyvtáros kollégánóm így kiáltott fel: Jaj, ugye, hogy férfiakra is lehet szép fotót készíteni!)

Az irodalomban az elmúlt évtizedekben divatossá vált „a szerző halála” elmélet, mely végül is azt hirdeti, hogy csak a szöveg számít önmagában, az író, költő valóságos énje nem érdekes, ismerete nem szükséges a mű befogadásához, értelmezéséhez. Hát ezek a képek olyan írókról, olyan szerzőkről készültek, akiknek a műve és az élete, a szövege és a személyisége szoros, egymást feltételező egységbe áll előttünk – itt is jól láthatóan. Lehet-e, célszerű-e ezeknek az íróknak, akár Illyésnek a művei láttán is, azt mondani, hogy a szerző halott? Ezek a képek azért is jók szerintem, mert azt is mutatják, hogy a szerző (például a fotón látható nagyon okos, a nemzeti és az egyetemes létezés titkain egyként gondolkodó Illyés) él, s immár általuk, rajtuk is, örökké élni fog. Talán lesznek Önök között, akik túl merevnek, statikusnak látják ezeket a portrékat, de talán szándékosan ilyenek, hőseik állnak mozdíthatatlanul az időben, de mindenkori megfajtásra várva, miként műveik.

Egy művészi fotó esetében talán valóban jobban eltekinthetünk az alkotója személyétől, inkább mondhatjuk, hogy a szerző halott, nem fontos, csak amit látunk, de mivel ez esetben láthatóan mégis jó egészségnak örvend, engedjék meg nekem, hogy a képekről mégis az alkotójukra fordítsam egy pillanatra a figyelmüket. Számomra, persze, ezúttal sem az életrajzi tények az érdekesek, hogy Bahget Iskander El Barazinban született 1943-ban, és 1967 óta él Magyarországon, hogy kétszázötven-egynéhány kiállítása volt már Alabamától (1975) a Múcsarnokon (1996) át Damaszkuszig és Kiskunhalasig (2004), hanem azok a meghatározó személyiségjegyek, amelyeket a képekből is kiolvasni vélek (legyenek bár íróportrék, gyerekportrék, szociofotók vagy tájképek akár), a szeretetre méltó nyílt szívű tisztaság, a örökös jó szándék, a szociális érzékenység, a demokratikus gondolkodásmód, amelyekből összeáll számomra az ember. Az alkotóember, aki Szíriából idehonosodott az Alföldre, aki, ha megszólal, hallhatóan töri, ropogtatja még mindig a magyar nyelvet, de a képeiről is láthatóan nemcsak a tájat lakta már jól be, de ennek a tájnak és a benne élő embernek a lelkével is éppúgy képessé vált azonosulni, mint a saját szülőföldjével. Akinek már arra is volt szeme, hogy az e tájban élő ember történelmi és aktuális sorsát a szívükön viselő írókban is meglássa. Illyés, Sütő, Kányádi, Buda ugyanis abban is közösek, hogy az ő fejükben mindig azok a fejek és kezek jártak, akik, amik (a nagy egész és a részletek) néhány további képen láthatók. Hogy például mi járhat azokban a fejekben, a nép fiainak, az egyszerű, dolgos embereknek (a *Kaszásnak*, a *Vincellérnek* és társaiknak) a fejében, milyen gondok nyomasztják, milyen örömök éltetik őket, hogyan lehetne javítani a sorsukon. Ma már sokan mosolyognak azon, ha azt hallják, hogy valaki nemcsak önmagával foglalkozik, hanem másokért is szól, egy közösség, akár nemzeti közösség gondjait vállalja fel. Pedig azért szép az valahol, hogy voltak és még mindig vannak ilyen emberek. Vagy nem?

És képeiből is látom, hogy Iskander is ilyen. Mit szorítanak, mibe kapaszkodnak, mit őriznek azok a kezek? Kaput, házat, hazát, gyereket, egy egész sorsot? (*Ragaszkodás, Gyermekportré, Cím nélkül*)? És mit ölelnek a kezek? Egy marék virágot? Vagy egy marék világot? Világ világa, virágnak virága. Iskander az Ómagyar Mária Siralmat nem biztos,



Fatima (1981)



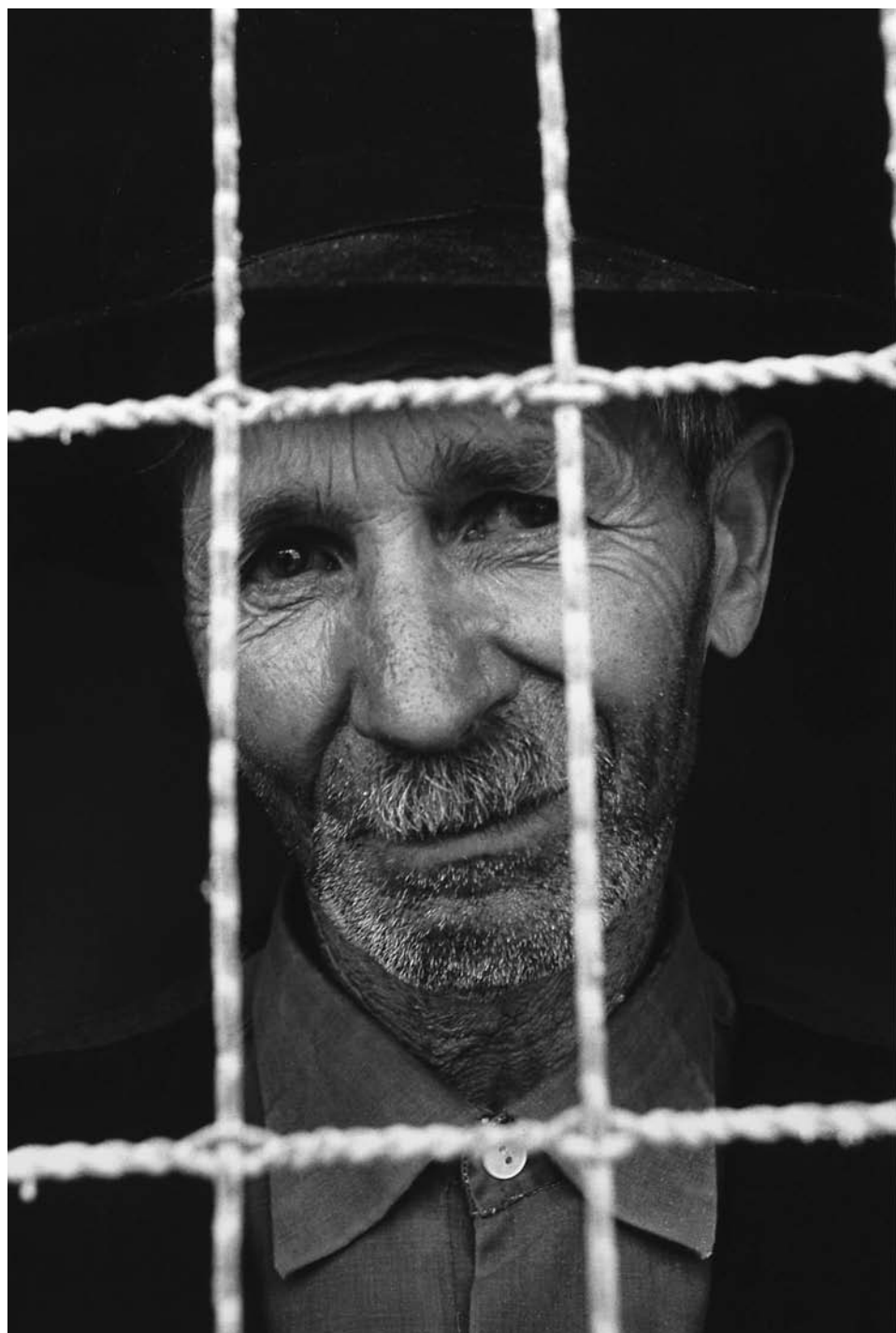
Kaszás (1974)



Cím nélkül (1974)



Kislány (1976)



Portrait (1975)



Damaszkusz béke (2004)

hogy ismeri, de az ősi összefüggést, hogy egy virágban is benne a világ, azt igen, főként, ha két különböző időpillanatban (1979-ben és 2004-ben) készül ugyanazon a helyen, ugyanazon személlyel egy fotó, ahogy a kiállítási plakátján látható (*Egy marék világ*).

Lám, nem nagyon akartam beszélni, s lassan már túlbeszélem ezt a megnyitót, pedig arról még nem is szóltam, hogy világunknak mennyire része, vagy mennyire része kellene legyen a természet. Hogy miért örülünk annak annyira, ha egy természeti fotón épp olyannak látjuk a tájat, legyen az erdélyi, Körös-parti vagy Duna-szigeti (*Veránka*), amilyenek az emlékeinkben őrizzük, csak a művészi kompozíció, a színekkel, vonalakkal, formákkal, fényekkel és árnyakkal való játék eredményeként egy kicsit még szebbnek, vagy miért örülünk annak, ha éppen ellenkezőleg, olyannak látjuk, amilyenek mi még sohasem láttuk. S arról sem szóltam, hogy a számunkra idegen világok, tájak, az Atlasz, a Szahara, egy kősvatag, a sajátos formaviláguk felerősítése révén hogyan és miért válhatnak izgalmassá, vonzóvá, sőt kimondottan széppé. Itt, ezeket a témákat érintve, kellene jönnie a szakszerű szakmai méltatásnak, de engedjék meg nekem, hogy ettől már eltekintsek.

Fogadják szeretettel ennek a „szírealista magyar” fotósnek (ahogy Buda Ferenc nevezte találón) a bemutatkozását, tekintsek meg a kiállítását!

Csányi Erzsébet

Fáradhatatlan káosz

Géczi János: Az egyetlen tőr balladája

Géczi János *Az egyetlen tőr balladája* című kötetében új verseit teszi közzé a szegedi Tiszatáj Könyvek sorozatban. A versek a félelem, a természet, a tenger és a nyelv koordinátái között jelölik ki a költői szubjektum mozgásterét, s ennyi elegendő is számára, hogy léthelyzetét minduntalan nekifeszülő kíváncsisággal sokféleképp árnyalva artikulálja.

A költő a lét olyan minőségeit keresi, amelyek hang, szín, fény, forma, attitűd tekintetében szövevényesek, szinte kitapinthatatlanok, tűnékenyek, titokzatosak. A természet sejtelmes jelenségei átítatódnak az értelmezhetőség és az érzelmi feltöltődés előjeleivel. Egy létszintre emelkedik a fa suhogása, az álom és a regényolvasat mint emlék. Mindez mint szenvedélyes ostrom áll szemben a visszautasító, katasztrofálatlan világgal, „az ásványok hunyorgó közönyével”, a „pusztulás szünhetetlen hangjával” (*Fladnitzbergi hárs*).

E meditatív kommunikációban állandó szereplehetőséget nyújt az olvasó képzeletbeli alakja, aki a „mondatok ösvényét járja” (*Néma*). A betű, a hasonlat, a mondat, a szöveg, a nyelv azonban mintha a közönyös tárgyi világ pártján lenne, visszahull önmagába: „Nem válaszolnak, csak végtelenül hajtogatják önmagukat a szövegek”. (*A vesztes*) A kérdés persze megválaszolhatatlan, csupán annyi bizonyos, hogy feltenni muszáj, mert létfontosságú: „A szó az, amely szül, vagy a szó a megszületett?” (*Duplum*) A költői szubjektum számára nyilvánvaló, hogy a vers teremtése közben önmagát is alakítja, gyúrja, létrehozza – a körköröség a meditáló ember versre való ráutaltságáról árulkodik. A vershez kötődő képzetek ambivalens tartományt hoznak létre: egyrészt testi-tárgyi mivoltukban vannak jelen, amivel el lehet játszani, amit meg lehet ostromolni, másrészt absztrakt energiát és misztériumot sugároznak. Ha a „lebegő papírba” beleeszi „tintatestét az emléktelen szöveg” (*Visszavonódom*), „nagy betűk hasadnak” mint sebek, akkor a teremtődő én is megerősödik jelenlétében, minek két szélső pólusát a szó és a szónélküliség képezi. „A szöveg bozótosában” a jelentésteremtő ösvény szótól szóig kanyarog, a betűk, írásjelek hordozzák a kéz melegét. A költő mint „bíbor magvakat” táplálja a „kármin szavakat” (*A vers sem hoz megnyugvást*), óvja őket, mert a teremtés csodáját várja tőlük.

Az egyre inkább lirizálódó hang fokozatosan kibontja a félelem, az elmúlás, a nemlét motívumkörét. Elszaporodnak az idillek, teli lemondó elvágódással: „Fáradt fények közt matat a tekintetem / s a nézhetetlenre vágyik” (*Öreg szem*). Ezzel párhuzamosan kezdi átítatni a költői gondolatmenetet a tenger képzetköré, a tengeré, amely a költő könyvét olvassa és „zöld üvegtestébe mosódott valamennyi betűje” (*Lamentáció az Adria fölött*). A tenger vonzáskörében az elemi kérdések megfogalmazása során alakul ki egy külön mítosz: „Hívös tűz: tenger / te trónusa a végtelennek”. A tenger különleges jelentősége természetes abban a költői világképben, amelyben színek, fények és árnyékok, „vakító terek” (*Fény és árnyék*) dominálnak, olyannyira, hogy a versek eseményes szála is jórészt a természet e jelenségei köré fonódik. A tájból az van jelen, ami vagy kozmikus tágasságra, vagy pedig miniatűr, lehetőleg apró betűk? / Látom: jövőidő nincs A por / hull a kert fölött átröpül a madár / s a hintaágyban léhán elhever / az indigótestű s teljes ég” (*Culex pipiens*).

A költői szemlélődés kiindulópontja gyakran a kert, amelynek rekvizitumai a versben szinte együtt élnek a szó, a szöveg, a betű tematizált vonatkozásaival. A növény- és madárvilág, a természeti jelenségek a verssel együtt népesítik be e teremtett teret: „Mint ha hunyorgó szem / előtt maszattá apadnak / nevüket veszítik az apró betűk? / Látom: jövőidő nincs A por / hull a kert fölött átröpül a madár / s a hintaágyban léhán elhever / az indigótestű s teljes ég” (*Culex pipiens*).

A világ apró csodáiból kirakódó Géczi-költészet egyik támpontját képezik a színek finom struktúrái: méregzöld, aranyló, ógót kék, krómpiros, szívpiros, lébó kék, fűszerzöld, cinkfehér, vérpadvörös,

bíbor, cinóber árnyalatok határozzák meg a dolgokat. A költői szubjektumot azonban nemcsak a bős, létet erősítő harsány színek veszik körül, élményt jelentenek a kíméletlen szűrkek is: „Fáradt fények közt matat a tekintetem / s a nézhetetlenre vágyik” (*Öreg szem*). A végső kérdéseket feszegetve félelem és vágy ambivalenciája járja át a nemlét, az elmosódás kategóriáit. Fény és árnyék játéka a lét és nemlét tételeződése. A „vakító térben” a „fény puhán járkal a falon / kiradírozza az árnyékokat”, „elrohadsz te is”, s ezen a vers sem segít, amelyben néhány napig még tovább lehet élni (*Fény és árnyék*). A „nem vagyok” érzése, a porhüvely-élmény hatalmasodik el az utolsó verseken, amelyekben a költői én-t „a félelem érte utol és leteperte” (*szüntelenül izzadt*). Megmaradnak azonban a természet csodái, melyek, ha közömbösen is, de körülvesznek bennünket, végzik dolgukat egy édenben. „Szüntelenül adja / visszavonja magát a ragyogás” (*Az egyetlen*)

Géczi János kötete meditatív líraisággal pásztáz végig ontológiai szituációk során, hogy kialakíthasson egy önreflexiós vonulatokból álló, színes intarziát. A félelem, a természet, a tenger és a nyelv motívumainak mozaikkockái villannak elő minduntalan e lírai kódolási művelet során, amely e költői habitusban szinte a mindenkori pillanat szükségleteként jelenik meg a pillanat múlásának-folyásának megállítása, eltorlaszoló vágyából.

(*Tiszatáj Könyvek, 2005*)

Folyóiratunk megjelentetését a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram



nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.